
ЮРИДИЧНА НАУКА
JURIDICAL SCIENCE

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ
№ 8/2012

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ПРАВА

Слюсаренко О.Л., Турбаєвський Л.В. Механізм правового регулювання:
поняття та структурні елементи 7

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Шамрай Б.М. Розвиток світової та української
теоретико-правової думки щодо прав
і свобод людини та громадянина 12

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

Дорохіна Ю.А. Юридична особа як суб'єкт права:
доктринальний аспект 19

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Гайдулін О.О. Правила тлумачення правочинів у контрактному праві
європейських країн: компаративно-правовий аналіз 28

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

Самбор М.А. Проблеми правового регулювання надання послуг рухомого
(мобільного) зв'язку в Україні 36

ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Дараганова Н.В. Розмежування понять «соціальний
захист» та «соціальне забезпечення» 46

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Денисов С.Ф., Гальцева К.В. Кримінальна відповідальність
за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом 52

Звоненко О.О. Об'єкт складу злочину, передбаченого ст. 288
Кримінального кодексу України 61

Карпенко М.І., Куделя А.П. Кримінальна відповідальність за діяння,
передбачене ст. 286 Кримінального кодексу України 70

Ковалевська Є.С. Кваліфікація військових злочинів
за ст. ст. 411 та 412 Кримінального кодексу України у теорії
кримінального права та в правозастосовній діяльності 79

Матвійчук В.К. Загальнотеоретичні підходи
до з'ясування об'єкта злочину 89

Матвійчук О.В. Витоки, історія розвитку кримінальної відповідальності за злочин проектування чи експлуатацію споруд без систем захисту навколишнього природного середовища, та сучасний стан проблеми	104
Салій П.І. Предмет складу злочину порушення недоторканності житла чи іншого володіння особи	109
КРИМІНАЛІСТИКА, АДВОКАТУРА	
Кухарук Ю.О. Проблемні аспекти визначення адвокатської таємниці	116
Матвійчук В.К., Черникова О.С. Криміналістична характеристика розслідування злочинів, вчинених неповнолітніми	121
ФІЛОСОФІЯ І ПРАВО	
Присухін С.І. Філософія права Нового часу та доби Просвітництва (конспективний виклад лекції у контексті обміну досвідом викладання навчальної дисципліни «Філософія права» на юридичному факультеті ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ)	126
ДИСКУСІЯ ТА ОБГОВОРЕННЯ	
Петков С.В. «Нова система права» на теренах країн Варшавського договору: критичний нарис	141

ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА

JURIDICAL SCIENCE

НАУЧНЫЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

№ 8/2012

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРИЯ ПРАВА

Слюсаренко Е.Л., Турбаевский Л.В. Механизм правового регулирования:
понятие и структурные элементы 7

КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО

Шамрай Б.Н. Развитие всемирной и украинской
теоретико-правовой мысли относительно прав
и свобод человека и гражданина 12

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО

Дорохина Ю.А. Юридическое лицо как субъект права:
доктринальный аспект 19

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО

Гайдулин А.А. Правила толкования сделок в контрактном праве
европейских стран: компаративно-правовой анализ 28

ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРАВО

Самбор Н.А. Проблемы правового регулирования предоставления
услуг подвижной (мобильной) связи в Украине 36

ПРАВО СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ

Дараганова Н.В. Разграничение понятий «социальная
защита» и «социальное обеспечение» 46

УГОЛОВНОЕ ПРАВО

Денисов С.Ф., Гальцева Е.В. Уголовная ответственность за
использование малолетнего ребенка для занятия попрошайничеством 52

Звоненко Е.А. Объект преступления, предусмотренного ст. 288
Уголовного кодекса Украины 61

Карпенко Н.И., Куделя А.П. Уголовная ответственность за деяния,
предусмотренные ст. 286 Уголовного кодекса Украины 70

Ковалевская Е.С. Квалификация воинских преступлений
по ст. ст. 411 или 412 Уголовного кодекса Украины
в теории уголовного права и в правоприменительной деятельности 79

Матвейчук В.К. Общетеоретические подходы
к уяснению объекта преступления 89

Матвейчук А.В. Истоки, история развития уголовной ответственности за преступление проектирования или эксплуатацию сооружений без систем защиты окружающей среды, и современное состояние проблемы	104
Салий П.И. Предмет преступления нарушение неприкосновенности жилья и иного владения лица	109
КРИМИНАЛИСТИКА, АДВОКАТУРА	
Кухарук Ю.А. Проблемные аспекты определения адвокатской тайны	116
Матвейчук В.К., Черникова А.С. Криминалистическая характеристика расследования преступлений, совершенных несовершеннолетними	121
ФИЛОСОФИЯ И ПРАВО	
Присухин С.И. Философско-правовая мысль Нового времени и эпохи Просвещения (конспективное изложение лекции в контексте обмена опытом преподавания дисциплины «Философия права» на юридическом факультете ВУЗ «Национальная академия управления», г. Киев)	126
ДИСКУССИИ И ОБСУЖДЕНИЯ	
Петков С.В. «Новая система права» на территории стран Варшавского договора: критический очерк	141

JURIDICAL SCIENCE

SCIENTIFIC JURIDICAL JOURNAL
№ 8/2012

CONTENTS

THEORY OF LAW

Sliusarenko O.L., Turbaievskiy L.V. Legal regulation mechanism:
concept and structural elements 7

CONSTITUTIONAL LAW

Shamrai B.N. The development of the world and Ukrainian law
theory with respect to the rights and freedoms of
a person and a citizen 12

ADMINISTRATIVE LAW

Dorokhina I.A. Legal entity as a subject of law:
a doctrinal aspect 19

CIVIL LAW

Gaidulin O.O. Interpretation rules in contract laws of European countries:
comparative legal analysis 28

COMMERCIAL LAW

Sambor M.A. Legislative regulation of movable (mobile)
communication services in Ukraine 36

SOCIAL PROTECTION LAW

Daraganova N.V. Differentiation between the concepts
of social security and social provision 46

CRIMINAL LAW

Denysov S.F., Galtseva K.V. Criminal liability for employment
of a minor for begging 52

Zvonenko O.O. The object of corpus delicti under the Article 288
of the Criminal Code of Ukraine 61

Karpenko M.I., Kudelia A.P. Criminal liability for offences envisaged
by the article 286 of the Criminal Code of Ukraine 70

Kovalevska I.S. Qualification of military crimes under the
articles 411 and 412 of the Criminal Code of Ukraine in the theory
of Criminal Law and in law enforcement activity 79

Matviichuk V.K. Basic theoretical approaches and
implications for the object of crime concept 89

Matviichuk O.V. The origins and the history of criminal liability for design or operation of constructions without the use of environmental protection systems and the current state of affairs	104
Salii P.I. Subject of corpus deicti related to violation of inviolability of residence	109
CRIMINALISTICS, ADVOCACY	
Kukharuk I.A. Problems of definition of an attorney client privilege	116
Matviichuk V.K., Chernykova A.S. Forensic evaluation of investigation of crimes committed by juveniles	121
PHILOSOPHY AND LAW	
Pryukhin S.I. Philosophical and legal thought of the New Age and the Age of the Enlightenment (a lecture outline in the context of exchange of experience of teaching a «Philosophy of Law» course)	126
DISCUSSIONS AND DEBATE	
Pietkov S.V. «A new system of law» in the Warsaw Pact countries: a critical overview	141

**МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ:
ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ**

О.Л. Слюсаренко

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії
держави і права*

ВНЗ «Національна академія управління»

Л.В. Турбаєвський

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Існуючий сьогодні механізм правового регулювання (МПР) виявився не готовим витримати обвал негативних процесів перехідного періоду й зберегти необхідний рівень захисту природних прав людини, забезпечити стійке функціонування всіх правових інститутів. У зв'язку з цим теоретична розробка концепції ефективного МПР і реальне її втілення у практичній діяльності становить одне з першочергових завдань. Від її розв'язання залежить відповідь на багато інших правових питань, зокрема, питання пов'язані з ростом правосвідомості, правової культури, дотримання режиму законності, з пошуком оптимальних джерел права та вдосконалюванням його змісту.

На жаль, дослідження даної проблематики практично не проводилися. У науковій літературі категорії «механізм правового регулювання» приділена недостатня увага, досліджені лише окремі його стадії. Фахівці, які розробляли тему правової ефективності, обмежувалися осмисленням ефективності окремого елемента МПР, такого як норма права, або ефективність стадії правозастосування. Однак є актуальність розробки комплексного підходу як до вивчення самого правового регулювання, так і якості його функціонування, що можливо через аналіз категорій «механізм правового регулювання» та «ефективність механізму правового регулювання». Правова наука потребує узагальнення категорії, яка б дозволяла оперувати нею при науковому аналізі рівня реалізації правових приписань. Такою універсальною категорією і є поняття «ефективність механізму правового регулювання».

В юридичній літературі МПР традиційно розуміється як узятя в єдності вся сукупність юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується вплив на суспільні відносини. Подібне положення вимагає перегляду, тому що, по-перше, не дозволяє представити МПР як функціонуючу систему, коли знання про нього будувалися б в організованій, упорядкованій безлічі взаємозалежних елементів, що становлять будь-яку цілісність, і, по-друге, не дає можливості розглядати МПР як послідовний процес реалізації норм права. Вирішення даного питання буде мати принципове значення, оскільки залежно від розуміння сутності МПР виз-

начається як його місце в системі інших правових механізмів і права взагалі, так і, відповідно, підхід до оцінки ефективності МПР та шляхи його вдосконалення.

Потрібне нове осмислення й категорії «ефективність» у правовому контексті. Позначені в літературі підходи до розуміння ефективності представляють дану категорію винятково як чисто кількісну величину, що не має чітких меж із суміжними поняттями. Таке розуміння ефективності вимагає перегляду. Крім того, фактором, що обумовлює актуальність і необхідність дослідження питань, що ставляться не тільки до проблеми МПР, але й до питання його ефективності, є відсутність системних науково обґрунтованих методик оцінки ефективності МПР, підвищення якості його компонентів і внутрішніх зв'язків. Важливим для практичного врегулювання суспільних відносин є встановлення переліку необхідних умов досягнення ефективного МПР, що також потребує розробки.

Розглядаючи деякі загальні аспекти проблеми ефективності МПР, ми аж ніяк не претендуємо на вичерпний їхній розв'язок. Проблема ефективності МПР винятково багатогранна. Вона може бути вирішена лише спільними зусиллями теоретиків і практиків, представників різних галузей знань. У данім дослідженні зроблений упор на аналіз сутності МПР як соціально-правового явища, розкриття внутрішніх зв'язків його компонентів, позначення стадій МПР, пошук шляхів вдосконалення МПР і критеріїв оцінки якості його компонентів. Теоретична основа даної роботи включає всю сукупність опублікованих вітчизняних і закордонних наукових праць із проблем МПР і його ефективності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дане дослідження проведене також з використанням теоретичних положень вітчизняних і закордонних учених з філософії права, теорії держави й права, конституційного права й ряду інших правових галузей, що зачіпають тією чи іншою мірою основні елементи МПР і характеристики його ефективності. Так, дослідженням окремих процесів МПР займалися Ф. Балвін, СІ. Братусь, А.М. Васильєва, Я.П. Герчук, М. А. Каплан, В.Н. Кудрявцев, В.В. Сорокін, В.Д. Сорокін, Ю.А. Тихомиров, і ін. Проблемам ефективності приділяли увагу Т.І. Ілларіонова, Т. Катарбинский, В.А. Козлов, М. Кострова, Н.Ф. Кузнєцова, А. Смит, В.А. Федосова, С.Д. Хазанов і ін.

Питання ефективності МПР і сьогодні залишаються маловивченими. Такому факту сприяє наукоємність категорії «ефективність механізму правового регулювання», що породжує складності теоретичного й методологічного аспекту. У наші дні відсутні монографічні дослідження ефективності МПР. На жаль, значна частина зусиль правознавців спрямована на проведення прикладних досліджень, аналіз досконалості окремих інститутів, галузей, ефективність окремих правових норм. Але відсутність загальнотеоретичного базису відносно категорії «механізму правового регулювання» та галузевий аналіз ефективності МПР виглядають суперечливими і безсистемними. Таким чином, потрібне звернення правознавців до більш глибокого аналізу складових елементів та їх ефективності у МПР на загальнотеоретичному рівні.

Мета статті – виявити глибинні динамічні зв'язки між структурними елементами МПР та шляхів їх удосконалення.

Основні результати дослідження. Насамперед МПР слід розглядати з точки зору системності, динамічності і гармонійності взаємодії його складових елементів, за допомогою яких, і лише при їх організованій і взаємопов'язаній взаємодії, досягається належне соціально орієнтоване функціонування права як регулятора визначених, закріплених

на нормативному рівні, відносин. І саме тому не є бажаним допущення у науково-практичних розробках щодо вдосконалення його ефективності застосування методу розподілу і розгляду складових елементів механізму як окремих частин – бажано застосувати кредо «Об'єднуй та гармонізуй» і «З'ясовуй та розвивай зв'язки взаємодії».

Також необхідно приділяти належну увагу в процесі просування задуму суспільства через усі структурні ланки МПР ідеологічній складовій природи виникнення даного задуму та слідкувати за його відповідністю загальносуспільним корисним і бажаним потребам, забезпечити недопущення викривлення або відхилення наміченого курсу від заздалегідь визначеного вектору цілі.

Як варіант практичного вирішення можливих суперечностей через невідповідність цілям нових та існуючих норм нагальним умовам суспільного буття, пропонується застосування обов'язкової експертизи на предмет управлінської необхідності та соціальної корисності змін у нормативну базу через спеціалізовані висновки НАН України.

Також необхідно забезпечити належне використання новітніх досягнень правотворчої техніки в процесі формування нових елементів нормативної бази. В процесі формотворення слід керуватися досягненнями і новітніми розробками юридичної науки.

Обов'язково необхідно озброїти систему правового управління належним механізмом зворотного зв'язку задля своєчасного й оперативного корегування напрямку проходження задуму до наміченої цілі в разі виникнення певних перешкод на його шляху. Це дозволить знов об'єднати разом у замкнену динамічну систему правотворчість і правозастосування, тобто імплементувати зв'язки гармонізації теорії і практики.

Безперечно слід приділяти належну, а за даних умов стану суспільства – підвищену, увагу соціально-правовій пропаганді загальнокорисного і гармонійного способу поведінки членів суспільства, де «маяком» має виступати загальносоціальне самодостатнє гармонійне забезпечення потреб суспільства. В цьому аспекті можна прослідкувати прямий зв'язок зі станом правової свідомості і правової культури членів суспільства, що в свою чергу завдає безпосереднього впливу на стан усіх складових елементів МПР, а відповідно і на всю систему правового управління.

Правове виховання, як складову загально корисного суспільного виховання, слід зорієнтувати на взаємоповагу та гармонізацію взаємодії усіх членів суспільства, через визначення пріоритетності досягнення загального добробуту суспільства перед власними інтересами. Правова пропаганда повинна бути спрямована на взаємодопомогу, викорінення соціальної байдужості та правового нігілізму (з огляду на його необхідність на даний період трансформаційного процесу українського суспільства, так як на сьогодні без права як дієвої загальнообов'язкової сили, на жаль, не можливе гармонізоване існування суспільства на підґрунті «вищої свідомості», та необхідності в деяких випадках застосування дещо жорстокішої, ніж сила суспільного осуду шкідливих дій певних членів сьогоdnішнього суспільства через застосування державного примусу за допомогою державних органів).

Висновки. Досягти підвищення ефективності механізму правового регулювання на даному етапі трансформації українського суспільства можна за допомогою:

- удосконалення правотворчої діяльності держави, а саме підвищення рівня нормотворчої техніки;

- через активізацію та спрямування правосвідомості населення, та її окремих груп на розвиток гармонійного суспільства;
- через беззаперечне орієнтування на права і свободи людини і громадянина на всіх етапах процесу правового регулювання.

Для сприяння у запровадженні нормотворчої техніки в практику нормотворення в Україні необхідно розвивати і вдосконалювати практику цілеспрямованої підготовки кадрів для роботи у сфері нормопроекування; вдосконалити окремі аспекти нормотворчого процесу; створити умови для ефективного функціонування спеціалізованих структур, діяльність яких спрямована на забезпечення високої юридично-технічної якості нормативних правових актів. Особливо важливим і корисним у цьому аспекті є підвищення ролі Національної академії правових наук України у науковому супроводженні нормотворчої діяльності на всіх її стадіях.

Для подальшого втілення нормотворчої техніки в практику нормотворення особливе значення має уніфікація її правил і засобів, яка спрямована на досягнення єдності правил нормотворчої техніки, їх однозначності, а також стандартизація цих правил і засобів – санкціонування у встановленому порядку переліку чи іншого комплексу уніфікованих правил і засобів, які повинні застосовуватися при вираженні змісту нормативних правових актів в обов'язковому порядку.

Необхідність підйому юридичної культури обумовлена найважливішими завданнями сьогодення – завданням переходу до гармонійного суспільного життя. Поряд з такими заходами забезпечення, як розуміння громадянами розумності й доцільності норм, суспільна думка й інші, висока юридична культура всього населення з'явиться головним специфічним засобом гарантування дії норм права. Надалі в результаті підвищення зрілості суспільства всеосяжне значення придбає свідомість. Але тоді відімре й саме право.

Дотримання правил гармонійного суспільного життя стане внутрішньою потребою й звичкою всіх людей.

Зростання питомої ваги правосвідомості й правової культури у механізмі правового регулювання вимагає всебічного розвитку правового виховання як невід'ємної частини гармонійного суспільного виховання.

Потужним фактором виховання високої юридичної культури є саме суспільно-політичне життя нашої країни, активна участь у нормотворчій і правозастосовній діяльності соціальних спільнот.

Істотну роль у правовому вихованні відіграє й саме право, практика його застосування. Найбільш важливою проблемою на сьогодні є організація загального гармонійного правового виховання. За умов розвитку правової держави і цивільного суспільства, пріоритету загальнолюдських цінностей соціальні методи управління (через дію на спільність) стають менш ефективними, ніж соціально-психологічні (через дію на особу). Ефективність управлінської дії на процес формування і розвитку правосвідомості у даний час визначається не тим, який саме результат на якій саме стадії вдосконалення правосвідомості буде досягнутий, а тим, що ця дія повинна початися як систематична, науково обґрунтована діяльність під загальним керівництвом державних структур, за участю політичних партій, різних громадських організацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141.

2. Декларація про державний суверенітет України, прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. – К. : Україна, 1990. – 3 с.
3. *Александров Н.Г.* Сущность права. – М.: Госюриздат, 1950. – 340 с.
4. *Александров Н.Г.* Право и законность в период развернутого строительства коммунизма. – Госюриздат: 1961 – 310 с.
5. *Алексеев С.С.* Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования – М. : Юрид. лит, 1999. – 810 с.
6. *Алексеев С.С.* Государство и право. – М. : Юрид. лит.;, 2006. – 453 с.
7. *Алексеев С.С.* Общая теория права. – М. : Юрид. лит 1982. – 360 с.
8. *Алексеев С.С.* Государство и право. – М. : Юрид. лит., 1996. – 496 с.
9. *Алексеев С.С.* Восхождение к праву: Поиски и решения. – М. : Юридическая литература, 2001. – 752 с.
10. *Алексеев С.С.* Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. – Москва : Юридическая литература, 1966. – 320 с.
11. *Безродний Є.Ф., Ковальчук Г.К., Масний О.С.* Світова класична думка про державу і право: Навчальний посібник. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 400 с.
12. *Витченко А.М.* Механизм правового регулирования социалистических общественных отношений, его понятие и структура // Вопросы государства и права. – Саратов, 1968. – 180 с.
13. *Горшенев В.М.* Участие общественных организаций в правовом регулировании. – М. : Госюриздат, 1963. – 170 с.
14. *Далманов А.Д.* История политических и правовых учений: Древний мир. – М. : Знание, 1985. – 675 с.
15. *Дмитрієнко Ю.М., Дмитрієнко І.В.* Конкретно-історичні напрямки еволюціонування та диференціації філософської, позитивної, об'єктивної форми правосвідомості та правової культури співробітників підприємств харчових виробництв, ресторанного господарства та торгівлі // У двох частинах: Частина 2. – Харків: ХДУХТ, 2007. – 364 с.
16. *Зайчук О.В., Оніщенко Н.М.* Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

Слюсаренко О.О., Турбаєвський Л.В. Механізм правового регулювання: поняття та структурні елементи

У статті проведений аналіз механізму правового регулювання для вдосконалення правової системи України. Дослідженням є виявлення глибинних динамічних зв'язків між структурними елементами МПР та шляхів їх удосконалення.

Ключові слова: *правове регулювання, юридична культура.*

Слюсаренко Е.Л., Турбаевский Л.В. Механизм правового регулирования: понятие и структурные элементы

В статье проведён анализ механизма правового регулирования для усовершенствования правовой системы Украины. Исследование представляет собой проявление глубинных динамических связей между структурными элементами МПР и пути их усовершенствования.

Ключевые слова: *правовое регулирование, юридическая культура.*

Slusarenko O.L., Turbaievskiy L.V. Legal regulation mechanism: concept and structural elements

The article offers an analysis of the legal regulation mechanism to enhance the law system of Ukraine. The research findings reveal the deep dynamic relationships between the structural elements of the legal regulation mechanism and the directions for their further improvement.

Keywords: *legal regulation, legal culture.*

Стаття надійшла до редакції 18.04.2012.

**РОЗВИТОК СВІТОВОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ ЩОДО ПРАВ
І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА**

Б.М. Шамрай

здобувач

*Національний університет оборони України,
майор юстиції*

Постановка проблеми. Актуальність питання зумовлено тим, що теоретико-правова думка щодо прав і свобод людини та громадянина завжди займала значне місце вчених-мислителів, які по-різному трактували значення прав і свобод людини і громадянина та єдиних поглядів щодо цього питання немає й до цього часу. Тому ця тема залишається відкритою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основою дослідження стали праці таких вітчизняних вчених-юристів, як: А.М. Колодій, А.Ю. Олійник, В.Ф. Погорілко, П.М. Рабінович та інших.

Метою статті є дослідження розвитку теоретичних поглядів прав і свобод людини та громадянина світовими та українськими вченими у різні періоди історії.

Основні результати дослідження. Міфологічні уявлення про людину, її місце та роль у суспільстві і державі спостерігаються в древніх єгиптян, індусів чи вавілонян, де Бог є безпосереднім джерелом влади і сам здійснює правління на землі, є ніби панівною і законодавчою особою в державах і суспільствах, що ним утворені.

Проблема прав людини, її свобод і недоторканності, взаємовідносини з державою займає важливе місце на етапі занепаду феодалізму і зародження капіталістичних відносин. У цей період з'являються перші теорії природного права, які в умовах занепаду феодального ладу мали прогресивний характер в аспекті свободи і недоторканності людини.

У період ранніх буржуазних революцій починає формуватися концепція природних прав людини. А саме, поширюється думка, що природа наділяє людину певними невід'ємними фундаментальними правами, які можуть бути протиставлені урядові, але мають ним охоронятися. Відтоді права людини стали розглядати як елементарні передумови гідного людського існування.

Теоретичні погляди прав і свобод людини та громадянина мають довгу і повчальну історію. В цілому вона охоплює декілька етапів, кожний з яких не лише обґрунтував необхідність обмеження державної влади правом, а й привніс нові грані та ідеї здійснення цього процесу.

Носіями античної (древньогрецької та давньоримської) теоретико-правової ідеї стали Сократ, Платон, Аристотель, Полібій, Цицерон.

Проповідником держави-поліса, де верховенствують справедливі за своєю природою закони був Сократ. Владу, засновану на волі народу та на державних законах, він називав «царством». Платон наполягав на тому, що державність можлива лише там, де панують справедливі закони. Він вбачав порятунок держави і всі блага там, де «закон є володарем над правителями, а вони його раби». Аристотель розробив вчення про роль закону в політичному житті, висунув ідеали безпосереднього самоврядування та вільного громадянина, що бере участь у здійсненні функцій верховної влади. Цицерон вважав, що держава – це певний правопорядок, закон стимулює розвиток держави та те, що під його дію потрапляють усі. Полібій ввів поняття законності, як підкорення чинним законам не лише громадян, а й носіїв влади; обґрунтував концепцію змішаного правління, як поєднання трьох правильних форм держави: царської влади (влада одного), аристократії (влада небагатих) і демократії (влада більшості) [1, с. 21-52].

Наступним етапом розвитку теоретико-правової думки прав і свобод людини та громадянина стали вчення мислителів Західної Європи періоду середньовіччя. Типовий представник цього вчення Фома Аквінський вбачав рівність усіх перед законом, подвійний поділ державної влади (законодавча – народ, виконавча – правитель) [1, с. 70-92].

Ідеї, які спрямовані на здійснення прав і свобод людини та громадянина також пов'язують з теорією гуманістів епохи Відродження. Одними із представників цієї епохи були Макіавеллі та Гоббс, які вважали за необхідність наявності світської, а не церковної держави й обов'язковий правопорядок; виступали за єдину суверену державу та вимагали єдиного і рівного для всіх права [1, с. 97-182].

Важливе місце в розвитку прав і свобод людини та громадянина займали англійські та французькі вчені XVI – XVIII ст.: Локк, Белетам, Дайсі.

Ідею юридичного обмеження влади (конституційна монархія) висунув Джон Локк, метою якої є створення держави, яка забезпечує права громадян; закони обов'язкові також для законодавців; проголосив недоторканість особи й майна. Белетам висував вимогу загального виборчого права, судової підзвітності чиновників; щорічних перевиборів парламенту та створення спеціальних адміністративних процедур захисту прав громадян. Дайсі зробив висновок про два феномени англійського ладу: верховенство парламенту (тобто законодавчої влади) та панування права, що означає виключення свавілля при здійсненні влади, рівність громадян перед правом [1, с. 194-200].

Значний внесок щодо становлення прав і свобод людини та громадянина зробили такі вчені Німеччини XVIII – XIX ст., як: Кант, Гегель, Гербертфон Моль.

Проблема прав людини, її свобод і недоторканності та взаємовідносин з державою займала важливе місце у діяльності Канта, який вважав, що призначення держави – це регулювання життя людей правовими нормами; існування трьох видів влади, ні одна з яких не може виконувати функцію іншої; необхідність суду присяжних. Гегель пропагував розподіл влад (законодавча, урядова, влада монарха), влада монарха повинна бути обмежена законом; право це виконання обов'язків перед іншими. Гербертфон Моль першим ввів термін «правова держава» у значенні органів управління [1, с. 410-465].

Теоретичні ідеї у боротьбі за права і свободи людини, які невід'ємно пов'язані з питанням гарантій цих прав та свобод, завжди привертали увагу вчених давнини та сучасності.

Історичний розвиток світової теоретико-правової думки важко уявити без врахування філософсько-правової культури України. Українські мислителі були безпосередніми учасниками її творення, вносячи в неї і свій доробок.

Певний вклад у розвиток ідей прав та свобод людини в Україні в XVII-XVIII ст. внесли прогресивні діячі Києво-Могилянської академії Й. Кононович-Горбацький, Л. Баранович, І. Галятовський, С. Яворський, М. Козачинський, Г. Сковорода.

Видатним вченим, з працями якого пов'язаний розвиток української державно-правової думки щодо проблем свободи людини, був професор Києво-Могилянської академії Феофан Прокопович (1681-1736). У своїх творах «Регламент духовний» (Санкт-Петербург, 1721) і «Правда волі монаршей» (Москва, 1722) він проводить ідеї зміцнення світської влади, її незалежність стосовно до влади церковної, обґрунтовує теорію суспільного договору, вважає, що народ не має права розірвати суспільний договір і повинен виконувати обов'язки і підкорятися. Передавши свою владу правителю народ ніяким суверенітетом не володіє. Верховним правителем має бути просвічений монарх, який не підкоряється громадянським законам, і дії якого виправдовуються лише кінцевою метою, в основі якої лежить загальнонародна користь [1, с. 330-335]. Також, спрямовував свою діяльність на рішучу боротьбу за перебудову й очищення розуму людини від примар і перешкод для завоювання справжньої істини. Він вважав, що основою діяльності людини має бути активність, чесність, порядність, добросовісність у виконанні своїх обов'язків. Вчений звеличує просту людину, заявляючи, що звичайна проста людина знаходить своє місце в світі, де праця й особисті заслуги є критеріями її честі та гідності [2, с. 67-69].

Погляди широких народних мас на права і свободи відстоював Г. Сковорода (1722-1794). Об'єктом його філософії була людина з її земними справами, думками і міркуваннями, прагненнями до щастя, правди і справедливості. Г.Сковорода: а) засуджував кріпосне право, феодалну систему суспільних відносин з її законами і судочинством, при якій правіший той, хто сильніший, а «якщо убогий, тоді і бідний і дурний»; б) був ворогом монархічного ладу, царської влади, тиранії, найбільшим здобутком людини визнавав волю; в) відстоював республіканську форму правління, в якій вбачав забезпечення рівних прав усім людям; г) методами досягнення ідеальної державності бачив просвіту і моральне самовдосконалення [3, с. 6-8].

Свобода, її роль та вплив на життя людини є предметом особливої уваги у поглядах філософа Іоанна Баптиста Шада (1758-1834 рр.). Вищим законом у суспільстві він вважав закон абсолютної свободи. Суть цього закону полягає в тому, що людина володіє абсолютною свободою в тому розумінні, що вона здатна панувати над собою, спонукати себе до таких дій, до яких не може бути примушена зовнішніми силами [4, с. 332].

Виразником ідей прав і свобод людей був М. Костомаров (1817-1885), який очолював ліберально-буржуазний напрям таємної політичної організації в Україні з назвою Кирило-Мефодіївське братство (1846-1847). Основні погляди

М. Костомарова були висвітлені у Програмних документах цієї організації. Їх суть формується так: а) критичне ставлення до самодержавного устрою Росії; б) вимоги скасування кріпосного права; в) юридичне закріплення рівності, скасування смертної кари і тілесних покарань, свободу торгівлі, совісті; г) вимога надати освіту народу; д) встановлення демократичного режиму і створення загальнослов'янської федерації з широкою політичною автономією об'єднаних народів; є) реформістські методи зміни суспільного устрою [3, с. 53-56].

Революційно-демократичний напрям Кирило-Мефодіївського братства очолював Т. Шевченко (1814-1861), видатний український поет. У своїх поетичних і публіцистичних прозово-художніх творах він також переймався проблемою прав людини, обґрунтовував думку про можливість революційного шляху зміни суспільного устрою в царській Росії («Гайдамаки», «Заповіт» та інші) [3, с. 57-58].

Філософ П. Ліницький суттєве значення приділяє праву власності, з яким пов'язує характер діяльності людини, вибір вільного змагання як найкращого способу створення умов свого добробуту і розвитку, наголошуючи при цьому, що принцип свободи без матеріального забезпечення є не більш, ніж ілюзія [5, с. 147]. Цей момент збільшує уявлення про права і свободи людини, стає важливим фактором у сучасному їх розумінні. Вперше запропоновано погляд на власність як на підґрунтя свободи людини.

Значним внеском у подальший розвиток проблематики прав та свобод людини і громадянина та їх гарантій стала діяльність видатного українського мислителя та громадського діяча М.П. Драгоманова (1841-1895 рр.) – автора понад двох тисяч наукових праць, державно-правові ідеї якого є виразом «професійно-юридичного погляду на державу, право і політичну організацію суспільства» [6, с. 10].

Пріоритет прав людини можна вважати ядром конституційно-правової доктрини М. Драгоманова тому, що з нею узгоджуються всі інші положення доктрини, зокрема, конституційні принципи та інститути державного будівництва, місцевого і загальнодержавного самоврядування, федералізму і децентралізації. Основою всього постає людська особистість у своєму прагненні до свободи та добробуту.

В основі теоретичних засад конституціоналізму М. Драгоманова лежить гармонійне поєднання теорії природного права особи з державою та законотворчого походження прав людини і теорії факторів соціологічно-позитивістського напрямку в правознавстві. На перше місце він ставив ідею формування держави на засадах політичної свободи, як цілісної системи визначальних засад. Такими постають права людини і громадянина: недоторканість особи, життя, приватного листування, національності (мови); свобода совісті, друку, об'єднань, носіння зброї, вибору житла і занять; право позову на посадову особу чи відомство проти незаконних дій чиновників. Драгоманов підняв питання про захист цих норм як первинної умови реального існування та дії зазначених прав і свобод, розуміючи значення закріплення визначених засад нормами Основного Закону. Підхід до відповіді на це питання подається у вигляді спеціальної заборони, яка постає у вигляді поєднання вимог у двох вимірах: по-перше, заборона матеріального характеру – заборона зміни, скасування конституційних норм, які закріплюють права і свободи; по-друге, заборона процесуального характеру – заборона спеціальних

(додаткових) приписів або умов відтворення громадянами чи їх групами своїх прав і свобод, що порушують їх рівність.

Отже, на думку вченого, така основа конституційного стану не може бути скасована жодним законодавчим актом за винятком лише військового стану у країні [7, с. 53].

Поширення державно-правових ідей, які спрямовані на здійснення прав і свобод людини в українській теоретико-правовій думці пов'язується з представником класичного лібералізму російським і українським правознавцем, істориком М.М. Ковалевським (1851-1916 рр.). М. Ковалевський дійшов висновку і наголосив на необхідності обмеження «деспотії держави», її безконтрольного втручання в життя суспільства, коригування «волі індивіда», «права людського» відповідно до своїх інтересів. З огляду на це сфера впливу держави мала б обмежуватись сферою «автономії» людської особистості [8, с. 754-758]. Саме з такою державою, яка набула рис правової, він пов'язував гарантування свободи людини і її прав та вбачав її головну ознаку – реальність існування свободи громадянина. В основу формування стану свободи громадянина ставив умову рівності. При цьому рівність розуміється як безумовне поєднання рівності політичної та рівності особистої [8, с. 755].

Необхідно звернути увагу на такий важливий компонент складової забезпечення свободи, як неможливість скасування прав і свобод громадян, на якому зупиняється вчений. На його думку, мова йде про гарантії недоторканності цих настанов. Вказана гарантія може існувати виключно за умови, коли «Конституції і перераховані нею публічні права громадян поставлені вище законів» [8, с. 758]. У даному випадку мова йде про передбачення механізму недоторканності конституційних прав і свобод при прийнятті нових законів.

Наступним якісним кроком розвитку розуміння правового стану людини, її співіснування та співвідносин з суспільством і державою стало філософсько-правове дослідження Богдана Кістяківського (1868-1920 рр.) – українського юриста, теоретика правової держави та філософії права.

Основну увагу він приділяв розгляду духовних настанов окремої людини в галузі суспільно-політичного життя і права, що власне і стало базою його теорії закону та правової держави, концепції демократії. Обґрунтовуючи свою теорію законності і правової держави Б. Кістяківський виходив з погляду панування закону над усіма приватними, особистими і груповими інтересами, неправомірності пояснення закону з точки зору командної, довільної або інструментальної теорії позитивного (історичного) права, вважаючи абсолютно справедливою концепцію природного права з його утвердженням не відчужених довічних прав людини, їх незалежності від держави.

Відстоюючи пріоритет прав особи та рівність громадян у правах, Б. Кістяківський вважав, що лише це є передумовою міцного правопорядку. У статті «На захист права» він писав, що головний і найсуттєвіший зміст права складає свобода. Щоправда, ця свобода окреслюється як зовнішня, відносна, обумовлена суспільним середовищем. Але внутрішня, більш безвідносна, духовна свобода можлива лише за наявності свободи зовнішньої [9, с. 122-123]. На його думку, здійснення ідеалу панування прав людини можливо тільки тоді, коли всі заклади суспільного і державного ладу отримують цілком точне правове формулювання, коли бу-

дуть закріплені права особи народовладним законодавством і гарантовані виконавчою владою.

Висновок. Таким чином, внесок відомих учених, мислителів, істориків, правознавців, у процес становлення та розвиток теоретико-правової думки прав і свобод людини та громадянина був досить важливим. Уся історія розвитку теоретико-правової думки щодо ідеї прав і свобод людини та громадянина характеризується дослідженням певних окремих сторін цього явища. Теорії схожі за змістом, але різняться історичними мовами створення. Майже всі автори вбачають необхідність обмеження державної влади правом та те, що права людини та громадянина та їх охорона є пріоритетним напрямком діяльності держави.

В працях українських учених людина постає як вища у своїй самореалізації особистість, яка злита зі світом природи і одночасно розширює природні засади свого буття. Ця людина починає розуміти обмеженість характеру взаємовідносин між нею та суспільством і усвідомлювати необхідність їх заміни іншими відносинами, що могли б враховувати веління розуму й природи людини, уособленням яких повинні стати держава, суспільство, право, закон. Українські мислителі починають підходити до розуміння необхідності зв'язаності держави правом та визнання пріоритетності закону. І саме носієм цієї пріоритетності закону має стати держава, що забезпечує права та свободи своїх громадян і тим самим виступає їх гарантом.

Хоча розвиток світової та української теоретико-правової думки щодо прав і свобод людини та громадянина не дає вичерпної відповіді на питання реального гарантування державою прав і свобод людини та громадянина, але разом з тим, мислителі закликали до необхідності формування всіх суспільних і державно-правових відносин на основі пріоритету прав і свобод людини та громадянина як передумови правового порядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. История политических и правовых учений: Хрестоматия для юридических вузов и факультетов / Под ред. д-ра ист. наук Г.Г. Демиденко. - Харьков : Факт, 1999. – 1080 с.
2. *Самарин Ю.Ф.* Стефан Яворский и Феофан Прокопович // Сочинения. – Т.5. – М. : Типография А.И. Мамонтова и Ко, 1880. – 463 с.
3. *Олійник А.Ю.* Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: Монографія. – К. : Алерта, КНТ Центр навчальної літератури, 2008. – 120 с.
4. *Кравець И.П.* И. Шад – профессор философии Харьковского университета // Філософські науки. – 1960. – №4. – С. 124-129.
5. *Линицкий П.И.* Платон – представитель идеализма в древней философии // Труды Киевской духовной академии. Т.3. – К., 1868. – 195 с.
6. *Сокуренько В.Г.* Демократическое учение о государстве и праве на Украине во второй половине XIX века (М. Драгоманов, С. Подолинский, О. Терлецкий). – Львов : Изд. Львовского ун-та, 1996. – 265 с.
7. *Томенко М.* Політичні погляди Михайла Драгоманова та Дмитра Донцова в контексті формування сучасної української державності // Слово. – 1991. – №.21. – С. 3-5.
8. *Кистяковскій Б.А.* Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наукъ и общей теории права. – М. : Изд. М. и С. Собашниковыхъ, 1916. – 704 с.

9. Кистяковский Б.А. Государство правовое и социалистическое // Вопросы философии. – 1990. – №6. – С. 141-159.

Шамрай Б.М. Розвиток світової та української теоретико-правової думки щодо прав і свобод людини та громадянина

У статті розглядається проблема прав і свобод людини та громадянина в різні періоди історії. Висвітлено думки світових та українських учених, мислителів, істориків, правознавців та їхній внесок у процес становлення та розвитку ідеї щодо прав і свобод людини та громадянина.

Ключові слова: права і свободи людини та громадянина, пріоритетність закону, природні права.

Шамрай Б.Н. Развитие всемирной и украинской теоретико-правовой мысли относительно прав и свобод человека и гражданина

В статье рассматривается проблема прав и свобод человека и гражданина в разные периоды истории. Изложены мысли всемирных и украинских ученых, мыслителей, историков, правоведов их вклад в процесс становления и развития идей относительно прав и свобод человека и гражданина.

Ключевые слова: права и свободы человека и гражданина, приоритетность закона, естественные права.

Shamrai B.N. The development of the world and Ukrainian law theory with respect to the rights and freedoms of a person and a citizen

The article considers the issues of ensuring the rights and freedoms of a person and a citizen in different historical periods. Views of the world and Ukrainian scientists, thinkers, historians, law professionals and their contribution to the process of setting and development of the concept of rights and freedoms of a person and a citizen have been revealed.

Keywords: rights and freedoms of a person and a citizen, priority of law, natural laws.

Стаття надійшла до редакції 05.07.2012.

**ЮРИДИЧНА ОСОБА ЯК СУБ'ЄКТ ПРАВА:
ДОКТРИНАЛЬНИЙ АСПЕКТ**

Ю.А. Дорохіна

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного та господарського права

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Інтерес до вивчення теорії юридичної особи зумовлено реформуванням економічної системи України. В нових умовах роль юридичної особи значно відрізняється від ролі юридичної особи в економіці СРСР. Необхідність найбільш ефективного застосування цього правового інституту змушує науковців звернутися до переосмислення теоретичних положень, що стосуються його сутності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням поняття юридичної особи та питань регулювання діяльності юридичних осіб займалися цивілісти, серед яких слід виділити: Р. Герінга, Ф. Савінїї, А. Бринца, А. Вейля, О. Гірке, Р. Салейля, Ж. Карбоньє, А. Венедиктова, С. Асканазія, С. Братуся, О. Гоффе, В. Грібанова, В. Мусіна, Ю. Толстого, Є. Суханова, Д. Генкіна, О. Красавчикова, О. Пушкіна, Б. Пугінського, Я. Шевченко, Ю. Гамбарова, Л. Гарвагена, Д. Гримм, Є. Євельського, В. Єльєшевича, А. Камінка, Д. Мейєра, І. Покровського, Н. Суворова, І. Тарасова, Є. Трубецького, Г. Шершеневича та ін. На сучасному етапі цією проблемою активно займаються вчені-цивілісти І. Бейцун, О. Березюк, І. Бірюков, В. Борисова, О. Вінник, Н. Гончарова, С. Грудницька, А. Демченко, Ю. Заїка, О. Кравчук, І. Калаур, І. Кучеренко, Л. Медведева, Н. Саніахметова, В. Белов, С. Братуся, В. Долинська, Н. Козлова, І. Грешніков, В. Єм, Є. Суханов, Н. Селяков. Саме представники приватно-правових наук досліджували питання правового статусу юридичної особи.

Мета дослідження. Розкрити сутність юридичної особи у теорії права та теорії її виникнення.

Основні результати дослідження. Зародження ідеї юридичної особи [1], як самостійного суб'єкта права, самостійного центру господарського життя, відноситься до інститутів римського права; через нього ця юридична форма увійшла до обігу нового європейського права. Але в самому Римі ця форма союзної організації вироблялася поволі й протягом всієї римської історії.

Позасумнівом, уже стародавньо-римському, як і будь-якому стародавньому побуту, взагалі, властиві відомі союзні утворення, що мають зовнішню схожість з юридичними особами – загальне майно, внутрішню організацію тощо. Але ці зовнішні ознаки зовсім не свідчать про те, що ці союзні утворення розглядаються

вже під кутом зору цивільних юридичних осіб. Ідея юридичної особи взагалі для примітивного юридичного мислення недосяжна [2].

Наявні правові теорії юридичної особи можна розділити умовно на дві великі групи: 1) концепції, що заперечують існування деякого реального суб'єкта з властивостями юридичної особистості; 2) концепції, що визнають існування носія таких властивостей.

До першої групи теорій можна віднести концепцію Ф. Савінії, що стала однією з перших фундаментальних теорій юридичної особи – «теорії фікції», відповідно до якої властивостями суб'єкта права (свідомістю, волею) володіє тільки людина [3]. Однак законодавець у практичних цілях визнає за юридичними особами властивості людської особистості, уособлює їх. Таким чином, законодавець, застосовуючи юридичну фікцію, створює вигаданий суб'єкт права, що існує лише як абстрактне поняття.

До цієї групи належить також теорія «персоніфікованої мети», запропонована А. Бринцем. Вона схожа з «теорією фікції» у тому, що заперечує існування реального суб'єкта, який має властивості юридичної особи і виконує функцію управління майном. У такому випадку – юридична особа є не що інше, як сама ця персоніфікована мета [4, с. 117]. Якщо юридична особа корпорацій розвивалася в Римі поволі, то ще повільніше і важче формувалася думка про самостійну юридичну правоздатність іншого виду юридичних осіб-установ.

Не тільки римське право республіки, але й право класичних юристів установ у такому сенсі не знає. Лише з розповсюдженням християнства і визнанням його державною релігією створений був ґрунт для виникнення самостійних установ. Насамперед були наділені цивільною правоздатністю церковні установи-ecclesiae: окремі церкви мають право набувати і одержувати за заповітами майно, бути кредиторами, виступати стороною в суді тощо; так само, як і фіск, вони наділяються, понад те, різноманітними привілеями. Від церков потім правоздатність переноситься і на різні приватні добродійні установи-госпіталі, притулки тощо [5].

Герваген Л.Л. відзначав, що тоді як «весь лад римського цивільного побуту істотним чином визначається початком особи і разом з тим особливості правовідносин кожного громадянина..., картини середньовічного побуту дають нам абсолютно протилежні риси». Тут не окрема людина є правоспроможною, а союз. Весь цей союз, писав Н.Л. Дювернуа в своїй книзі «Читання по цивільному праву» можна охарактеризувати межею, протилежною римському, межею безособовості, де відомий і постійний характер правовідносин визначається приналежністю людини до союзу, наступного з покоління в покоління. За цих умов завдання юриспруденції і законодавства полягають у тому, щоб визначити швидше право союзів і відведення їм прав окремих одиниць у гуртожитку.

Французька буржуазна революція 1789 р., борючись зі станом-цеховим пристроєм феодального суспільства і бажаючи забезпечити панування принципу індивідуальної свободи, заборонила будь-які корпорації, що утворювалися за професійною ознакою, і зберегла дозвільний порядок утворень корпорацій, переслідуючи мету витягання прибутку. При цьому було істотно обмежене число організаційно-правових форм останніх. Через цю обставину категорія юридичної особи на декілька десятків років випала з наукового обігу і не використовувала-

лася у законодавстві. Всю першу половину XIX ст. корпорації у Франції і значною мірою в решті країн Європи створювалися виключно у дозвільному порядку (реєстраційний порядок створення акціонерних суспільств був введений у Франції Законом від 24 липня 1867 р.).

Як зазначав Л.Дюги у своїй книзі «Конституційне право» [6, с. 97-105], остання третина століття була відмічена в Європі асоціоністським рухом інтенсивності. Кінець XIX в. і перші десятиліття XX в. характеризувалися активним науковим осмисленням феномену юридичної особи.

Значуще дослідження поняття юридичної особи було здійснене саме Ф.К. Савіньї у серед. XIX в. і увійшло в історію під назвою «теорія фікцій». Інша її назва – «теорія уособлення». Вона істотно вплинула на подальші наукові правові дослідження. Причини появи вказаної теорії розкривав Н.Л. Дювернуа: «Якщо римська думка є можливістю поєднання особи, конкретної правоздатності з людиною, то вона так само легко і розривала цей зв'язок, зводячи людину до категорії речей або, даючи особистий характер володіння там, де окремої людини, як володаря, назвати не можна».

Сучасна думка зовсім не допускає цього розриву, зведення людини до категорії речей [7]. З вищенаведеного виходить суть «теорії фікції»: оскільки волею, свідомістю, тобто атрибутами суб'єкта права, володіє, безумовно, тільки людина, з одного боку, а, з іншого боку, життя, час дає безліч прикладів того, як майнові права належать не окремій людині, а союзу людей, корпорації, законодавець визнає за цієї корпорації властивості особи, суб'єкта. Іншими словами, ця корпорація втілюється, персоніфікується. При цьому законодавець усвідомлює те, що корпорація особою бути не може, тобто вдається до «фікції».

Однак законодавець у практичних цілях визнає за юридичними особами властивості людської особистості, уособлює їх. Таким чином, законодавець, застосовуючи юридичну фікцію, створює вигаданого суб'єкта права, що існує лише як абстрактне поняття.

Як зазначав Е.Н. Трубецький, «фікція є вигадка, пропозиція чогось неіснуючого, тим часом приписуючи права установам і корпораціям, ми зовсім не змушені вигадувати щось неіснуюче: об'єднання людей у суспільстві, переслідуючи певну мету, а таким чином і установа з певними функціями, суть величини вельми реальні, раз «суб'єкт прав» – взагалі не те саме, що людина, то називати установи і корпорації юридичними особами – зовсім не означає створювати фікції» [6].

Виходячи з того, що носієм права може бути тільки людина, отже, юридична особа – не більше ніж спосіб існування правових відносин осіб, що входять до її складу. Мета юридичних осіб, писав Н.М. Каркунов, – це ті ж самі людські інтереси, тільки загальні для певної групи людей, їх діяльність – діяльність членів юридичних осіб, їх воля – воля окремих осіб. Тому юридичні норми замість того, щоб розмежовувати тотожні інтереси цілого ряду осіб, розглядають однорідні інтереси як одне ціле, як один інтерес, а саму групу – як одного суб'єкта юридичних відносин, юридичну особу. Це особливий технічний прийом, що спрощує взаємини зацікавлених при цьому осіб [3]. У відповідь Е.Н. Трубецький заперечував, що у складі юридичних осіб є такі, які існують незалежно від волі осіб, що входять до їх складу. Більш того, члени юридичної особи постійно змінюються, а її зміст залишається.

Персональне місце у доктрині юридичної особи займає концепція існування, як реального суб'єкта суспільних відносин. Ця ідея набула поширення у Німеччині, Франції. Засновником «органічної теорії» юридичної особи є Отто Фрідріх фон Гірке, який стверджував, що юридична особа – це особливий тілесно-духовний організм, союзна особа. Це не продукт правопорядку, а реально існуючий організм, на який держава впливає, але не закликає до життя [6].

Органічна теорія виходить з того, що ці колективності, що задовольняють відомим фактичним умовам, є юридичними особами. Будь-яка юридична особа потребує волі для здійснення своїх прав, де немає волі, там немає і права. Але реальна воля існує тільки у людини, тому тільки людські індивіди можуть висловлювати волю колективних осіб, а це можливо, якщо останні мають відповідні органи.

Таким чином, у такому розумінні орган є не що інше, як індивід, який передає волю колективної особи. Колективність в юридичному сенсі не може існувати без своїх органів. Між колективністю й органом не існує жодного правовідношення, оскільки вони представляють єдине ціле. «Органічна теорія» знайшла своє віддзеркалення у роботах французького цивіліста Р.Саллейна. Він зумів звільнити її від будь-якої біологізації юридичних осіб, властивої поглядам Безеле-ра і Гірке. У розвитку цих поглядів була висунута «реалістична теорія» [11]. Людське суспільство не аморфна сукупність індивідів. Воно може існувати лише завдяки взаємодії різних колективів, союзів людей, які такі ж реальні, як і складові їх особи. Інтереси цих союзів не зводились до інтересів їх учасників, так само як можливості і потреби групи людей нетотожні можливостям і потребам однієї людини. Отже, закон не конструє фіктивні юридичні утворення, а просто визнає за реально існуючими об'єднаннями осіб якості самостійних суб'єктів права.

До цієї групи належить також теорія «персоніфікованої мети», запропонована А. Бринцем. Вона схожа з «теорією фікції» у тому, що заперечує існування реального суб'єкта, який має властивості юридичної особи і виконує функцію управління майном. У такому випадку – юридична особа є не що інше, як сама ця персоніфікована мета [3, с. 117].

У низці концепцій юридичних осіб є «теорія інтересів» Рудольфа фон Герінга – засновника соціологічної школи права. Р. Герінг також вважав, що юридична особа як така не існує. Це – не більше ніж юридичний курйоз. Оскільки право є системою захищених законом інтересів, то законодавець дає правовий захист окремим групам людей, дозволяючи їм виступати зовні як єдине ціле, що, однак, не означає створення нового суб'єкта права. У такий спосіб поєднувалася теза про фіктивність самої юридичної особи з визнанням реальності груп людей, що стоять за нею [12].

Друга група теорій юридичної особи виходить із тези щодо реальності існування юридичних осіб як дійсних, а не вигаданих утворень. При цьому засновник «органічної теорії» О. Гірке уподібнював юридичну особу людській особистості, розуміючи її як деяку союзню особистість, соціальний організм, відмінний від суми людей, які беруть участь у союзі. Р. Салейль, який розробив «реалістичну теорію» юридичної особи, також заявляв про реальність існування юридичних осіб як особливих суб'єктів права, яких не можна розглядати як суму індивідів, і зумів уникнути при цьому певної біологізації юридичних осіб, властивої поглядам О. Гірке.

А. Вейль, проводячи огляд теорій юридичної особи (за звичай іменованої у французькій літературі «моральною особою»), поділяє їх на три групи – теорії фікції, теорії реальності та теорії, що заперечують корисність і необхідність поняття моральної особи. А. Вейль зазначає, що на даний час мова йде про занепад теорії фікції. До реалістичних теорій він ставиться більш прихильно, оскільки з цих теорій випливає, що автономні колективні утворення повинні визнаватися суб'єктами права і мати широку правоздатність.

До третьої групи А. Вейль відносить теорію колективної власності, теорію цільового майна. Ж. Карбоньє погоджується з реальністю юридичної особи, визнає реальність колективних інтересів, які можна здійснити і захистити тільки через визнання різних союзів людей, об'єднаних цими інтересами, суб'єктами права. «Завдяки інстинктивному антропоморфізму» зазначені колективні утворення уподібнюються індивідам, стають моральними особами. Він вважає, що на даний час існує право моральних осіб, яке перевищує за широтою та багатством право осіб фізичних.

Юридична наука радянської доби приділяла велику увагу дослідженню теорії юридичної особи. У рамках загальноприйнятого розуміння юридичної особи як реально існуючого явища у радянській цивілістиці виділилися три основні погляди щодо сутності державної юридичної особи.

«Теорія держави», розроблена С. Асканазієм [10], ґрунтується на положенні про те, що за кожним державним підприємством стоїть власник його майна – сама держава. Отже, людський субстрат юридичної особи не можна зводити до трудового колективу підприємства. Державна юридична особа – це сама держава, що діє на певній ділянці системи господарських відносин. На думку С. Асканазія, за кожною державною організацією стояла Радянська держава. Індивідуалізація кожної організації як юридичної особи необхідна і можлива тому, що необхідні посередні ланки, через які держава може впливати на членів суспільства.

Такими ланками виступають державні господарські органи. «Теорія колективу», запропонована академіком А. Венедиктовим [11, с. 657-672], виходить з того, що носіями правосуб'єктності державної юридичної особи є колектив робітників та службовців підприємства, а також всенародний колектив, організований у соціалістичну державу. Відповідно до такої концепції за кожною державною організацією стоїть «сама соціалістична держава як єдиний власник усього фонду державної власності й очолюваний відповідальним керівником колектив робітників та службовців цієї юридичної особи, що під керівництвом дирекції безпосередньо виконує завдання, покладені на юридичну особу, і у безпосереднє оперативне управління якої держава виділила відповідну частку єдиного фонду державної власності». Подібні погляди висловлювали і С. Братусь [12, с. 152], О. Іоффе [13, с. 211] і В. Грібанов [14, с. 205].

В. Мусін проаналізував етапи становлення колективної (загальної) волі державного підприємства, виходячи з того, що передумовою для формування, існування і здійснення загальної волі є наявність колективу як відомої єдності, що цементується єдністю мети [12, с. 34-37]. Ця теорія була деякими вченими-юристами піддана критиці, оскільки, на їхню думку, вона не змогла довести, що саме організований колектив, а не адміністрація (відповідальний керівник, директор), має повноваження розпорядження майном державного підприємства,

іншої державної організації. Вказувалося на те, що розпорядницькі угоди реалізуються на підставі рішень, прийнятих єдиноначально (директором), а не за рішенням колективу. А для виступу організації у цивільному обігу вирішальним є право розпорядження майном. Критика відіграла роль імпульсу для появи іншої теорії юридичної особи, що одержала назву «теорія директора».

«Теорія директора», найбільш повно досліджена у роботах Ю. Толстого, виходить з того, що основна мета наділення організації правами юридичної особи – це забезпечення можливості її участі у цивільному обігу. Саме директор уповноважений діяти від імені організації у сфері цивільного обігу, тому він і є основним носієм юридичної особистості державної юридичної особи. Загальною для всіх перерахованих концепцій є ідея наявності людського субстрату (фізичної особи чи колективу) у державній юридичній особі. Можливо, однак, і принципово інше трактування її сутності. Так, ще у 20-ті роки ХХ ст. у СРСР набула поширення «теорія персоніфікованого майна». Її прихильники вважали основною функцією юридичної особи є об'єднання різного майна в єдиний комплекс і управління цим майновим комплексом. Виходить, відокремлене майно є реальною основою юридичної особи, його законодавець і персоніфікує, наділяючи власника майна правами юридичної особи.

Одним із найбільш активних прихильників цієї теорії на сьогоднішній день є Є. Суханов, який визнає юридичну особу як певним чином організований майновий комплекс, що юридично є самостійним учасником обігу [13, с. 14-15]. Набула також поширення теорія, прихильники якої, обмежуючись констатацією того, що юридична особа – це соціальна реальність, у сутності якої відмовляються від спроб виявити її людський субстрат. Ця теорія відома у цивілістичній науці як теорія соціальної реальності юридичних осіб.

Найбільш яскравим її прихильником був Д. Генкін [14, с. 91]. Популярності набули і наукові концепції таких авторів, як: О. Красавчиков («теорія соціальних зв'язків»), О. Пушкін («теорія організації»). О. Красавчиков визнавав, що юридична особа є правовою формою вираження певних суспільних відносин людей, об'єднаних єдиною метою, і піддавав критиці теорії, в яких стверджувалося, що за юридичною особою стоїть всенародний, а не більш вузький колектив чи навіть керівник – єдиноначальник. Організація, на думку О. Красавчикова, – це певне соціальне утворення, тобто система істотних соціальних взаємозв'язків, об'єднаних для досягнення поставлених цілей в єдине структурно і функціонально диференційоване соціальне ціле [15, с. 65-69].

У поглядах Б. Пугінського можна простежити деякі паралелі з концепцією юридичної особи Р. Іерінга. Б. Пугінський також вважає, що юридична особа – це своєрідний прийом юридичної техніки, завдяки якому організація одержує можливість брати участь у цивільному обігу.

Теорія організації, запропонована О. Пушкіним, виходить з того, що сутність юридичної особи можна визначити лише через поняття організації як соціального осередку, створеного людьми та іншими організаціями на певних умовах і для досягнення певної мети. Підставою для визнання правосуб'єктності організацій О. Пушкін вважає їх спроможність брати участь у суспільних відносинах [15, с. 250-254].

Значну увагу теорії юридичної особи як суб'єкта господарювання приділяли вчені-цивілісти та вчені-представники науки господарського права, оскільки

правову природу юридичної особи і законодавче визначення поняття і ознак юридичної особи містить саме Цивільний кодекс України і частково Господарський кодекс України. Юридична особа є одним із суб'єктів правових відносин, що надає їй можливість діяти від свого імені, самостійно набувати цивільні права і нести обов'язки, формувати внутрішнє волевиявлення і виражати його, володіти іншими якостями учасника цивільного обігу.

Поняття юридичної особи закріплене в ст. 80 ЦК України: «Юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Юридична особа наділяється цивільною правоздатністю (здатністю своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатністю своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання всім належним їй майном) і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді» [16].

Отже, щоб певна організаційна структура вважалась юридичною особою, вона повинна володіти відповідною кількістю ознак, наявність яких у сукупності визначає її як суб'єкта правовідносин. Притому визнання будь-якого колективного утворення юридичною особою залежить не від того, чи буде воно офіційно назване юридичною особою, а від того, чи володіє воно тими особливостями, які в сукупності роблять його самостійним учасником правовідносин, тобто юридичною особою.

Слід погодитись із С.М. Братусем, що визначення ознак, які формують зміст поняття юридичної особи, є визначенням тих умов діяльності колективного утворення, за наявності яких воно стає самостійним носієм прав і обов'язків, тобто юридичною особою [17, с. 134-135]. Під ознаками розуміють, показники, якості, властивості, особливості, які утворюють наочну юридичну конструкцію, їх сукупність дозволяє визначати її як юридичну особу, суб'єкта правовідносин. Кожна з таких ознак, у свою чергу, виступає як самостійне поняття зі складним елементним змістом, та пов'язує в єдине ціле кілька явищ, надаючи їхній сукупності спільні властивості. Всі ознаки юридичної особи можна поділити на дві великі групи. До першої потрібно віднести ті, які визначають її як організацію, їх наявність чи відсутність у сукупності дозволяє відрізнити юридичну особу від інших суб'єктів правових відносин. Вони носять загальний характер і існують завжди незалежно від виду й організаційно-правової форми юридичної особи.

В науковій правовій літературі їх називають «істотними» і вони мають характер вихідних засад. Так, О.В. Венедиктов стверджує, що організаційна єдність, відокремленість майна і самостійна майнова відповідальність є істотними ознаками юридичної особи [8].

До другої групи необхідно віднести так звані «індивідуалізуючі» ознаки, за допомогою яких ідентифікується організація. Значення цих ознак полягає у тому, що саме за допомогою їхньої сукупності відрізняють одну юридичну особу від іншої. До них належать: наявність установчих документів, державна реєстрація, найменування, організаційно-правова форма, місцезнаходження, наявність органів юридичної особи, печатки і штампи, наявність банківських рахунків і бухгалтерського балансу. При тому необхідно мати на увазі, що наявність всієї сукупності індивідуалізуючих ознак зовсім не передбачає, що організаційна структура обов'язково є юридичною особою. Так, філія може володіти всіма цими

ознаками, але вона не є організацією, оскільки у неї відсутня сукупність істотних ознак.

Істотні й індивідуалізуючі ознаки юридичної особи перебувають у необхідному діалектичному зв'язку між собою. Саме індивідуалізуючі ознаки наповнюють змістом конструкцію істотних ознак. Так, організаційна єдність юридичної особи знаходить прояв насамперед через побудову її органів і визначається організаційно-правовою формою її існування; відокремлення майна здійснюється у порядку, встановленому законом для даної організаційно-правової форми, шляхом відображення у бухгалтерському обліку; реалізація правосуб'єктності неможлива без наявності установчих документів, державної реєстрації, визначення найменування, місцезнаходження, наявності печатки і банківських рахунків.

Висновок. Отже, у теорії права феномен юридичної особи з давніх часів привертає увагу вчених-юристів. В основному, поглиблену увагу дослідженню поняття, ознак юридичної особи приділяли вчені – представники приватно-правових наук (цивілісти, представники науки господарського права) й легальне визначення юридичної особи надане саме у Цивільному кодексі України і частково продубльоване у Господарському кодексі України.

Однак останнім часом у контексті активізації участі юридичної особи в усіх різновидах правовідносин, поширення дії методу диспозитивності у публічно-правовій сфері, до проблематики статусу юридичної особи звертаються і представники публічно-правових наук, розглядаючи юридичну особу в якості самостійного активного суб'єкта правовідносин. Саме наявність узагальнених ознак, поряд із специфічними, обумовленими сферою участі юридичної особи, створює ту єдність наукового фундаменту для вчених – представників різних галузевих правових наук.

Отже, юридична особа – є самостійним суб'єктом права із притаманними загальними (істотними й індивідуалізуючими) та специфічними ознаками, обумовленими сферою їх участі, якою може бути і сфера адміністративно-правового регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Ельяшевич В.* Юридическое лицо, его происхождение и функции в римском частном праве / В. Ельяшевич. – СПб., 1910. – 186 с.
2. Возникновение и развитие юридических лиц [Электронный ресурс] // Покровский И.А. История Римского Права / И.А. Покровский. – 3-е изд., испр. и доп. – 1917. – Режим доступа: allpravo.ru.
3. *Хохлов Е.Б.* Понятие юридического лица / Е.Б. Хохлов, В.В. Бородин // Государство и право. – 1993. – №9. – С. 23-159.
4. Гражданское право: Учебник: В 2 т. / [под ред. А.П. Сергеева, Н.К. Толстого]. – М. : ПБОЮЛ Л.В. Рожников, 2000. – 624 с.
5. *Дюги Л.* Конституционное право / Л. Дюги. – М., 1908. – 105 с.
6. *Трубецкой Е.Н.* Лекции по энциклопедии права / Е.Н. Трубецкой. – М., 1917. – 540 с.
7. *Асканазий С.И.* Об основаниях правовых отношений между государственными социалистическими организациями / С.И. Асканазий // Ученые записки Ленинград. юрид. ин-та. – Л., 1947. – Вып. 4. – С. 5-47.
8. *Венедиктов А.В.* Государственная социалистическая собственность / А.В. Венедиктов. – М.; Л., 1948. – 840 с.

9. *Братусь С.Н.* Юридические лица в советском гражданском праве / С.Н. Братусь. – М., 1947. – 197 с.
10. *Иоффе О.С.* Советское гражданское право / О.С. Иоффе. – М., 1967. – 517 с.
11. *Грибанов В.П.* Юридические лица / В.П. Грибанов. – М., 1961. – 114 с.
12. *Мусин В.А.* Волевые акты государственного предприятия и проблема сущности юридического лица / В.А. Мусин // Правоведение. – 1963. – № 1. – С. 34-49.
13. *Ландкоф С.Н.* Субъекты прав (лица): научный комментарий ГК. – М., 1928. – Вып. 3. – 428 с.
14. *Генкин Д.М.* Юридические лица в советском гражданском праве / Д.М. Генкин // Проблемы социалистического права. – 1939. – № 1. – С. 91-97.
15. *Пушкин А.А.* Правовые формы управления промышленностью в СССР: дис.... док. юрид. наук / А.А. Пушкин. – Х., 1964. – 192 с.
16. Цивільний кодекс України: офіційне видання. – К. : Атіка, 2003. – 416 с.
17. *Братусь С.Н.* Субъекты гражданского права / С.Н. Братусь. – М. : ГИЮЛ, 1950. – 363 с.

Дорохіна Ю.А. Юридична особа як суб'єкт права: доктринальний аспект
У статті розглянуто сутність юридичної особи у теорії права та теорії її виникнення.

Ключові слова: юридична особа, теорія виникнення, правовий статус.

Дорохина Ю.А. Юридическое лицо как субъект права: доктринальный аспект

В статье рассмотрены сущность юридического лица в теории права и теорий ее возникновения.

Ключевые слова: юридическое лицо, теория возникновения, правовой статус.

Dorokhina I.A. Legal entity as a subject of law: a doctrinal aspect

The article explores the nature of legal entity in the theory of law and its genesis.

Keywords: legal entity, genesis theory, legal status

Стаття надійшла до редакції 18.05.2012.

**ПРАВИЛА ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВочИНІВ У КОНТРАКТНОМУ
ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН:
КОМПАРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ**

О.О. Гайдулін

*кандидат філософських наук,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»;
старший науковий співробітник відділу міжнародного приватного
і порівняльного права Інституту приватного права
і підприємництва НАПрН України*

Постановка проблеми. З ухваленням Цивільного кодексу України 16 січня 2003 р. (далі ЦКУ) створено багато важливих новел, одна з яких – порядок тлумачення правочинів (ст. 213) та договорів (ст. 637 відсилає до ст. 213). Однак, ці норми лише закріплюють і певним чином розкривають тільки сам принцип інтерпретації правочинів (договорів), а численні правила їх тлумачення не конкретизуються в чинному законодавстві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Принципи та правила тлумачення договорів почали потрапляти в поле зору сучасної правової науки на теренах колишнього Радянського Союзу лише з початком нового тисячоліття (кандидатські дисертації З.М. Юдіна [1] та Н.В. Степанюк [2]) і ці дослідження мають переважно теоретичний характер. Однак існує потреба в прикладному компаративно-правовому дослідженні правил інтерпретації договорів.

Мета статті полягає у з'ясуванні загальних уявлень про те, яким чином закріплюються правила інтерпретації контрактів у приватному праві іноземних країн для попереднього визначення напрямів та обсягу подальшого вдосконалення чинного цивільного законодавства України у цій сфері.

Основні результати дослідження. Справа в тому, що, оскільки тлумачення – це розумова діяльність, яка залежить від індивідуальних можливостей тлумача, то законодавець з обережністю сприймає скептичні оцінки юридичною наукою самої можливості формулювання будь-яких правил тлумачення. Свого часу засновник історичної школи права Фрідріх Карл фон Савіньї (Friedrich Carl von Savigny) стверджував, що мистецтво тлумачення не може бути набуто за допомогою правил: «ми виробляємо в собі чуття до того, що має значення в усякому тлумаченні, і вчимося скеровувати наші зусилля в потрібний бік» [3, с. 6]. А відомий російський і польський юрист-учений Габріель Феліксівич Шершеневич (Gabriel F. Shershenovich) заявляв, що прави-

ла тлумачення «в сукупності дають підставу для мистецтва тлумачення, але не для науки» [4, с. 724].

Незважаючи на те, що законодавство жодної країни не визначає загальних, обов'язкових для всіх юрисдикцій правил тлумачення, різні доктрини контрактного права виділяють об'єктивно спільні для всіх європейських країн правила інтерпретації. Узагальнення цих правил і складає головну мету даної статті.

На перше місце серед загальних правил контрактної інтерпретації слід поставити правило розумної мети тлумачення, що ґрунтується на презумпції дійсності контракту і вимагає підтвердження дійсності угод, а не їх нікчемності. Еммеріх де Ваттель (Emmeryh de Vattel) сформулював зміст цього правила так: «Те, що робить акт нікчемним, є несприятливим», – і: «...слід відкидати всяке тлумачення, що призводить до абсурду» [5].

Наступне правило – це правило розширеного тлумачення, яке вимагає, що в тлумаченні двозначних слів перевагу слід віддавати ширшому значенню (*interpretatio extensiva*). Проте не можна розширено тлумачити обумовлені винятки, закриті списки, відповідальність [3, с. 105].

Правило паралельного тлумачення передбачає, що зміст незрозумілих слів та висловів має бути з'ясований на підставі інших подібних фрагментів – «паралельних місць» (*interpretatio ex dictis alio loco*). Незрозумілий зміст виявляється за аналогією, що супроводжується включенням нез'ясованих слів у зрозумілий контекст або їх заміною іншими, більш точними [3, с. 45].

Правило м'якого значення бере свій початок з римського права (D.50.17.56) [6, с. 535] і приписує, що в разі сумніву потрібно надавати закону більш м'якого змісту (*in dubio mitius*).

Правило визначеності (*sence-clair-doctrine*) приписує: «однозначне» або «зрозуміле і визначене» положення не потребує наступного тлумачення. Якщо обидві сторони договірних відносин стверджують, що той чи інший текст не потребує тлумачення, то це означає, що обидві інтерпретації майже однакові. Складніше, коли такі розбіжності сторін існують, а суддя посилається на однозначність цих положень. Тут він фактично відхиляє іншу аргументацію по суті [7, с. 21].

Поряд із загальними тенденціями в правовій регламентації процесу тлумачення, у кожній європейській країні існують і особливі підходи до здійснення інтерпретації контрактів. Розглянемо це на прикладі Німеччини, Франції та Англії.

Необхідно зауважити, що законодавство більшості європейських країн, таких як, наприклад, Нідерланди, взагалі не містить приписів щодо тлумачення договорів. Не дивно, що в законодавстві Німеччини питанням тлумачення змісту угод також приділяється значна увага. Правила тлумачення викладені в § 133, 157 Германського цивільного уложення.

Важливо, що під час інтерпретації волевиявлення законодавство зобов'язує з'ясовувати справжню волю сторін, не додержуючись при цьому буквального змісту висловів (§ 133 Германського цивільного уложення). Проте ця норма не згадує про обачність, яку повинен мати адресат волевиявлення, щоб адекватно зрозуміти його зміст. Тому ця норма має доповнення, яке наведене в § 157 Германського цивільного уложення: договір слід тлумачити згідно з вимогами доброї совісті та з урахуванням звичаїв цивільного обороту [8, с. 30].

У розд. 2 («Волевиявлення») ч. 3 («Правочини») кн. 1 («Загальна частина») Германського цивільного уложення передбачений інститут корегувального тлумачення, в основу якого покладено правило: помилка в тексті правочину не тягне нікчемності волевиявлення (лат. *falsa demonstratio non nocet*) [8, с. 22-28]. За таких умов тлумачення має бути «корегувальним» і давати змогу виправляти визначення в тексті договору. Такі виправлення будуть правомірними, якщо буде доведено, що взаємна згода з даного питання, дійсно, була досягнута (лат. *consensus ad idem*), але не була відображена в тексті правочину. Тут істинна воля сторін ставиться вище за буквальный зміст тексту контракту. Якщо реальну волю виявити неможливо, то досліджується «гіпотетична» воля [7, с. 31-32].

Право Німеччини визначає як слід тлумачити зміст договору, який відповідає загальній волі партнерів, але містить певні помилки. Наприклад, якщо вони в письмовому договорі через недогляд зазначили об'єктом купівлі-продажу не ту земельну ділянку, яку мали на увазі, або помилково назвали вищу, ніж було обумовлено, орендну плату, то сторона, що зазнала збитків, має право вимагати «виправлення» (*rectification*) тексту договору, якщо доведе, що взаємна згода з даного питання, дійсно, була досягнута (*consensus ad idem*), але не була відображена в тексті правочину.

Особливе місце в арсеналі інтерпретаційних засобів займає виняткове тлумачення контрактів. Зокрема, інтерпретаційне правило *non sunt extendenda* вимагає: норми, що встановлюють винятки, тлумачаться у вузькому значенні й не застосовуються за аналогією. Цей припис конкретизується такими вимогами: (а) *enumeratio, ergo limitatio* (перелік є остаточним), (б) *exceptions sunt strictissimae interpretationis* (тлумачення винятків має обмежувальний характер). Федеральний верховний суд Німеччини зайняв позицію, яка пом'якшує цей припис. Він вважає, що виняткові норми можуть застосовуватися тільки в окремих, ретельно перевірених випадках, коли це приведе до результату, який передбачається законодавцем [7, с. 23].

Додаткове тлумачення договору здійснюється, якщо договір був укладений, але сторони не досягли згоди у питанні, що вимагає врегулювання, наприклад щодо способу виконання. У цьому разі з урахуванням інтересів обох сторін робиться спроба з'ясувати «по добрій совісті», яка була б досягнута між ними домовленість, якщо йшлося б про вказаний спірний пункт (§ 157 Германського цивільного уложення). Але якщо гіпотетичну волю однозначно визначити не вдається, то як додаткові належить застосувати диспозитивні норми права. Крім того, окремі розпорядження закону вказують, які питання вимагають обов'язкової згоди сторін. Такі правила тлумачення норми містяться у § 127 та 154 Германського цивільного уложення.

Значно більше уваги інтерпретації контрактів приділяє французький законодавець. У Франції тлумачення угод (*interpretation des conventions*) належить до компетенції правозастосовних судових інстанцій. Проте традиція французького правосуддя негативно ставиться до розширеної інтерпретації під час розробки та ухвалення рішення, в якому мотиваційна частина зводиться до мінімуму [9, с. 189].

За Новим цивільним процесуальним кодексом Франції суддя має право запропонувати сторонам дати пояснення щодо фактичних питань, вирішення яких він вважає необхідним для розв'язання спору (ст. 8). У процесі доказування суд-

дя має право з власної ініціативи дати розпорядження про вжиття будь-яких законних заходів щодо перевірки доказів (ст. 10).

Необхідність тлумачення договору не стає перешкодою для розгляду судом будь-яких заперечень проти позову, за винятком тих, які порушують питання, що є предметом виключної підсудності іншого суду (ст. 49 Нового цивільного процесуального кодексу Франції).

Окремі правила тлумачення угод закріплені у спеціальному розділі V «Про тлумачення угод» (ст. 1156-1164) Французького цивільного кодексу [10, с. 383-384]. При цьому законодавець виходить із того, що тлумачення завжди передбачає добросовісність намірів особи, яка тлумачить угоду [10, с. 816]. Зокрема, суд повинен насамперед установити обопільні наміри сторін, а не зупинятися на буквальному змісті слів і висловів, які використовуються в угоді (ст. 1156 Французького цивільного кодексу).

Якщо подвійний зміст використаних висловів виявлений, то потрібно вибрати той зміст, який спричиняє юридичні наслідки, і не можна використовувати вислови в тих значеннях, які не мають жодних наслідків (ст. 1157 Французького цивільного кодексу). Це відповідає давньоримському правилу, згідно з яким двозначні вирази повинні тлумачитися так, щоб уникнути незручності та безглуздя (*interpretatio talis in ambiguis semper fienda est ut evitetur inconviens et absurdum*) [11, с. 47].

У ст. 1158 Французького цивільного кодексу передбачається, що вирази, які можуть розумітись у двох сенсах, повинні розумітись в тому сенсі, який найбільше відповідає змісту контракту.

При тлумаченні договору мають ураховуватися звичаї місця укладення договору (ст. 1159 Французького цивільного кодексу).

Воля сторін, якої не вистачає, має заміщуватися звичайними умовами (ст. 1160 Французького цивільного кодексу).

Вочевидь, об'єктивістська настанова, згідно з якою складові контракту треба розуміти не окремо, а в їх сукупному зв'язку, закріплена у ст. 1161 Французького цивільного кодексу. На основі судової практики застосування цієї статті, коли суди нездатні розглянути всі основні елементи угоди, склалася відповідна доктрина денатурації договору (франц. – *dénaturation*; англ. *misinterpretations*). Денатурацію слід відмежовувати від неправильної інтерпретації, так само, як неповноту розгляду всіх обставин справи – від помилковості тлумачення цих обставин. Це має відповідні процесуальні наслідки: денатурація може бути предметом розгляду касаційної інстанції, а правильність інтерпретації з'ясовується лише судами першої інстанції [12].

У ст. 1162 Французького цивільного кодексу міститься правило, що сумніви тлумачаться проти того, хто висунув дану умову, і на користь того, хто взяв на себе зобов'язання.

Як зазначено у ст. 1163 Французького цивільного кодексу, наскільки б загальними не були вислови, в яких виражена угода, вона стосується лише тих предметів, щодо яких, мабуть, сторони мали намір укласти договір.

Ст. 1164 Французького цивільного кодексу передбачає, що якщо в договорі вказується якийсь окремий випадок для пояснення обставини, то не вважається, що сторони бажали наведенням цього випадку обмежити сферу його дії.

Крім легально визначених правил інтерпретації французька доктрина права виводить численні узвичаєні правила тлумачення. До них належать два основних: (1) засоби для тлумачення юридичного тексту надає сам документ, при цьому договір та його складові мають розглядатися як єдине ціле; (2) історія договору є корисним допоміжним засобом для встановлення його змісту [13, с. 142].

Для встановлення дійсної волі сторін французькі судді інколи вдаються до так званого декларативного тлумачення (лат. *interpretatio declarativa*). Таке тлумачення дає можливість виправити недоліки словесної форми тексту: неточність, неповноту й двозначність [14, с. 237].

Контрактне право Англії містить правила тлумачення, які вироблені переважно судовою практикою. На відміну від договірних права європейських континентальних країн, у прецедентному загальному праві основним інтерпретаційним правилом є правило буквального тлумачення (англ. *literal rule*). Його зміст визначений у загальновідомій промові лорда Ешера (Lord Esher, William Baliol Brett, 1st Viscount Esher) у справі *R. v. Judge of City of London Court* [15]: «Якщо текст закону зрозумілий, то необхідно додержуватись його, навіть коли це веде до очевидного абсурду. Для суду не має значення абсурдність дій законодавця».

Слід урахувати, що письмовий текст для англійських суддів має переважне значення перед усним. Якщо сторони уклали письмовий договір, вони зв'язані його текстом. Отже, в загальному праві застосовується правило заборони усних свідочств, яке не дозволяє в певних випадках вдаватися до показів свідків для інтерпретації письмового договору.

Правилу буквального тлумачення певним чином протистоїть так зване золоте правило (*golden rule of interpretation, Golden rule in law, або British rule*), яке приписує: у тлумаченні словам має надаватися найбільш поширене, буденне значення, якщо це не веде до абсурду (справа *Grey v. Pearson, 1857*). Показово, що, на відміну від суддів континентальних європейських країн, які, як правило, уникають у судових рішеннях посилань на словники природної мови, їхні англійські колеги зазвичай використовують у подібних ситуаціях словники англійської мови [16, с. 13] – словники Уебстера (*Webster's dictionaries*).

Суддя лорд Уенслейдейл (*James Parke, 1st Baron Wensleydale*; роки життя: 1782-1868) у справі *Grey v. Pearson (1857)* визначив зміст цього «універсального правила» (*universal rule*) таким чином: «...у тлумаченні статуту, а також усіх інших юридичних документів необхідно дотримуватися граматичного та звичайного змісту слів. У випадку, якщо це призведе до нісенітності (*absurdity*), несумісності або невідповідності з рештою змісту документа, то граматичний і звичайний зміст цих слів може бути змінений таким чином, щоб уникнути абсурдності та невідповідності, але не більше того» [17].

Важливе місце серед правил інтерпретації посідає й так зване *mischief rule* або правило уникнення зла, що вперше було закріплене у справі *Heydon's Case (1584)* і заслужено вважається одним із найважливіших судових прецедентів (*landmark case*). Це правило значно гнучкіше за *literal rule* та *golden rule* і зосереджує увагу на чотирьох критеріях «істинної інтерпретації» (*true interpretation*): (1) з'ясування того, як загальне право (тобто прецедентне право) урегульовувало певне питання до ухвалення закону, що тлумачиться; (2) які існували дефекти в

загальному праві, що допускали зловживання правом; (3) яким засобом Парламент вирішив усунути ці недоліки заради загального блага; (4) який істинний (публічний) задум цього засобу [18].

Англійські суди активно застосовують і правило «контекстного тлумачення» [19, с. 139]. За цим правилом, судді повинні з'ясувати значення слів з контексту юридичного тексту (справа *Carter v. Bradbeer*, 1975). Для позначення цього правила іноді вживається латиномовна його назва – *poscitu a sociis* (пізнаваний по супутніх). Наприклад, якщо певне слово має кілька значень, його припустиме за даних умов значення з'ясується за тими словами, які його оточують у контексті [20, с. 38]. Договір має тлумачитись як єдине ціле тією мірою, яка дозволяє встановити наміри сторін [21, с. 50-551].

Телеологічне правило тлумачення вимагає, щоб значення слів у цілому відповідали меті Парламенту, коли він ухвалює відповідний нормативний акт, або меті сторін контракту, коли вони його уклали. Суд по можливості повинен зрозуміти первинні наміри сторін, якими вони керувалися під час складання тексту контракту [22, с. 46] (справи: *Black-Clawson International Ltd v. Papierwerk Waldhof-Aschaffenburg AG*, 1975) та *Heydon's case*, 1584).

Англійськими судами розроблено спеціальні правила тлумачення так званих обмежувальних умов (*contra proferentem rule*), тобто умов контракту, що утруднюють можливість застосування якихось норм права щодо однієї зі сторін (наприклад, обмеження відповідальності). Ці правила застосовуються у зв'язку з потребою захисту слабшої сторони в договорі. Передбачається, що сильніша сторона, яка встановила такі обмеження, мала можливість і повинна була настільки чітко сформулювати дані умови, щоб не могло виникнути жодних сумнівів у їх застосуванні.

Деякі правила тлумачення дістають в Англії відповідне законодавче оформлення. Прикладом може служити спеціальний закон «Про об'єднання законодавчих актів, що стосуються тлумачення актів Парламенту, і про дальше скорочення мови, використовуваної в актах Парламенту» (далі – Закон про тлумачення в Англії), що був ухвалений у 1889 р. та зазнав дальших змін [23, с. 204-214]. Норми цього Закону застосовуються в тому разі, якщо інше не передбачено спеціальним законом.

Однак окремо слід зауважити, що в судах права справедливості (англ. *Law of Equity*), де розглядаються справи, більш складні порівняно з підсудними загальному праву, активно застосовується явно об'єктивістське правило контекстного тлумачення [19, с. 139]. За цим правилом, якщо певне слово має кілька значень, його сутність з'ясується за тими словами, які його оточують у контексті [20, с. 38]. Договір має тлумачитись як єдине ціле тією мірою, яка дозволяє встановити наміри сторін [21, с. 550-551]. У цих судах також субсидіарно застосовується по суті суб'єктивістське телеологічне правило тлумачення, яке вимагає, щоб значення слів у цілому відповідало меті сторін контракту, а суд має з'ясувати первинні наміри, якими сторони керувалися під час складання тексту контракту [22, с. 46]. Проте, якщо дотримання цього правила буде суперечити буквальному визначенню певного поняття, то превалюватиме правило «буквального тлумачення» (справи: *Black-Clawson International Ltd v. Papierwerk Waldhof-Aschaffenburg AG* 1975 р. та *Heydon's case* 1584 р.).

Висновок. Таким чином, короткий аналіз правил тлумачення, які закріплені в законодавстві країн, правові системи яких виступають материнськими щодо головних європейських правових сімей, свідчить про те, що легальне визначення цих правил значно поступається їх визначенню доктринальному. Отже, подальший розвиток цивільного законодавства у напрямку збільшення та конкретизації інтерпретаційних норм не відповідає загальноєвропейській тенденції. Вдосконалення правил інтерпретації – це компетенція і завдання цивілістичної науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Юдін З.М.* Тлумачення договору: Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук. 12.00.01 / Зореслав Михайлович Юдін ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2004. – 20 с.
2. *Степанюк Н.В.* Толкование гражданско-правового договора : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / Наталья Вацлавовна Степанюк. – М., 2008. – 213 с.
3. *Васьковский Е.В.* Руководство к толкованию и применению законов для начинающих юристов / Е.В. Васьковский. – М. : Бр. Башмаковы, 1913. – 158 с.
4. *Шершеневич Г.Ф.* Общая теория права / Г.Ф. Шершеневич : Вып. IV. – М. : Изд. Бр. Башмаковых, 1911. – 698 с.
5. *Ваттель Э.* Право народов или принципы естественного права, применяемые к поведению и делам наций и суверенов / Эмер де Ваттель. [пер. с фр. В.Н. Дурденевского, Ф.А. Кублицкого, Э.М. Фабрикова]. – М. : Госюриздат, 1960. – 719 с. – § 304 и § 282.
6. *Дигесты Юстиниана* / [пер. з лат. відп. ред. Л.Л. Кофанов]. – М. : Статут, 2005. – Т. VII. Полумтом 2. – 564 с.
7. *Зеккер Ф.Ю.* Общие основы частного права / Франц Юрген Зеккер // Проблемы гражданского и предпринимательского права Германии / [пер. с нем.]. – М.: БЕК, 2001. – 336 с.
8. *Гражданское уложение Германии.* = Deutsches Bergerliches Gesetzbuch mit Einfhrgungsgesetz: вод. Закон к Гражд. Уложению; [пер. с нем.]. / [В. Бергманн, введ., сост.]; научн. редакторы – А.Л. Маковский [и др.] – 2-е изд., доп. -М. : Волтерс Клувер, 2006. – С. 30.
9. *Цвайгерт К.* Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: в 2-х тт. / Конрад Цвайгерт, Хайн Кётц. – Т. I. Основы : [пер. с нем.] – М. : Междунар. отношения, 2000. – 480 с.
10. *Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона)* / [пер. с франц. В. Захватаев; Отв. ред. А. Довгерт]. – К. : Истина, 2006. – 1008 с.
11. *Лукашук И.И.* Толкование норм международного права: Учеб. пособие для вузов / И.И. Лукашук, О.И. Лукашук . – М. : Nota Bene, 2002. – 160 с.
12. *Vettori G.* The interpretation of good faith and according to human rights, fundamental freedoms and constitutional laws in the Common Frame of Reference (art. 1:102 DCFR) / Giuseppe Vettori. Persona e Mercato [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.personaemercato.it/editoriale/dcfrgoodfaith/>.
13. *Перетерский И.С.* Толкование международного договора / Иван Сергеевич Перетерский / Отв. ред.: Крылов С.Б., Тункин Г.И. – М. : Госюриздат, 1959. – 172 с.
14. *Гайдулін О.О.* Європейське контрактне право (загальна частина) : курс лекцій / Олександр Олександрович Гайдулін. – К. : КНЕУ, 2008. – 277 с.
15. *The Queen v The Judge of the City of London Court* [1892] 1 Q.B. 273, 290.
16. *Эрделевский А.* Толкование договора / Александр Маркович Эрделевский // Российская юстиция. – 1999. – № 4. – С. 13.
17. *John Grey v William Pearson* [1857] 6 H. L. C. 61, at p. 106. (March 5, 6, 9, 16, 1857).

18. Heydon's Case [1584] EWHC Exch J36 (01 January 1584) / BAILII Databases. England and Wales High Court (Exchequer Court) Decisions [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Exch/1584/J36.html>

19. Бушев А.Ю. Коммерческое право зарубежных стран: Учеб. пособие / А.Ю. Бушев, О.А. Макарова, В.Ф. Попондопуло / Под общ. ред. В.Ф. Попондопуло. – СПб.: Питер, 2003. – 288 с.

20. Кострова М. Грамматическое или языковое толкование уголовного закона? / М. Кострова // Законность. – 2002. – № 3. – С. 38-42.

21. Гражданское и торговое право зарубежных государств: Учебник: В 2-х т. / [отв. ред. Е.А. Васильев, А.С. Комаров]. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Междунар. отношения, 2004. – Т. 1. – 560 с.

22. Шепенко Р.А. Понятие «двуязычное законодательство»: юридическое толкование в Гонконге / Р.А. Шепенко // Современное право. – 2002. – № 10. – С. 42-48.

23. Митрофанов Ю.А. Толкование закона и его нормативное регулирование // Закон: создание и толкование / Под. ред. А.С. Пиголкина. – М.: Спарк, 1998. – 283 с.

24. Гражданское и торговое право зарубежных государств: Учебник: В 2 т. / [отв. ред. Е. А. Васильев, А. С. Комаров]. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Междунар. отношения, 2004. – Т. 1. – 560 с.

Гайдун О.О. Правила тлумачення правочинів у контрактному праві європейських країн: компаративно-правовий аналіз

У статті розглядаються правила інтерпретації контрактів, які закріплені в законодавстві основних європейських країн. За результатами компаративного аналізу з'ясовано необхідність реалізації інтерпретаційних правил не в легальній, а в доктринальній формі.

Ключові слова: тлумачення, правила тлумачення, законодавство Франції, законодавство Німеччини, англійське контрактне право.

Гайдун А.А. Правила толкования сделок в контрактном праве европейских стран: компаративно-правовой анализ

В статье рассматриваются правила интерпретации контрактов, которые закреплены в законодательстве основных европейских стран. По результатам компаративного анализа выяснена необходимость реализации интерпретационных правил не в легальной, а в доктринальной форме.

Ключевые слова: толкование, правила толкования, законодательство Франции, законодательство Германии, английское контрактное право.

Gaidulin O.O. Interpretation rules in contract laws of European countries: comparative legal analysis

The article investigates the interpretation rules to contracts under the legislation of European countries. Based on comparative analysis, the need to employ the interpretation rules within the doctrinal framework is argued.

Keywords: interpretation, interpretation rules, French legislation, German legislation, English contract law.

Стаття надійшла до редакції 11.07.2012.

**ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАДАННЯ
ПОСЛУГ РУХОМОГО (МОБІЛЬНОГО) ЗВ'ЯЗКУ
В УКРАЇНІ**

М.А. Самбор

*кандидат юридичних наук,
лауреат Всеукраїнського фонду юридичної науки
академіка права В.В. Сташиса,
лауреат Міжнародної премії академіка П.П. Михайленка
Міжнародної академії фундаментальних основ буття,
лауреат відзнаки НАН України «Талант, натхнення, праця»,
заступник начальника штабу Прилуцького МВ
(з обслуговування міста Прилук та Прилуцького району)
УМВС України в Чернігівській області*

Постановка проблеми. Мобільний зв'язок, який увійшов у наше повсякденне життя і без якого ми не можемо уявити повноцінного спілкування, проникає в усі галузі суспільної дійсності. А це й вирішення різноманітних бізнесових інтересів, спілкування з рідними та близькими, звернення за допомогою до правоохоронних органів, рятувальників, швидкої медичної допомоги тощо.

Кількість власників мобільних телефонів у всьому світі нараховується 1,9 млрд. осіб. В Україні кількість абонентів різних мобільних операторів перевищує 50 мільйонів. За десять років користування мобільним зв'язком кількість абонентів збільшилася в 1000 разів. Мобільні телефони стали основним засобом комунікації та обов'язковим атрибутом нашого існування. Роботу мобільного зв'язку забезпечує розвинена мережа базових станцій з фіксованими антенами, які передають інформацію комутаційним центрам за допомогою радіочастотних сигналів. У світі сьогодні експлуатується близько 1,4 млн. базових станцій, понад 20 тис. з них розташовано в Україні. З метою забезпечення підвищення якості мобільного зв'язку оператори збільшують кількість базових станцій і здійснюють їх постійне переоснащення відповідно до найновіших технологічних розробок галузі. Факт наявності значної кількості радіотехнічних об'єктів час від часу викликає занепокоєння з приводу можливого впливу радіосигналів на здоров'я користувачів [1]. Не дивлячись на переваги, які дає мобільний зв'язок, існує ймовірність того, що останній окрім позитивного несе певні елементи занепокоєння, зумовлені негативним його впливом на здоров'я споживачів, абонентів рухомого (мобільного) зв'язку. Однак, будь-яке явище має дві сторони: позитивну та негативну, але визначальним є те, яка з них превалює над іншою. Безперечно, рухомий (мобільний) зв'язок несе у собі ряд корисного, яке нівелює, або ж

відтісняє у тінь негативні чинники, зумовлені технічною стороною роботи апаратів зв'язку. Серед усього цього важливим є визначення конкретного порядку та правил використання рухомого (мобільного) зв'язку, що забезпечить отримання корисного та максимально обмежить шкідливий вплив чинників, які виникають унаслідок використання рухомого (мобільного) зв'язку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Отже, вважаємо, що одним із важливих елементів, що забезпечує повноцінне використання рухомого (мобільного) зв'язку у спосіб, який гарантує дотримання прав, свобод та інтересів усіх членів суспільства, у тому числі абонентів-споживачів та операторів, є впровадження дієвого нормативно-правового регулювання цієї сфери суспільних відносин. На окремі питання правового регулювання використання рухомого (мобільного) зв'язку звертали свої погляди російські вчені-юристи, зокрема, цьому присвятили свої роботи Т.М. Скорикова (Цивільно-правове регулювання відносин з надання послуг стільникового зв'язку) [4], В.В. Суденко (Договір про надання послуг радіотелефонного стільникового зв'язку) [5], С.Ю. Прищепя (Цивільно-правове регулювання у галузі зв'язку) [6]. На жаль, дослідження питань правового регулювання використання рухомого (мобільного) зв'язку в Україні не стали надбанням юридичної науки. Як наслідок, юридична дійсність, зумовлена розв'язанням суперечок у суспільних відносинах, обумовлених наданням і отриманням послуг рухомого (мобільного) зв'язку накопичує низку проблемних питань, які мають бути вирішені не внаслідок казуїстичної практики правозастосовних органів, зокрема судів, а й на рівні нормативно-правовому, що може гарантувати єдність підходу до вирішення аналогічних спорів, а також усуне саме підґрунтя для таких спорів, оскільки приводами для виникнення останніх слугують саме прогалини чинного законодавства, якими намагаються скористатися у власних інтересах сторони правовідносин, пов'язаних із наданням та отриманням послуг рухомого (мобільного) зв'язку.

Метою статті є з'ясування стану нормативно-правового регулювання надання послуг рухомого (мобільного) зв'язку в Україні, у зв'язку з чим групування окремих питань, що потребують нормативного урегулювання відносин, пов'язаних із наданням послуг рухомого (мобільного) зв'язку.

Основні результати дослідження. На основі аналізу нормативної бази, яка регулює відносини з надання послуг сотового зв'язку, слід зазначити, що даним відносинам притаманний цивільно-правовий характер, оскільки надаються платні оплачувані послуги, що регулюються цивільним законодавством України. Відповідно правове регулювання відносин у сфері надання послуг сотового зв'язку здійснюється на основі цивільно-правового договору, а саме розд. 63 Цивільного кодексу України «Послуги. Загальні положення» [2, с. 238]. Насамперед хочеться зупинитися на термінології, яка використовується на позначення виду телекомунікаційних послуг, а саме рухомого (мобільного) зв'язку. Так, Н.М. Капустян використовує поняття «сотовий зв'язок». Вважаємо, що це є некоректним, на користь чого можна навести такі аргументи: по-перше, власне поняття «сотовий» нічим іншим як русизмом, адже в українській літературній мові маємо відповідний його переклад – «стільниковий», тому вважаємо, що доречно використовувати саме словосполучення «стільниковий зв'язок», а не «сотовий зв'язок»; по-друге, не дивлячись на використання такого словосполучення на позначення виду

зв'язку, звертаючись до позитивного вітчизняного права, слід користуватися відповідником «рухомий (мобільний) зв'язок», адже саме так його позначає законодавець. Звісно, використання двох понять «стільниковий зв'язок» та «рухомий (мобільний) зв'язок» зумовлюється, як на наш погляд, суттю, фізичними властивостями надання цих послуг. Використовуючи перший варіант, а саме поняття «стільниковий зв'язок», увага акцентується на технічному боці забезпечення послуги зв'язку, тоді як у понятті «мобільний зв'язок» наголос робиться на тому, що абонент може бути забезпечений послугою зв'язку, перебуваючи у динамічному русі, а не у статичному положенні, коли апарат абонента знаходиться у певному обумовленому місці.

Стільниковий зв'язок, мережа рухомого зв'язку – це один із видів мобільного радіозв'язку, в основі якого лежить мережа. Ключова особливість полягає в тому, що загальна зона покриття ділиться на осередки (соти), що визначаються зонами покриття окремих базових станцій (БС). Стільники частково перекриваються і разом утворюють мережу. На ідеальній (рівній і без забудови) поверхні зона покриття однієї БС є колом, тому складена з них мережа має вигляд сот з шестикутними осередками (стільниками). Мережа становить рознесені в просторі прийомопередавачі, що працюють в одному і тому ж частотному діапазоні, й омутувальне устаткування, що дозволяють визначати поточне місце розташування рухомих абонентів і забезпечувати безперервність зв'язку при переміщенні абонента із зони дії одного прийомопередавача в зону дії іншого [7]. В основі роботи мобільного зв'язку лежить принцип стільника: територія поділена на зони, радіусом до 1 км, кожна з яких обслуговується окремою базовою станцією. Антени станцій випромінюють радіочастотну електромагнітну енергію, яка впливає на людський організм. Це зумовлює правове регулювання установки й функціонування базових станцій [3]. Отже, під час використання поняття «стільниковий зв'язок» акцент ставиться саме на обладнанні, яке забезпечує безперебійну роботу та надання послуг зв'язку. У свою чергу поняття рухомого (мобільного) зв'язку, яке міститься у Законі України «Про телекомунікації» від 18 листопада 2003 р. [8], визначається як електрозв'язок із застосуванням радіотехнологій, під час якого кінцеве обладнання хоча б одного із споживачів може вільно переміщатися в межах усіх пунктів закінчення телекомунікаційної мережі, зберігаючи єдиний унікальний ідентифікаційний номер мобільної станції. Бачимо, що законодавець підкреслює не спосіб надання послуги (за допомогою відповідних станцій, дія яких утворює вигляд соти), а спосіб отримання послуги – рухомість абонента, під час якої зберігається можливість спілкування.

Оскільки Закон України «Про телекомунікації», як базовий закон у даній галузі, визначає й термінологію, яка використовується у правовому колі, що підпадає під сферу регулювання зазначеного нормативно-правового акта. Таким чином, терміни мають бути однозначними у їх тлумаченні, а також однаковими під час позначення одного і того ж об'єкта чи явища. Але, піддаючи аналізу чинні нормативно-правові акти можемо зустріти зовсім інший стан справ.

Чинні нормативно-правові акти використовують у змісті своїх норм поняття «сотовий зв'язок», наприклад, наказ МВС України від 25 листопада 2003 р. № 1433 «Про організацію службової діяльності міліції охорони Державної служби охорони при МВС України» [9], де використовується поняття «супутниковий сотовий зв'язок».

Пункт 3 Програми діяльності Кабінету Міністрів України зазначає, що у галузі зв'язку передбачається: створити загальноукраїнські мережі сотового (стільникового) зв'язку з підключенням до Європейської мережі. Запровадити цифрову систему сотового мобільного зв'язку стандарту GSM [11]. Отже, нормотворець у змісті вказаних нормативно-правових актів фактично створює непорозуміння, а інколи колапси, пов'язані із тим, що, очевидно особи, які готують проекти вказаних документів далекі від технічного боку питання, оскільки супутниковий сотовий зв'язок – це одне поняття.

Хоча супутниковий зв'язок заснований на зовсім іншому принципі роботи. Супутниковий зв'язок – один із видів радіозв'язку, заснований на використанні штучних супутників Землі, на яких змонтовані ретранслятори. Супутниковий зв'язок здійснюється між земними станціями, які можуть бути як стаціонарними, так і мобільними. Оскільки супутниковий зв'язок є радіозв'язком, для передачі через супутник сигнал повинен бути промодульованим. Модуляція відбувається на земній станції. Модульований сигнал переноситься на потрібну частоту, підсилюється та надходить на передавальну антену. Звичайний (нерегенеративний) супутник, прийнявши сигнал від однієї наземної станції, переносить його на іншу частоту, підсилює й передає іншій наземній станції. У супутнику може бути кілька незалежних каналів, що здійснюють ці операції, кожний з яких працює в певному діапазоні частот (ці канали обробки називаються транспондерами). Регенеративний супутник демодулює прийнятий сигнал та знову модулює його. Завдяки цьому помилки виправляються два рази: на супутнику та на прийомній земній станції. Недоліком цього методу є складність, висока вартість супутника та наземного обладнання [10].

Використання ж у вищевказаних словосполученнях терміну «сотовий» лише вказує на лінгвістичну необізнаність авторів, оскільки, використовуючи дане слово, вони фактично копіюють російське «сотовый», забуваючи про те, що в українській мові є його відповідник – стільниковий.

Таким чином, першим проблемним питанням правового регулювання, що потребує вирішення, це уніфікація поняття покликаного позначати певне явище чи предмет правової дійсності, яке гарантуватиме єдність у розумінні та сприйнятті. Вважаємо, що буде доречним у даному разі використовувати поняття «рухомий зв'язок» як родове поняття, яке об'єднає у собі два напрямки розвитку цієї галузі, а саме «стільниковий зв'язок», який ґрунтується на технологічному використанні відповідних базових антен, що взаємопов'язані одна з одною, та «супутниковий зв'язок», що передбачає використання штучних супутників Землі, котрі забезпечать роботу мережі супутникового зв'язку. За таких обставин в основу градації покладено єдиний критерій (фізико-технічний), який ґрунтується на способі забезпечення роботи мережі такого рухомого зв'язку. Перша складова словосполучення «рухомий зв'язок» вже вказує на ту обставину, що зв'язок забезпечує можливість користування послугою зв'язку під час перебування абонента у русі. Крім того, поняття «рухомий» та «мобільний» є синонімами, тому вести мову про можливість позначення терміном «мобільний» певного виду рухомого зв'язку неможливо, оскільки термін «мобільний зв'язок» є синонімічним терміну «рухомий зв'язок», при цьому жодним чином не підкреслюючи особливості рухомого зв'язку.

Наступною складовою, яка потребує максимально чіткого правового врегулювання є ліцензування даного виду діяльності. П. 10 ч. 1 ст. 9 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 1 червня 2000 р. [12] зазначає, що такий вид господарської діяльності, як діяльність у сфері телекомунікацій підлягає ліцензуванню. На розвиток згаданих норм видано наказ Національної комісії з питань регулювання зв'язку України від 26 січня 2006 р. № 179 «Про затвердження Ліцензійних умов здійснення діяльності у сфері телекомунікацій з надання послуг рухомого (мобільного) телефонного зв'язку з правом технічного обслуговування та експлуатації телекомунікаційних мереж і надання у користування каналів електрозв'язку» [13], де передбачаються основні вимоги до суб'єкта господарювання, який виявив намір отримати ліцензію з надання послуг рухомого (мобільного) телефонного зв'язку, яка передбачає загальні технічні вимоги. Однак, на нашу думку, виникає об'єктивна потреба у врегулюванні питання про створення власної мережі базових станцій, а також визначення із істотними умовами надання послуг стільникового зв'язку абонентам.

Очевидним є те, що процес роботи операторів стільникового зв'язку з надання відповідних послуг абонентам є основним у роботі мережі рухомого (мобільного) зв'язку, а тому саме цей етап вирізняється потребою найбільш детального урегулювання цього процесу на законодавчому рівні. Разом з тим саме цей етап є найбільш складним, з огляду на скупну, у тому числі й супутню кількість заходів, які забезпечують виконання основних послуг, які надаються операторами. Серед усього цього загалу заходів, що потребують нормативно-правового урегулювання, вирізняється законодавче забезпечення встановлення станцій стільникового зв'язку, які забезпечують можливість надання послуг стільникового зв'язку абонентам.

Так, Б.В. Киндюк зазначає, що зазначене питання врегульовується Законом України «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 р., Положенням про державний санітарно-епідеміологічний нагляд в Україні від 22 червня 1999 р., Постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 р. № 923 «Порядок прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів», наказ МОЗ України від 1 серпня 1996 року № 239 «Державні санітарні норми й правила захисту населення від впливу електромагнітних випромінювань» [3]. Дійсно, норми зазначених законодавчих актів безперечно урегульовують частину питань, що виникають на етапі встановлення таких станцій, залишаючи значне коло питань на договірне врегулювання, чим досить часто користуються суб'єкти підприємницької діяльності у сфері надання телекомунікаційних послуг, а саме послуг рухомого (мобільного) зв'язку. На сьогоднішній день відсутній ефективний спосіб урегулювання порядку та правил встановлення базових станцій мобільного зв'язку. Це насамперед пов'язується з технічним боком забезпечення роботи таких станцій, з'ясування їх впливу на живий організм, зокрема на здоров'я людини. Оператор, прагнучи до надприбутків, використовує неякісне обладнання з позиції захисту населення від шкідливого радіовипромінювання, внаслідок чого інколи виникають страйки, спрямовані на недопущення встановлення таких станцій на дахах багатоповерхівок, де люди намагаються знайти спокій у власних квартирах та відпочити після трудового дня. По-друге, необхідна якісна система сертифікації такого обладнання, а питан-

ня встановлення побічних станцій, на нашу думку, має в обов'язковому порядку проходити громадські слухання із залученням до них не менше 2/3 мешканців мікрорайону, де планується їх облаштування. Вважаємо, що така норма має бути законодавчо закріпленою, зокрема у Законі України «Про місцеве самоврядування» та Законі України «Про телекомунікації», хоча переслідуюмо думку про те, що Україні потрібен спеціальний Закон «Про рухомий (мобільний) зв'язок», який чітко регламентуватиме права та обов'язки сторін договору про надання послуг зв'язку, а також третіх сторін, які беруть участь у забезпеченні умов надання цих послуг.

Отже, можна стверджувати, що нормативне врегулювання розбудови системи базових станцій стільникового зв'язку в Україні, не дивлячись на відносно тривалий час експлуатації рухомого (мобільного) зв'язку на теренах країни, потребує найскорішого вирішення. Разом з тим процес прийняття нормативно-правових актів, пов'язаних із будівельно-технічними, санітарно-епідеміологічними нормами, повинні лобювати не інтереси операторів стільникового зв'язку та їх власників, а відстоювати права та інтереси всієї громади, окремих громадян, вказані норми мають бути спрямовані на забезпечення здоров'я громадян, гідних умов їх відпочинку, і лише після цього на забезпечення потреб у спілкуванні з використанням стільникових систем зв'язку.

Очевидним та беззаперечним стрижнем правового регулювання, який цікавить значну кількість споживачів послуг рухомого (мобільного) зв'язку є безпосередньо надання послуг зв'язку оператором телекомунікаційних технологій. Практика життя в Україні засвідчує, що практично кожен громадянин у змозі бути потенційним споживачем послуг рухомого (мобільного) зв'язку, а саме стільникового зв'язку за декількох умов: 1) широка мережа суб'єктів підприємницької діяльності (у тому числі безпосередньо операторів рухомого (мобільного) зв'язку), які на ринку України пропонують можливість придбання SIM-карток та терміналів мобільного зв'язку (мобільних телефонів), що створює умови доступу до послуг рухомого (мобільного) зв'язку; 2) розмаїття марок та моделей мобільних телефонів на ринку України, їх доступність (у тому числі й цінова); 3) урахування те, що послуги рухомого (мобільного) зв'язку спрямовані на задоволення потреб людини у спілкуванні, а також невисоку вартість стартових пакетів, останні можуть придбаватися не лише дієздатними фізичними особами, а також особами з частковою цивільною дієздатністю (ст. 31 Цивільного кодексу України [14]). Слід зауважити, що чинне законодавство України не містить у собі імперативних норм, які вказували б на те, що абонентами рухомого (мобільного) зв'язку в Україні можуть бути виключно особи, наділені повною цивільною дієздатністю; 4) зрештою відсутність прямої необхідності в укладенні договору про надання послуг рухомого (мобільного) зв'язку у письмовій формі. Наявність посередників, якими виступають суб'єкти підприємницької діяльності, які займаються реалізацією стартових пакетів, фактично утворює ще більшу дистанцію між абонентом та оператором зв'язку.

Вважатимемо, що особа, яка виявила бажання отримувати послуги рухомого (мобільного) зв'язку, визначилася із конкретним оператором, який буде надавати їй дані послуги, та придбала відповідний мобільний телефон, що може задовольнити всі її потреби. На цьому етапі постає перше питання, яке потребує

нормативно-правового регулювання, а саме визначення прав та обов'язків сторін: оператора та абонента. Вочевидь, що оператор надійним чином захистив свої інтереси (адже у таких компаніях є відділи юридичного забезпечення, які постійно працюють над системою правового захисту прав та інтересів оператора), тоді як захищати свої права та інтереси абонентів доводиться самотужки. Власне стартовий пакет містить у собі виключно правила користування мобільним терміналом та надає перелік послуг, які пропонує оператор зв'язку на ринку телекомунікаційних послуг. Максимум, що може дозволити собі оператор (дуже рідко, адже це, власне, у його інтересі) зазначить вартість послуг рухомого (мобільного) зв'язку, решту інформації абонент має отримати, скориставшись можливостями доступу до мережі Internet за допомогою свого мобільного телефону (сплачуючи при цьому плату за послуги доступу до мережі). Таким чином, аби навіть дізнатися тарифи на послуги зв'язку абонентів необхідно сплатити за це кошти операторів.

З усього озвученого можна зробити лише один висновок: наявність значних прогалин чинного законодавства, а також колізійних та диспозитивних норм призводить до того, що споживач постає безправною стороною.

Дотепер залишається неврегульованим питання порядку надання додаткових послуг. Так, при наданні послуги сотового зв'язку оператор повинен гарантувати таємницю номера і не використовувати існуючу базу даних у власних цілях (наприклад, проведення рекламної кампанії) без згоди власника номера. Незважаючи на законодавчо закріпленій обов'язок оператора забезпечити таємницю номера, оператор не тільки не забезпечує вказане право споживача, а й розсилає без згоди останнього рекламні ролики. При спробі вказати оператору на порушення прав споживача і вимагати припинити розсилати SMS-повідомлення, оператор вказує, що для припинення розсилки необхідно платити гроші, оскільки дана послуга належить до додаткових платних послуг. З цього прикладу очевидно, що через відсутність спеціального закону, який регулює відносини з надання послуг сотового зв'язку і розмежує основні і додаткові послуги, які вимагають додаткової плати [2, с. 239]. Проблемним також є питання про облік списання оператором грошових коштів з рахунку споживача (абонента). Це призводить до неконтрольованого списання грошових коштів. Оператори відмовляються вводити послугу обліку фактичного часу розмови, яку можна активувати у телефоні абонента. За роздруківку даних про телефонні дзвінки та їх тривалість оператор стягує зі споживача (абонента) додаткову плату [2, с. 240]. Таким чином, питання оплати послуг рухомого (мобільного) зв'язку, які віднесені до предмету договірного врегулювання, визначаються практично в односторонньому порядку оператором зв'язку, що усуває споживача від цього процесу. Крім того, досить часті зміни оператором зв'язку плати за послуги, зокрема після проведення різноманітних акцій та пропозицій щодо істотного зменшення вартості послуг у порівнянні з іншими операторами, що обумовлені залученням нових абонентів, зумовлені тим, що споживачі дали згоду на акційну тарифікацію послуг, а у результаті через декілька місяців абоненти змушені сплачувати послуги за значно вищими тарифами ніж ті, що були запропоновані оператором під час придбання стартового пакета (оскільки з формальної точки зору – це укладення договору, однак, виходячи з практики назвати цей процес укладенням договору складно, оскільки спо-

живач навіть не знає прав та обов'язків як своїх, так і оператора по відношенню до нього, споживач лише ознайомлюється із загальними правилами користування мобільним зв'язком, у яких не прописуються права та обов'язки сторін даного договору, а також їхньої відповідальність. Зазвичай, такі правила містять загальні відомості технічного характеру, відомості про мережу покриття базових станцій даного оператора території регіону або країни у цілому).

Висновки. Підсумовуючи сказане, вважаємо, що існуючий стан правового регулювання надання послуг рухомого (мобільного) зв'язку, не дивлячись на те, що останній відноситься до сфери дії цивільного та, зокрема, договірного права, потребує державно-владного врегулювання, на користь чого можна навести такі аргументи: 1) послуга рухомого (мобільного) зв'язку не обмежується сторонами договору, зокрема правами та обов'язками оператора та абонента. Адже до цього долучаються суб'єкти підприємницької діяльності, які займаються виготовленням терміналів мобільного зв'язку (мобільних телефонів), які займаються виготовленням технічного обладнання системи рухомого (мобільного) зв'язку (базових станцій), а також встановленням такого обладнання. Також вказані договори зачіпають права, свободи та інтереси громадян, які не користуються послугами рухомого (мобільного) зв'язку конкретного оператора, а віддають перевагу іншому, або взагалі не користуються такими послугами, але причетні до надання таких послуг, наприклад, громадяни багатоповерхового будинку, на даху якого встановлено базову станцію рухомого (мобільного) зв'язку, які (громадяни) при цьому зазнають впливу (до речі, чітко не доведено шкідливого чи ні, але у будь-якому разі навряд чи корисного випромінення такої станції); 2) юридична термінологія має бути максимально чіткою, такою, що унеможливило її викривлене тлумачення, у зв'язку з чим вважаємо за необхідне використовувати загальноприйняті поняття, які мають конкретизувати послуги надання конкретного виду зв'язку; 3) забезпечення санітарного благополуччя населення, збереження його здоров'я, має бути не лише декларативною нормою, проголошеною у ст. 3 Конституції України, а логічно, з прикладного боку знайти своє продовження у законодавчих та підзаконних нормативно-правових актах, а також безпосередньо у правовідносинах; 4) потребує створення дієвих правових механізмів гарантування й права споживачів (абонентів) послуг рухомого (мобільного) зв'язку, що забезпечить їх від одностороннього прийняття рішень про зміну, в тому числі й істотних, умов договору про надання таких послуг. Адже, не секретом є те, що суб'єкти підприємницької діяльності, особливо великі корпорації, всіляко намагаються збільшити свої прибутки, інколи, нехтуючи правами простих громадян, яким складно відстояти свої інтереси у протистоянні із величезними організаціями.

Загалом же вважаємо, що у сучасних умовах, наявні проблеми правового регулювання, пов'язані із наданням послуг рухомого (мобільного) зв'язку можна згрупувати у такі блоки: 1) проблеми, пов'язані із використанням термінології; 2) питання правового регулювання, пов'язані із підготовчим етапом надання послуг рухомого (мобільного) зв'язку, зумовлені створенням суб'єкта підприємницької діяльності (оператора) та отримання ним ліцензії з ведення діяльності у сфері надання телекомунікаційних послуг; 3) прогалини нормативно-правового регулювання, пов'язані із створенням мережі базових станцій рухомого (мобільного) зв'язку; 4) прогалини, пов'язані з укладенням договорів про надання послуг

рухомого (мобільного) зв'язку; 5) недоліки, пов'язані із неналежним законодавчим забезпеченням (гарантуванням) прав споживачів послуг рухомого (мобільного) зв'язку під час отримання послуг зв'язку.

Розбудова даної галузі законодавства має враховувати диспозитивний метод правового регулювання цивільного права, який дозволить сторонам договору рухомого (мобільного) зв'язку самостійно визначати ряд умов, а також взаємних прав та обов'язків, а також відповідальність у разі невиконання зазначених обов'язків чи зловживання вказаними правами, а також застосовувати імперативний метод правового регулювання під час формування та утвердження інституту охорони і захисту прав, свобод та інтересів споживачів такого виду послуг і у цілому мешканців країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Ільченко М.* Мобільний зв'язок і наукові дослідження / М. Ільченко, С. Кравчук. – «Дзеркало тижня». – № 9. – 14 березня 2009. – http://dt.ua/SCIENCE/mobilniy_zvyazok_i_naukovi_doslidzhennya-56389.html – Дата доступу 21 травня 2012 року.
2. *Капустян Н.М.* Проблеми правового регулювання надання послуг сотового зв'язку / Н.М.Капустян. – Право і безпека. – 2011. – № 5 (42). – С. 238-241.
3. *Киндюк Б.В.* Правове регулювання роботи базових станцій мобільного зв'язку / Б.В. Киндюк. – Право і безпека. – 2009. – № 5 (32). – http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Pib/2009_5/index.htm – Дата доступу 21 травня 2012 року.
4. *Скорикова Т.Н.* Гражданско-правовое регулирование отношений по оказанию услуг сотовой связи: дис...канд. юрид. наук: 12.00.03 – гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право / Татьяна Николаевна Скорикова. – Томск, 2006. – 268 с.
5. *Суденко В.В.* Договор оказания услуг радиотелефонной сотовой связи: дис...канд. юрид. наук: 12.00.03 – гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право / Вячеслав Владимирович Суденко. – Краснодар, 2003. – 172 с.
6. *Прищеп С.Ю.* Гражданско-правовое регулирование в сфере связи : дис...канд. юрид. наук: 12.00.03 – гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право / Светлана Юрьевна Прищеп. – Краснодар, 2005. – 183 с.
7. Сотовая связь – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – http://ru.wikipedia.org/wiki/Сотовая_связь – Дата доступу 30 травня 2012 року.
8. Про телекомунікації: Закон України від 18 листопада 2003 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://zakon2.rada.gov.ua>. – Дата доступу 19.01.2012 року.
9. Про організацію службової діяльності міліції охорони Державної служби охорони при МВС України: Наказ МВС України № 1433 від 25 листопада 2003 року - [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0627_04/print1338384096256593?text=%F1%EE%F2%EE%E2%EE – Дата доступу 30 травня 2012 року.
10. Супутниковий зв'язок – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – http://uk.wikipedia.org/wiki/Супутниковий_зв'язок. – Дата доступу 30 травня 2012 року.
11. Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України: Постанова Верховної Ради України № 412/96-ВР від 15 жовтня 1996 року - [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show?nreg=412%2F96-%E2%F0&find=1&text=%F1%EE%F2%EE%E2%EE&x=0&y=0>. – Дата доступу 30 травня 2012 року.
12. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України від 1 червня 2000 року – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. -<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1775-14/ed20111103#Find> – Дата доступу 1 червня 2012 року.

13. Про затвердження Ліцензійних умов здійснення діяльності у сфері телекомунікацій з надання послуг рухомого (мобільного) телефонного зв'язку з правом технічного обслуговування та експлуатації телекомунікаційних мереж і надання в користування каналів електрозв'язку: Наказ Національної комісії з питань регулювання зв'язку України № 179 від 26 січня 2006 року- [Електронний ресурс]. – Режим доступу. -<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0145-06/ed20090312> – Дата доступу 1 червня 2012 року.

14. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print1329892382911932> – Дата доступу 9 червня 2012 року.

Самбор М.А. Проблеми правового регулювання надання послуг рухомого (мобільного) зв'язку в Україні

У статті розглядаються питання нормативно-правового регулювання послуг рухомого (мобільного) зв'язку в Україні. Аналізується чинне законодавство України, виділяються питання, що потребують негайного законодавчого врегулювання, що слугуватиме ефективному забезпеченню прав та законних інтересів споживачів послуг мобільного зв'язку. Автором розглядаються питання термінології, зокрема понять «рухомий зв'язок», «мобільний зв'язок», «стілниковий зв'язок», «сотвий зв'язок», «спутниковий зв'язок».

Ключові слова: зв'язок, правове регулювання, рухомий зв'язок, мобільний зв'язок, стільниковий зв'язок, супутниковий зв'язок.

Самбор Н.А. Проблемы правового регулирования предоставления услуг подвижной (мобильной) связи в Украине

В статье рассматриваются вопросы нормативно-правового регулирования услуг подвижной (мобильной) связи в Украине. Анализируется действующее законодательство Украины, выделяются вопросы, требующие немедленного законодательного урегулирования, что послужит эффективному обеспечению прав и законных интересов потребителей услуг мобильной связи. Автором рассматриваются вопросы терминологии, в частности понятий «подвижная связь», «мобильная связь», «сотовая связь», «спутниковая связь».

Ключевые слова: связь, правовое регулирование, подвижная связь, мобильная связь, сотовая связь, спутниковая связь.

Sambor M.A. Legislative regulation of movable (mobile) communication services in Ukraine

The article considers the issues of normative and legal regulation of movable (mobile) communication services in Ukraine. The current Ukrainian legislation has been explored; issues to be immediately addressed are specified to facilitate the effective provisions for securing the rights and legitimate interests of communication services consumers. The author analyses the terminology issues, in particular, the concepts of 'movable communication', 'mobile communication', 'cellular communication', 'satellite communication'.

Keywords: communication, legal regulation, mobile communications, cellular communications, satellite communications.

Стаття надійшла до редакції 11.06.2012.

**ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ
ПРАВО СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ
SOCIAL PROTECTION LAW**

**РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ «СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ»
ТА «СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ»**

Н.В. Дараганова

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Новітні перетворення, що відбуваються в національній правовій системі, мають кардинальний вплив на всі правові галузі та інститути, й особливо це стосується соціальної сфери. Невипадково в Конституції України людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність, безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, її права, свободи, гарантії визначають зміст і спрямованість всієї діяльності держави, і утвердження та забезпечення цих прав є головним обов'язком держави (ст. 3).

Відповідно до конституційних положень, усі громадяни мають право на соціальний захист (ст. 46), що насамперед включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право на соціальний захист має продовження і в інших положеннях як Конституції України, наприклад, у ст. 47, яка визначає право громадян на житло, у ст. 48 – про право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло, у ст. 49 – про право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування тощо, а також і в інших нормативно-правових актах, зокрема і міжнародних.

При цьому на сьогодні Україна опинилася у достатньо двоїстій ситуації – з одного боку країна має йти обраним нею шляхом розвитку ринкових відносин, що передбачає зміну ролі держави, визнання різних форм власності, втрату державою своєї домінуючої ролі на ринку праці тощо, а з іншого – вона має виконувати й конституційні зобов'язання та захищати своїх громадян від ймовірних соціальних ризиків. Насамперед, вважаємо, цьому має сприяти реформування та вдосконалення системи соціального захисту, враховуючи те, що стан соціальної сфери дійсно є основним індикатором розвитку як країни, у цілому, так і суспільного добробуту, зокрема [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, пов'язані з соціальним захистом, постійно перебувають у центрі уваги науковців. Сутність цих понять у різні часи досліджували та продовжують досліджувати такі вчені, як: В.С. Андреев, В.С. Венедиктов, А.Д. Зайкін, Р.З. Лівшиць, О.Є. Мачульська, П.Д. Пилипенко, В.І. Прокопенко, О.І. Процевський, І.М. Сирота, С.М. Синчук, Б.І. Сташків,

І.С. Ярошенко та ін. З останніх напрацювань відзначимо працю А.В. Гончарова [2], присвячену дослідженню юридичної природи соціального захисту населення, дослідження Т.Л. Постригань [3], в якому автор, проаналізувавши існуючі визначення, прийшла до власного розуміння поняття соціального захисту працівників та працю С. Синчук [4], в якій обґрунтовано родові поняття соціального забезпечення, що охоплює сучасні види (соціальні виплати та послуги), а також організаційно-правові форми (державні та недержавні) соціального забезпечення.

Проте, незважаючи на наявність значної кількості публікацій у цій сфері, як зазначив А.В. Гончаров, сучасний стан розробки питань соціального захисту населення в Україні не відповідає потребам юридичної теорії та практики [5]. Дійсно, наукові напрацювання радянського періоду є досить застарілими, вони не відповідають реаліям сьогодення, а в новітніх наукових розробках немає єдиного загальнотеоретичного підходу навіть до розуміння змісту поняття соціального захисту.

Мета статті. Враховуючи зазначене, а також те, що нині змінюються наукові уявлення не лише про предмет правового регулювання галузі соціального забезпечення, принципи, суб'єкти, але й про саму назву цієї галузі права, метою статті є розгляд таких понять як «соціальний захист» і «соціальне забезпечення» та осмислення їх розмежування.

Основні результати дослідження. Право на соціальний захист є, безумовно, одним із найважливіших соціально-економічних прав громадян, однак, як зазначив І.М. Сирота, в юридичній науці поняття «соціальний захист», як права категорія, поки що не визначено [6, с. 11].

Навколо цього питання дійсно й досі серед науковців не стихають дебати та суперечки, в тому числі на конференціях, семінарах, через засоби масової інформації.

Аналіз різноманітних точок зору, що склалися стосовно понять соціального захисту та соціального забезпечення як сьогоднішніх, так і тих, що були висловлені за радянських часів, дозволяє згрупувати їх за такими основними напрямками.

Так, по-перше, деякі фахівці ототожнюють термін «соціальний захист» із терміном «соціальне забезпечення». Наприклад, Б.С. Стичинський, І.В. Зуб, П.І. Мінюков, характеризуючи основні конституційні права та свободи людини та громадянина, також об'єднали право на соціальний захист та право соціального забезпечення в одну категорію. На їх думку, право на соціальний захист та соціальне забезпечення включає право на забезпечення працівників та інших категорій громадян у разі втрати працездатності (повної, часткової або тимчасової), втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших передбачених законодавством випадках. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок соціальних внесків громадян, підприємств, установ, організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними [7, с. 11-12].

Досить цікавим, у контексті цієї позиції, є порівняння термінів «право на соціальний захист» та «право соціального забезпечення», що надано в юридичній енциклопедії. Так, якщо право на соціальний захист у цьому енциклопедичному

джерелі визначено як конституційне право громадян, що включає право на соціальне забезпечення громадян у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [8, с. 28], то право соціального забезпечення сформульовано як система прав, норм, якими регулюються суспільні відносини з соціального матеріального забезпечення, обслуговування та утримання громадян у разі настання соціальних ризиків. Узагальнюючою підставою виникнення таких відносин є головною ознакою їх належності до предмета права соціального забезпечення є соціальні ризики – події, за яких громадянин та/або його сім'я втрачають здоров'я, а також засоби до існування через незалежні від них обставини й потребують матеріальної підтримки або соціальних послуг від держави [9, с. 32]. Порівнюючи зазначені визначення, не можна не помітити їх тотожність, бо і одне, і друге свідчить про те, що зазначене право є правом особи на соціальне забезпечення/соціальне матеріальне забезпечення у разі настання певних несприятливих обставин/соціальних ризиків.

Деякі науковці, наприклад, І.М. Сирота, М.Д. Бойко, зважаючи на визначення терміну «соціальне забезпечення» в міжнародних документах, насамперед у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права [10], розуміють соціальне забезпечення як форму соціального захисту.

Науковці іншого напрямку вважають, що термін «соціальне забезпечення» є більш точним, ніж «соціальний захист», тому що, по-перше, у контексті забезпечення прав і свобод поняття «соціальне забезпечення» є більш містким і включає три елементи державної діяльності щодо створення умов для здійснення прав і свобод людини: 1) сприяння реалізації прав і свобод (шляхом позитивного впливу на формування їх загально-соціальних гарантій); 2) охорона прав і свобод людини (шляхом вжиття заходів, зокрема юридичних, для запобігання порушенню прав і свобод, профілактики); 3) захист прав і свобод людини (відновлення порушеного правомірного стану, притягнення порушників до юридичної відповідальності), а, по-друге, слово «захист» асоціюється з якоюсь тимчасовою дією, яка має закінчитись як тільки мине загроза, на відміну від забезпечення, яке є тривалим процесом, що має сталий характер та не залежить від тимчасових життєвих ускладнень [11].

Найактуальніший, на наш погляд, напрям почав викристалізовуватися з середини 90-х років минулого століття, коли такі вчені як В.А. Скуратівський, О.М. Палій та Е.М. Лібанова, при розгляді питання щодо сутності, системи та напрямків здійснення соціального захисту визначили термін соціальний захист як комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах, на відміну від соціального забезпечення, яке, на їх думку, є заходами матеріальної підтримки особи та її сім'ї з боку держави та суспільства [12, с. 80-81].

Пізніше цю позицію підтримали та розвинули й інші науковці, насамперед Д.П. Пилипенко, Н.Б. Болотіна, С.М. Синчук. Так, на думку Д.П. Пилипенко, соціальний захист є своєрідним критерієм зрілості суспільства і самої держави. Він, у широкому значенні цього терміна, є окремою ланкою суспільних відносин, що існують у державно організованому суспільстві з метою забезпечення достатніх можливостей особи для її всебічного розвитку та нормальної життєдіяль-

ності. Суб'єктами соціального захисту виступають усі громадяни, а не лише ті, що в силу об'єктивних обставин втратили роботу (безробітні), пенсіонери, хворі, інваліди тощо. Проголошуючи, наприклад, право громадян на безпечне і здорове довкілля (ст. 50 Конституції України), держава тим самим гарантує соціальний захист кожному громадянину, а не тільки тим, що постраждали внаслідок техногенних катастроф, а створюючи можливості здобуття освіти своїм громадянам, держава піклується про кожного з них, забезпечуючи гарантії соціального захисту права на освіту (ст. 53 Конституції України). Соціального захисту також потребують особи, які працюють, займаються підприємницькою діяльністю, служать у війську, правоохоронних органах тощо. Отже, соціальний захист є поняттям досить містким та широким, на відміну від іншого терміна, яким доводиться оперувати при характеристиці соціального захисту як системи суспільних відносин і який має своє власне значення та зміст. Йдеться про поняття соціального забезпечення [13, с. 13].

У продовження цієї точки зору, яку підтримуємо й ми, додамо, що поняття соціального захисту дійсно є комплексним, різноманітним, входить до сфери правового регулювання багатьох галузей права – конституційного, адміністративного, фінансового та ін. Безпосередніми складовими елементами соціального захисту є різноманітні організаційні, правові, економічні, політичні, соціальні й інші заходи з боку держави. Ці заходи (заходи соціального захисту), як слушно зауважили вищезазвані В.А. Скуратівський, О.М. Палій та Е.М. Лібанова, мають подвійну спрямованість та містять як пасивні, так і активні заходи підтримки доходів громадян [12, с. 80-81]. У цьому ми й вбачаємо той ключовий елемент, який і допоможе знайти правильне визначення для поняття соціального захисту.

Отже, всі заходи соціального захисту громадян, на наш погляд, можна поділити на дві основні категорії – пасивні заходи соціального захисту та активні заходи соціального захисту. До першої категорії, – до пасивних заходів соціального захисту громадян, належать засоби стабілізації та допомоги з боку держави тим особам, які в силу певних обставин та/чи причин (тобто у разі настання певних визначених законодавством ризиків) опинились у скрутному становищі, не мають достатніх засобів до існування та не можуть самі, власними силами поліпшити власне становище (у соціології для визначення цих осіб застосовують термін так звані «слабкі верстви населення» [14, с. 321]). Цими засобами і є соціальне забезпечення та соціальна допомога – засоби стабілізації та допомоги тим особами, які, у зв'язку з певними обставинами (соціальними ризиками) потребують втручання з боку держави та надання допомоги або здійснення будь-яких інших заходів, спрямованих на стабілізацію добробуту цих осіб.

На протигагу пасивним заходам, активними заходами соціального захисту є весь той масив і організаційних, і правових, і економічних, і політичних й інших заходів з боку держави, які спрямовані на запобігання ситуаціям, що загрожують добробуту людини. При цьому соціальний захист виконує свою активну запобіжну/превентивну функцію, а система цих заходів включає такі різноманітні заходи як захист особи та її сім'ї від: безробіття, хвороби, непрацевдатності, позбавлення житла тощо, а також й ті, що пов'язані з реалізацією різних соціальних програм, зокрема щодо охорони здоров'я, підвищення народжуваності, освіти, будівництва житла та ін.

При цьому лише за активної участі держави можна вирішити такі найважливіші на сьогоднішній день проблеми, як забезпечення кожного громадянина достатнім життєвим рівнем для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло; подолання безробіття, бідності; залучення інвалідів у виробничі і громадське життя; забезпечення молоді робочими місцями; надання роботи особам перед пенсійного віку тощо, враховуючи те, що, як зазначив С. Приходько, реалізація прав громадян, зокрема у сфері соціального захисту, забезпечується тими соціально-економічними умовами, що існують у нашій державі [15, с. 18-22].

Таким чином, соціальний захист має виконувати набагато більш широкі та складніші завдання ніж ті, які випливають з такого його визначення як системи економічних, правових, організаційних та інших заходів держави по забезпеченню соціальних прав і гарантій громадян, спрямованих на турботу держави і суспільства про громадян, яким потрібна допомога у зв'язку з віком, станом здоров'я, соціальним становищем, недостатнім забезпеченням засобами існування та ін. [16, с. 558-559].

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, вважаємо, що соціальний захист можна визначити, як систему активних та пасивних заходів захисту з боку держави, які спрямовані, по-перше, на запобігання ситуаціям, що загрожують добробуту людини, а, по-друге, на стабілізацію цього добробуту при настанні певних несприятливих для особи обставин/ризиків. Отже, соціальний захист розповсюджується на всіх громадян, а не лише на тих, які, в силу певних обставин та причин, потрапляють у скрутний стан.

У той же час поняття «соціальний захист» включає в себе поняття «соціальне забезпечення» як ціле включає в себе часткове. І, на відміну від такого широкого поняття, яким є соціальний захист, поняття соціальне забезпечення можна визначити як систему суспільних відносин, що врегульовують насамперед питання соціального страхування та питання здійснення державою пасивних заходів, у разі настання обумовлених законодавством несприятливих для особи обставин та/чи причин – тобто у разі настання соціальних ризиків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Зеленко Н.* Соціальне страхування в системі соціального захисту населення України [Електронний ресурс] / Н. Зеленко. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/freu/2009_19/37.pdf.

2. *Гончаров А.В.* Теоретико-правові засади соціального захисту в Україні: Автореф. дис. к.ю.н. : 12.00.01 [Електронний ресурс] / А.В. Гончаров; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ, 2011. – 18 с.

3. *Постригань Т.Л.* Соціальний захист як гарантія реалізації трудових прав громадян: Автореф. дис. к.ю.н. : 12.00.05 [Електронний ресурс] / Т.Л. Постригань; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2010. – 16 с.

4. *Синчук С.* Про правове поняття соціального забезпечення в сучасних умовах / С. Синчук // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2012. – Вип. 55. – С. 186-193.

5. *Гончаров А.В.* Теоретико-правові засади соціального захисту в Україні: Автореф. дис. к.ю.н. : 12.00.01 [Електронний ресурс] / А.В. Гончаров; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ, 2011. – 18 с.

6. *Сирота И.М.* Право социального обеспечения в Украине : Учебник / Сирота И. М. – Х. : Одиссей, 2005. – С. 432.

7. Право соціального забезпечення України: Навч. посібник / Б.С. Сличинський, І.В. Зуб, П.І. Мінюков та ін. – К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2003. – 440 с.

8. *Пустовіт Ж.М.* Право на соціальний захист / Ж.М. Пустовіт // Юрид. енциклопедія / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.] – К.: Українська енциклопедія, 2003. – Т. 5. – С. 28.

9. *Болотіна Н.Б.* Право соціального забезпечення / Н.Б. Болотіна // Юрид. енциклопедія / [редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін.] – К.: Українська енциклопедія, 2003. – Т. 5. – С. 32.

10. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 [Електронний ресурс]: ратифікація від 19.10.1973 / Міжнародний документ. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

11. *Устинов С.О.* Співвідношення термінів «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» в законодавстві України [Електронний ресурс] / С.О. Устинов // Юридична наука і практика. – 2011. – № 2. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Yurnip/2011_2/Ustinov.pdf

12. *Скуратівський В.А.* Соціальна політика: Навч. посібник / В.А. Скуратівський, О.М. Палій, Е.М. Лібанова. – К.: УАДУ, 1997. – С. 80-81.

13. Право соціального забезпечення: навч. посібник / П.Д. Пилипенко, В.Я. Буряк, С.М. Синчук та ін. / За ред. П.Д. Пилипенка. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2006. – 496 с.

14. Соціальна філософія: Короткий енциклопедичний словник / За заг. ред. проф. В.П. Андрущенко, проф. М.І. Горлача. – Київ-Харків: ВМП «Рубікон», 1997. – С.321.

15. *Приходько С.* Здійснення громадянами права на соціальний захист та гарантії його забезпечення / С. Приходько // Право України. – 2000. – №2. – С.18-22.

16. *Нагребельний В.П.* Соціальний захист / В.П. Нагребельний, Н.Б. Болотіна // Юрид. енциклопедія / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.] – К.: Українська енциклопедія, 2003. – Т. 5. – С. 558-559.

Дараганова Н.В. Розмежування понять «соціальний захист» та «соціальне забезпечення»

У статті автором здійснено аналіз та розмежування понять «соціальний захист» та «соціальне забезпечення». Встановлено, що поняття «соціальний захист» включає в себе таке поняття як «соціальне забезпечення», як ціле включає в себе часткове.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення.

Дараганова Н.В. Разграничение понятий «социальная защита» и «социальное обеспечение»

В статье автором осуществлен анализ и разграничение понятий «социальная защита» и «социальное обеспечение». Установлено, что понятие «социальная защита» включает у себя такое понятие как «социальное обеспечение», как целое включает в себя частичное.

Ключевые слова: социальная защита, социальное обеспечение.

Daraganova N.V. Differentiation between the concepts of social security and social provision

The article provides an analysis as to the differentiation between the concepts of «social security» and «social provision». It is argued that the concept of «social security» incorporates the notion of «social provision», the same as the whole includes the part.

Keywords: social security, social provision.

Стаття надійшла до редакції 12.07.2012.

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ВИКОРИСТАННЯ МАЛОЛІТНЬОЇ ДИТИНИ
ДЛЯ ЗАНЯТТЯ ЖЕБРАЦТВОМ**

С.Ф. Денисов

*доктор юридичний наук, доцент
професор кафедри кримінального права
Інституту права імені Володимира Сташиса
Класичний приватний університет*

К.В. Гальцева

*Інститут права імені Володимира Сташиса
Класичний приватний університет*

Постановка проблеми. За останні кілька років злочинів, спрямованих проти морального розвитку дітей, стало набагато більше. Немає такого дня, коли б ми не побачили малолітніх дітей, які, сидючи під воротами храмів, на зупинках транспорту, у підземних переходах, під магазинами або на руках у «мам», просять дати їм грошей на їжу, одяг, тощо. Ще декілька десятиліть тому вважалося, що злочини проти малолітніх є вийнятками, а злочинці – ненормальні. Часто трапляється, що дорослі примушують дітей до жебракування через переконання, розпалювання почуття заздрості, обману, залякування, підкупу, тощо. Взагалі, дітям притаманна довірливість, загострене прагнення «стати дорослим» або «бути як дорослі», тому вони, зазвичай, погоджуються. Інколи ж втягнення малолітніх дітей у жебракування супроводжується заповіданням їм тілесних ушкоджень різних ступеней тяжкості, мордуванням, погрозою вчинити вбивство щодо близьких або них самих, тощо. Конституцією України (ст. 52) передбачено, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідується законом [7]. Одним із кроків, спрямованих на захист малолітніх, став Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо використання дитини для жебракування» від 15 січня 2009 р., яким була передбачена нова ст. 150-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України) «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми кримінальної відповідальності за порушення прав дітей постійно досліджується, їм було присвячено значну кількість наукових праць учених, серед яких особливий внесок становлять праці Ю.М. Антоняна, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, Ф.Г. Бурчака, А.І. Долгової, І.М. Доляновської, В.П. Ємельянова, Д.О. Калмикова, О.М. Костенка, В.М. Кудрявцева, В.В. Кузнецова, В.М. Куца, В.О. Навроцького, А.М. Орлеана, М.І. Хаврюнюка, С.Д. Шапченка, С.С. Яценка та інших.

Метою дослідження є на основі вивчення теоретичних та нормативних матеріалів змістовно дослідити об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу злочину, який передбачає використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом.

Основні результати дослідження. За даними Державної судової адміністрації України (форма 7) за 2011 р. усього засуджено 41 особу за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. З них за ч. 1 ст. 150-1 КК України – 32 особи, а за ч. 2 ст. 150-1 КК України – 9 осіб: 5 засуджених осіб – чоловіки, решта – жінки [22].

Термін «використання» у кримінальному законодавстві застосовується у таких статтях: 152, 364, 190, 358, 393, 27, 209, 306, 149, 447, 167, 233, 224, 265, 163, 354, 248, 176; термін «малолітні» – у ст. 67 КК України; «діти» або «дитина» – у ст. 148 та у ст. 164 КК України; термін «заняття» – у ст. 150-1 та ст. 138 кримінального закону [14, с. 278, 281, 289].

Для юридичної науки питання про втягнення малолітніх дітей до заняття жебрацтвом не є новим. Вперше кримінально-правове визначення жебрацтва дала постанова Пленуму Верховного Суду СРСР «Про судову практику у справах про систематичне заняття бродяжництвом або жебрацтвом, злісне ухилення від виконання рішення про працевлаштування і припинення паразитичного існування та порушення паспортних правил» від 28. 06. 1973 р. № 10, де зазначалось, що «Жебрацтвом, що карається в кримінальному порядку, є систематичне випрошування у сторонніх осіб грошей, продуктів харчування, одягу та інших матеріальних цінностей, якщо ці дії свідчать про паразитичний спосіб життя» [25, с. 157]. На сьогодні застосовується більш модернізоване поняття «жебрацтво», а саме: «Жебрацтво – це антисоціальна діяльність, пов'язана з систематичним випрошуванням у людей матеріальних цінностей (грошей, речей, інших матеріальних цінностей), що повністю або частково забезпечують існування особи» [10, с. 100].

Склад злочину, передбаченого ст. 150-1, є спеціальним по відношенню до складу злочину, передбаченого ст. 150, адже саме по собі жебрацтво є негативним, але не забороненим видом діяльності [11, с. 88].

Більшість науковців не поділяє злочини проти волі, честі та гідності на види, проте Є. Л. Стрельцов розподілив дані посягання з урахуванням видового об'єкта на злочини проти волі та на злочини проти честі та гідності особи. Злочин, передбачений ст. 150-1 КК України, на думку науковця, належить до другої групи – проти честі та гідності [23, с. 66].

Що ж до об'єктивних ознак, то треба зауважити, що існують різні підходи до визначення родового об'єкта злочину. Беручи до уваги назву розділу КК України, в якому закріплюється відповідна стаття, родовим об'єктом можна вважати волю, честь та гідність особи. Проте у пояснювальній записці народного депутата України Ю. Р. Мірошніченка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України» зазначені його завдання, а саме: 1) забезпечення належного захисту прав та інтересів дітей; 2) попередження поширення жебрацького «бізнесу» з використанням дітей, у тому числі немовлят [16]. З цього можна зробити висновок, що автор законопроекту мав на увазі насамперед конституційні права дитини, які захищені ч. 2 ст. 52 Конституції України [7] та ч. 6 ст. 150 Сімейного кодексу України [21]. Це ставить під сумнів правильність визначення родового об'єкта даного злочину.

На думку В. В. Кузнецова, вказані об'єкти кримінально-правової охорони не мають прямого відношення до реальних суспільних відносин, на які посягає злочин, передбачений ст. 150-1 КК України. На його думку, вказаний злочин зазіхає насамперед на основні моральні принципи, тобто на суспільну моральність. У цьому є його подібність до складу злочину передбаченого ст. 304 КК України [13, с. 195].

Подібною є й позиція І. М. Доляновської, яка розкрила зміст родового об'єкта експлуатації дітей (ст. 150 КК України) як суспільних відносин у вигляді сукупності конституційних прав та свобод дитини на вільний розвиток [2, с. 11]. На підставі такого визначення родового об'єкта І. М. Доляновська висунула пропозицію стосовно виключення ст. 150 КК України з розд. III Особливої частини КК України «Злочини проти волі, честі та гідності особи» і включення даної норми до розд. V Особливої частини КК України «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» [2, с. 11].

Протилежною є думка Д. О. Калмикова, який вважає, що родовим об'єктом злочинів, об'єднаних у розд. III Особливої частини КК України, є сукупність цінностей, зафіксованих у назві цього розділу, а саме воля, честь і гідність людини [3, с. 9].

На думку М. І. Хавронюка, основний безпосередній об'єкт даного злочину є воля, честь і гідність дитини. Його додатковим факультативним об'єктом можуть бути фізичне і психічне здоров'я дитини [24, с. 244]. Саме такої думки дотримуються більшість науковців.

Основним безпосереднім об'єктом використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, за висловлюванням В. В. Кузнецова, можна визначити суспільні відносини, які регламентовані соціальними нормами та формують авторитет сім'ї у суспільстві, зокрема, у сфері правового захисту інтересів дитини (фізичного та психічного розвитку). Додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом, виходячи з вищевказаного, є суспільні відносини, які забезпечують недоторканність здоров'я, нормальний фізичний розвиток малолітньої дитини, а також її воля. Додатковим факультативним безпосереднім об'єктом тоді може бути життя такої дитини [13, с. 195].

Також важливою ознакою є предмет злочину, тобто те, з приводу чого вчинюється злочин. Предмет використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом становлять гроші, речі та інші матеріальні цінності.

Законодавець чітко визначив, що потерпілим від злочину, передбаченого ст. 150-1, може бути лише малолітня особа, тобто така, яка на момент її використання не досягла 14 років [21]. Вперше була визначена верхня вікова межа малолітніх у постанові Пленуму Верховного Суду України від 27. 03. 1992 р. № 4 про судову практику у справах про згвалтування та інші статеві злочини, а саме пунктом 17 [26, с. 565]. Використання для заняття жебрацтвом дитини віком понад 14 років, яка не досягла віку, з якого законодавцем дозволяється працевлаштування, має кваліфікуватися за наявності підстав для цього за ст. 150 КК України. Втягнення ж у жебрацтво дитини віком понад 14 років, яка досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, треба кваліфікувати за ч. 1 ст. 304. Використання для заняття жебрацтвом дорослої особи (особи, яка має фізичні чи психічні вади, особи похилого віку, тощо) за наявності підстав може бути кваліфіковане за ст. 146 або 149 КК України [14, с. 380].

Об'єктивна сторона злочину характеризується діями з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Жебрацтво, як визначає законодавець, – це систематичне випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб. При цьому випрошувати матеріальні цінності у сторонніх осіб може як дитина, так і доросла особа, яка використовує дитину. Випрошування може відбуватися усно, письмово або конклюдентними діями [24, с. 245].

Систематичність означає вчинення вказаних дій багаторазово, тобто три і більше епізоди [12, с. 87], або, як зазначають деякі автори, впродовж певного періоду часу: від декількох днів і більше [5, с. 113]. Злочин, передбачений ст. 150-1, є прикладом злочину, що продовжується. Систематичність може бути підтверджена неодноразовим затриманням винної особи працівниками правоохоронних органів, притягненням до адміністративної відповідальності за невиконання батьками, або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей [5, с. 114]. Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачена низка таких правопорушень, наприклад, ст. 173-2, 180, 184 [6].

Злочин вважається закінченим з моменту початку третього епізоду випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб з використанням суб'єктом злочину малолітньої дитини [14, с. 381]. Склад злочину – формальний.

Суб'єкт злочину є спеціальний. Зокрема, суб'єктом злочину, описаного у ч. 1 ст. 150-1 КК України, можуть бути лише батьки, або особи, які їх замінюють (опікуни, піклувальники, патронатні вихователі), а у ч. 2 ст. 150-1 КК України – будь-які особи [4, с. 245].

Батьками та особами, що їх замінюють, згідно з Сімейним кодексом України та Законом України «Про охорону дитинства» можуть бути визнані лише ті особи, на яких покладається обов'язок та які мають право виховувати дитину, піклуватися про неї: її здоров'я, духовний, фізичний, моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати її гідність та готувати дитину до самостійного життя та праці.

Батьки – це рідні батько й мати дитини, у тім числі ті, з якими дитина спільно не проживає, а також усиновителі, прийомні батьки, батьки-вихователі.

Особами, які замінюють батьків є – опікун, піклувальник, патронатний вихователь, фактичний вихователь [14, с. 381].

За відсутності у дитини батьків, або якщо вони не можуть з поважних причин надавати дитині належне утримання, особами, які замінюють батьків можуть бути визнані баба і дід, повнолітні брат і сестра, а якщо й ці родичі відсутні – мачуха і вітчим, які проживають разом з дитиною, а також інші особи, у сім'ї яких виховувалася дитина [21]. Поважні причини, з яких батьки не можуть надавати дитині належного утримання, це – позбавлення батьківських прав, відібрання дітей у батьків без позбавлення батьківських прав, визнання батьків безвісно відсутніми або недездатними, оголошення батьків померлими, відбування батьками покарання в місцях позбавлення волі та перебування їх під вартою на час слідства, розшук батька або матері органами внутрішніх справ, пов'язаний з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривала хвороба батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки [18]. Батьків може не бути у: дітей-сиріт; дітей, позбавлених батьківсько-

го піклування; підкинутих дітей, дітей, батьки яких невідомі; дітей, від яких відмовились батьки; та безпритульних дітей [18].

До осіб, які замінюють батьків не належать: особи, які на правових підставах здійснюють виховання або нагляд за дитиною на підставі договору (домашній вчитель, няня тощо), працівники закладів охорони здоров'я, навчальних та інших закладів (лікарні, школи, табори тощо), зобов'язані наглядати за дітьми і піклуватися про них [14, с. 381]. Особами, які замінюють батьків не можуть бути: особи обмежені у дієздатності, визнані недієздатними, особи, позбавлені батьківських прав, якщо ці права не були поновлені, особи, які були опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями, усиновлювачами іншої дитини, але було припинено опіку, піклування чи діяльність прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу, або скасоване усиновлення з їхньої вини, особи, які перебувають на обліку або на лікуванні у психоневрологічному чи наркологічному диспансері, особи, які зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами; особи, які не мають постійного місця проживання та постійного заробітку або доходу; особи, які страждають на хвороби, перелік яких затверджений МОЗ України; особи, які були засуджені за злочини проти життя і здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також за злочини, передбачені статтями 148, 150, 150-1, 164, 166, 167, 169, 181, 187, 324, 442 КК України, або мають непогашену чи не зняту в установленному законом порядку судимість за вчинення інших злочинів, а також інші особи, інтереси яких суперечать інтересам дитини [21].

Цікавим є те, що в ч. 1 ст. 150-1 КК України відповідальність за використання своєї дитини менш сувора, ніж при використанні чужої дитини. Проте, варто зазначити, що Конституцією України та Сімейним кодексом України саме на батьків або осіб, які їх замінюють покладено всі обов'язки щодо дітей. Саме тому, не можна не погодитись з думкою Н. О. Семчук про те, що відповідальність цих осіб має бути посиленою.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 150-1 КК України, може бути як приватна, так і службова особа. Однак вчинення цього злочину службовою особою з використанням свого службового становища потребує додаткової кваліфікації дій цієї особи за ст. 364 або 365 КК України [20, с. 114].

Відповідно до ч. 1 ст. 22 КК України, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістьнадцять років.

Як зазначає М. О. Бабій, про кримінальну відповідальність за споювання неповнолітніх: «вважати, що суб'єктом даного злочину може бути шістьнадцятирічний, означає впадати в протиріччя. З одного боку, коли особа у віці з 16 до 18 років стає потерпілою від дій дорослого, вважається, що вона недостатньо досвіджена в питаннях вживання спиртного та підпадає під негативний вплив повнолітнього. З іншого боку, якщо ж ця особа залучає іншого підлітка до спиртних напоїв, вона вже визнається такою, що достатньо розуміється в даних питаннях» [1, с.14].

М. О. Бабій виходить з того, що вік потерпілого визначає й вік суб'єкта, яким може бути тільки повнолітній [20, с. 115]. Це положення є таким, що може

застосовуватися і до випадків використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом.

Слушною є позиція М. І. Хавронюка, який зазначає, що суб'єктом цього злочину може бути тільки повнолітня осудна особа [24, с. 246].

Із суб'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 150-1 КК України, характеризується прямим умислом. У першій редакції стаття передбачала спеціальну мету – отримання прибутку, але вона була виключена згідно із Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо злочинів проти волі, честі та гідності особи» від 05. 07. 2011 р., через те, що беззмістовно обтяжувала зміст статті.

Кваліфікований склад цього злочину (ч. 2 ст. 150-1) полягає у використанні чужої малолітньої дитини або пов'язане із застосуванням насильства чи погрозою його застосування, а так само вчинені повторно або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 150, 303, 304 КК України, або за попередньою змовою групою осіб. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, поєднане з погрозою вбивством, охоплюються ч. 2 ст. 150-1 і додатковою кваліфікацією за ст. 129 не потребує; але таке саме діяння, поєднане з погрозою знищення чужого майна загальнонебезпечним способом, кваліфікується за ч. 2 ст. 150-1 і за ст. 195. Цікавим є те, що вчинення даного злочину стосовно кількох (двох або більше) дітей одночасно або в різний час слід розглядати як вчинення його повторно, оскільки у ст. 150-1 слово «дитина» використано в однині [14, с. 382]. Повторність виникає незалежно від того, чи була винна особа засуджена раніше за вчинення одного чи кількох злочинів, які утворюють повторність.

Особливо кваліфікований склад цього злочину (ч. 3 ст. 150-1) полягає у діях, передбачених ч.ч. 1 або 2 ст. 150-1, вчинені організованою групою, а також якщо внаслідок таких дій дитині спричинені середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження.

Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, учинене за відсутності незаконної угоди щодо неї, а також без її переміщення, переховування, передачі, одержання, кваліфікується тільки за ст. 150-1. Вербування чи одержання малолітньої дитини і подальше використання її самим вербувальником або одержувачем для заняття жебрацтвом потрібно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 3 ст. 149 і ч.ч. 2 або 3 ст. 150-1. Так само кваліфікується купівля малолітньої дитини або здійснення іншої угоди щодо неї, а також вербування, переміщення, переховування, передача і одержання такої дитини однією особою з подальшим використанням її для заняття жебрацтвом іншою особою [14, с. 383]. Даний склад злочину не утворює ідеальної сукупності із складом злочину, передбаченого ст. 150 [4, с. 245].

Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, поєднане з використанням для заняття жебрацтвом тварини, що відноситься до хребетних, слід кваліфікувати за сукупністю ст. 150-1 і 299, якщо при цьому мало місце знущання над твариною із застосуванням жорстоких методів, таких, як позбавлення тварини їжі або води тощо. Такі самі методи, застосовані до дитини, вимагають додаткової кваліфікації за ст. 127 КК України [14, с. 383].

Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом треба відмежовувати від втягнення дитини у заняття жебрацтвом, передбаченого ч. 1 ст. 304 КК

України, за тією ознакою, що потерпілою в другому випадку може бути тільки дитина віком від 14 до 18 років.

Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом необхідно відмежовувати від втягнення дитини у заняття жебрацтвом, передбаченого ч. 2 ст. 304 КК України, тому, що: 1) таке втягнення не означає використання дитини самим втягувачем, 2) не можна кваліфікувати як втягнення у заняття жебрацтвом немовля або дитину, яка не усвідомлює факту втягнення, а також залучення малолітнього до жебрацтва шляхом обману [14, с. 383].

Злочин, передбачений ст. 150-1 КК України, схожий зі злочинном, передбаченим ст. 304 КК України, проте є принципова відмінність між поняттями «втягнення» і «використання», вона полягає в такому: втягнення – це схилення дитини до злочину або до іншої негативної девіації, тобто здійснення дитиною активної протиправної або аморальної дії. Використання, у свою чергу, означає трактування злочинцем дитини не як людини, а як корисної для нього речі, що своїм видом спонукає інших осіб до безоплатної передачі йому певних матеріальних цінностей [8, с. 125-127].

М.І. Панов, слушно звертає увагу законодавця на те, що повне, точне і доступне за формою викладення норм Особливої частини КК України має важливе значення для правильної кваліфікації злочинів, визначення характеру і ступеня їх суспільної небезпечності, призначення покарання, співрозмірного вчиненому діянню [15, с. 79-82].

Висновки. За останні роки законотворчої діяльності практика внесення змін і доповнень до кримінального законодавства дає зрозуміти, що іноді, зазначений вище процес є невиваженим і поспішним, це негативно впливає на якість та структуру побудови КК України, внаслідок чого ми отримуємо дублювання одних і тих самих норм, створюючи штучні прогалини і конкуренцію між ними. Як слушно зазначає М. І. Мельник, така необґрунтована криміналізація є зловживанням законодавцем правом видавати закон. Ми цілком згодні з його думкою, адже кримінальний закон має велику кількість статей, що не застосовуються.

Дана норма, на нашу думку, має незначний вплив на захист дітей від злочинного використання. Сказати, що її внесення у кримінальний закон щось суттєво змінило, важко. Досліджуваний склад злочину є одним із прикладів надмірної криміналізації, тому що повторює положення інших складів злочину насамперед ст. 304, та певною мірою ст. 150.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бабий Н.А.* Уголовная ответственность за спаивание несовершеннолетних: Автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Н. А. Бабий. – Минск, 1984. – 19 с.
2. *Доляновська І.М.* Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (аналіз складу злочину): Автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І.М. Доляновська. – К., 2008. – 22 с.
3. *Калмиков Д.О.* Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей: Автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Д.О. Калмиков. – К., 2011. – 20 с.
4. Кваліфікація злочинів: Навч. посіб. / За ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. – К. : Істина, 2010. – 430 с.

5. Кваліфікація злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : Навч. посіб. / За заг. ред. В.В. Коваленка, за наук. ред. О.М. Джужи та А.В. Савченка. – К. : Атіка, 2011. – 648 с.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073 – X (з наступними змінами і доповненнями) [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
7. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (з наступними змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
8. *Крестовська Н. М.* Використання дітей молодшого віку при жебракуванні: проблеми кваліфікації та юридичного реагування / Н.М. Крестовська, М.А. Готвянська // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2005. – № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mndc.naiu.kiev.ua/Gurnal/12.htm>.
9. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (із змінами і доповн.) [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
10. Кримінальне право України. (Особлива частина) : Підручник / [А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.]; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Х.: Вид-во ХНУВС, 2011. – 572 с.
11. Кримінальне право України. Особлива частина : Підручник / За заг. ред. М.І. Мельника, В. А. Клименка. – [3-є вид., переробл. і допов.]. – К. : Атіка, 2009. – 744 с.
12. Кримінальне право України. Особлива частина : Навч. посіб. / За заг. ред. О.М. Омельчука. – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 496 с.
13. *Кузнецов В. В.* Експлуатація дитини у вигляді жебракування / Кузнецов В.В. // Науковий вісник Київського нац. ун-ту внутр. справ. – 2009. – № 6. – С. 191-199.
14. Науково практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К. : Юридична думка, 2012. – 1316 с.
15. *Панов Н.И.* О точности норм уголовного права и совершенствовании законодательной техники / Н.И. Панов // Правоведение. – 1987. – № 4. – С. 79-82.
16. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо використання дитини для жебракування» (реєстр. № 2867) від 10 січня 2007 р. [Електронний ресурс] / Ю.Р. Мірошниченко. – Режим доступу: http://wl.cl.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc34?id=&pf3511=30944&pf35401=113369.
17. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо використання дитини для жебракування: Закон України від 15.01.2009 № 894-VI (з наступними змінами і доповненнями) [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/894-17>
18. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III (з наступними змінами і доповненнями) [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
19. Про судову практику у справах про зґвалтування та інші статеві злочини: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.03.1992 № 4 (з наступними змінами і доповненнями) [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-92>
20. *Семчук Н.О.* Суб'єкт та суб'єктивна сторона залучення неповнолітніх до заняття жебрацтвом за законодавством України та деяких зарубіжних країн / Н.О. Семчук // Вісник Академії адвокатів України. – 2011. – № 2 (21). – С. 113-118.
21. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III (з наступними змінами і доповн.) [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
22. Статистичні дані Державної судової адміністрації України. Форма 7 за 2011 р.

23. Уголовное право Украины. Особенная часть: Учебник / Отв. ред. Стрельцов Е. Л. – Х.: ООО «Одиссей», 2009. – 544 с.

24. *Хавронюк М.І.* Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (коментар нового закону) / Хавронюк М.І. // Вісник Львівського університету. Серія юрид. – 2009. – № 49. – С. 244-249.

25. Чернова Н. Історико-правовий аналіз кримінального законодавства України про відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом / Н. Чернова // Підприємство, господарство і право. – 2010. – № 9. – С. 156-158.

26. Юридична енциклопедія: У 6 т. – Т. 3 / [редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.] – К.: Укр. енцикл., 1998. – С. 565.

Денисов С.Ф., Гальцева К.В. Кримінальна відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом

У статті розглядається склад злочину, передбаченого ст. 150-1 Кримінального кодексу України, а саме використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Проаналізовані об'єктивні та суб'єктивні ознаки даного складу злочину.

Ключові слова: злочин, кримінальна відповідальність, використання, малолітня дитина, жебрацтво.

Денисов С.Ф., Гальцева Е.В. Уголовная ответственность за использование малолетнего ребенка для занятия попрошайничеством

В статье рассматривается состав преступления, предусмотренного ст. 150-1 Уголовного кодекса Украины, а именно использование малолетнего ребенка для занятия попрошайничеством. Проанализированы объективные и субъективные признаки данного состава преступления.

Ключевые слова: преступление, уголовная ответственность, использование, малолетний ребенок, попрошайничество.

Denysov S. F., Galtseva K. V. Criminal liability for employment of a minor for begging

The article considers the corpus delicti under the article 1501 of the Criminal Code of Ukraine, namely employment of a juvenile child for begging. Objective and subjective attributes of the above corpus delicti are analysed.

Keywords: crime, criminal liability, use, minor, begging.

Стаття надійшла до редакції 06.07.2012.

ОБ'ЄКТ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 288 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

О.О. Звоненко

*здобувач кафедри кримінального права та процесу
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. На сьогодні фактори безпеки дорожнього руху досліджені лише частково. Безпека дорожнього руху пов'язувалася насамперед з поведінкою водіїв транспортних засобів, технічним станом останніх і поведінкою пішоходів чи пасажирів. Багато часу без уваги залишалися складові частини безпеки, що пов'язані з технічним станом доріг, вулиць, залізничних переїздів та інших дорожніх споруд. Відсутність всебічного аналізу умов захисту вищих соціальних цінностей суспільства: життя, здоров'я людини, безпеки, а також конституційного права власності від загрози заподіяння шкоди підкреслює актуальність дослідження, вказує на назрілу соціальну потребу в його результатах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми забезпечення безпеки дорожнього руху неодноразово розглядалися вченими технічних і юридичних наук, у результаті плідної праці яких була створена система технічних і правових засобів запобігання загрози заподіяння шкоди. Серед них слід назвати: В.Я. Буйленко, А.П. Васильєва, М.І. Вейцмана, Г.І. Грінченка, М.С. Грінберга, В.С. Гуславського, В.І. Касинюк, Н.П. Кірілову, М.І. Коржанського, А.І. Коробєєва, В.А. Мисливого, М.В. Немчинова, В.С. Орлова, Д.С. Самойлова, В.П. Тихого, Я.В. Хом'яка, та інших.

Мета дослідження. Визначити об'єкт складу злочину, передбаченого ст. 288 КК України, та дослідити безпосередній об'єкт цього злочину через з'ясування теоретичного та методологічного аспектів загального та родового об'єктів злочину.

Основні результати дослідження. Перш ніж перейти до дослідження безпосереднього об'єкта складу злочину порушення правил, норм і стандартів дорожнього руху, слід зазначити, що питання про об'єкт злочину взагалі в науці кримінального права є одним із найбільш дискусійних. Водночас конкретизація об'єкта складу злочину дає змогу поряд з іншим виробити підстави і критерії вибору об'єктів кримінально-правової охорони та засобів їх захисту.

У науці кримінального права є багато підходів до розуміння об'єкта злочину. Слід зазначити, В.К. Грищук поділяє наукові концепції об'єкта злочину на історичні та сучасні. До найбільш поширених історичних концепцій об'єкта злочину в теорії кримінального права вчений зараховує такі: 1) об'єкт злочину – суб'єктивне право (В.Д. Спасович); 2) об'єкт злочину – захищений правом інтерес (Р. Ієрінг, Ф. Ліст); 3) об'єкт злочину – блага та інтереси, що охороняються законом (правові блага) (А.Н. Круглевський, Є.Я. Нимировський); 4) об'єкт злочину – безпека і добробут громадян (О.Ф. Кістяківський); 5) об'єктом злочину є: а) правові норми конкретні блага та інтереси (М.Д. Сергієвський); б) посереднім об'єктом є порушений припис, норма, а безпосереднім – суспільне відношення, що є реальним проявом цього припису (І.Я. Фойніцький); в) з формаль-

ного боку – це блага та інтереси, що охороняються цією нормою (Л.С. Білогриць-Котляревський); г) норми права в її реальному бутті (М.С. Таганцев); 6) об'єкт злочину – окремі особи чи групи осіб (П.Д. Калмиков); 7) об'єкт злочину – охоронювані кримінальним законом суспільні відносини (А.А. Піонтковський) [1, с. 152].

Серед найбільш поширених сучасних концепцій об'єкта злочину в теорії кримінального права В.К. Гришук виділяє такі: 1) об'єкт злочину – охоронювані кримінальним законом суспільні відносини; 2) об'єкт злочину – соціальні блага (цінності), що охороняються кримінальним законом; 3) об'єкт злочину – людина, незалежно від віку, розумового розвитку, соціального статусу тощо; 4) об'єкт злочину – окремі особи або багато осіб; 5) об'єкт злочину – охоронювані кримінальним законом соціально значущі цінності, інтереси, блага; 6) об'єкт злочину – суспільні відносини, які є відповідним порядком, встановленим приписами правових норм, а також соціальні блага; 7) об'єкт злочину – соціальна оболонка є завжди першим об'єктом, а всі інші об'єкти перебувають всередині цієї оболонки; 8) об'єкт злочину – охоронюваний кримінальним законом порядок суспільних відносин; 9) об'єкт злочину – особливо цінні суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом [3, с. 130]. Цей підхід набув поширення в теорії кримінального права і його прихильниками є: В.К. Гришук [2, с. 166], Я.М. Браїнін [4, с. 70], В.М. Кудрявцев [5, с. 130], А.А. Музика [7, с. 25], Т.О. Мудрак, О.В. Сіренко, П.В. Цимбал, В.В. Кузнєцов і О.Ф. Штанько, В.К. Матвійчук [6, с. 157-158].

У загальному об'єкт злочину визначається як те, на що посягає злочин. Об'єктом злочину завжди виступає те благо, якому злочином завдається реальна шкода чи створюється загроза заподіяння такої шкоди. Об'єкт злочину – це суспільні відносини, взяті під охорону нормами кримінального права, на які посягнув порушник.

Висновок про те, що об'єктом злочину є суспільні відносини, ґрунтується і на чинному законодавстві України. Однак у статтях Кримінального кодексу найчастіше містяться вказівки не на сам об'єкт злочину, а на окремі елементи охоронюваних законом суспільних відносин або на різні правові норми, що регулюють відповідні суспільні відносини.

Об'єктом злочинів є не будь-які суспільні відносини, а лише ті, які поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність. Тому не тільки безпосереднім і родовим, але й загальним об'єктом усіх злочинів є не вся сукупність суспільних відносин, а тільки ті із соціально схвалених відносин, які законодавець поставив під охорону кримінального законодавства.

Однак, питання на що саме посягає злочин у науці кримінального права до сьогодні однозначно не вирішено. Доказом актуальності питання визначення об'єкта злочину слугує відсутність у чинному Кримінальному кодексі України дефініції з законодавчим визначенням поняття об'єкта злочину, більш того, такого законодавчо визначеного поняття об'єкта злочину не було ні в попередній редакції Кримінального кодексу України 1960 р., ні в кримінальних кодексах 1922 та 1927 рр., але, логічно, що до сьогодні в теорії кримінального права на теоретичному рівні однозначно не було визначено поняття об'єкта злочину, таке поняття не можливо визначити і на законодавчому рівні.

Одним із перших, хто визнавав об'єкт злочину в якості суспільних відносин, був А.А. Піонтковський, який зауважував, що кожний злочин, який вчиняється в нашій країні, прямо або опосередковано посягає на суспільні відносини соціалістичного суспільства [2, с. 111]. Найпершою монографічною роботою, присвяченою об'єкту злочину була робота Б.С. Нікіфорова. Науковець говорив про те, що радянське соціалістичне кримінальне право охороняє суспільні відносини соціалізму від істотної шкоди [8, с. 28-30]. М.Й. Коржанський також відстоював позицію, що об'єкт злочину – це суспільні відносини, поставлені під охорону кримінального закону [9, с. 24]. В.К. Глистин, в якості об'єкта кримінально-правової охорони, суспільні відносини розумів як сукупність іманентних їм елементів – учасників відносин, предмет (об'єкт) відносин і зв'язок між учасниками з приводу конкретного предмету [10, с. 19-29]. Деяко схожої позиції щодо розв'язання проблеми об'єкта злочину притримувався В.Я. Тацій. Він також вважав, що методологічно правильним є визначення об'єкта злочину, в якості суспільних відносин лише через розкриття складових частин суспільних відносин [11, с. 3-21].

Так, Г.П. Новоселов стверджує, що об'єктом будь-якого злочину, а не тільки спрямованого, виступають люди, які в одних випадках виступають в якості окремих фізичних осіб, у других – як певного роду множинність осіб, наділених чи не наділених статусу юридичної особи, у третіх – як соціум (суспільство) [12, с. 51]. С.Б. Гавриш під об'єктом злочину розуміє правове благо як певну цінність, тобто матеріальні явища: життя, здоров'я, гідність, майно, природні об'єкти тощо [13, с. 49, 56]. П.С. Матишевський вважає, що об'єкт злочину – це цінності, що охороняються кримінальним законом [14, с. 128]. В.Є. Фесенко також пропонує визнати об'єктом злочину цінності, що охороняються законами проти яких спрямовано злочинне діяння і яким завдається або може бути завдана шкода [15, с. 14-16].

Разом з тим більшість сучасних науковців продовжили вдосконалювати концепцію об'єкта злочину як суспільних відносин. Серед них слід відмітити сучасного українського вченого В.К. Матвійчука, який беручи до уваги теоретичні надбання інших вчених, відмічає, що визнання суспільних відносин як об'єкта злочину є дійсно науково обґрунтованим [6, с. 102-106].

Концепцію розуміння об'єкта злочину в якості суспільних відносин, крім сучасних українських вчених, продовжують доповнювати та розвивати також сучасні російські вчені. Зокрема, великої уваги проблемі визначення об'єкта і предмета злочину приділив А.В. Шульга, який говорить про те, що злочинне посягання порушує певні відносини між людьми в суспільстві – суспільні відносини [16, с. 19-23].

На нашу думку, об'єктом злочину не можуть бути ні суб'єктивні права особи, ні норми права, адже, як слушно зазначає, Г.П. Новоселов, що «в основу розробки поняття об'єкта злочину повинно бути покладено вирішення питання про сутність і спрямованість шкоди, яка завдається або може бути завдана в результаті вчення кримінально караного діяння» [12, с. 40].

Не можна визнати об'єктом злочину також правове благо, оскільки до складу правового блага можна включити будь-що, що буде задовольняти потреби особи, але не всьому в дійсності може бути завдана злочином шкода. Зокрема, під правовим благом можливо розглядати життя чи свободу, проте самому життю чи волі шкода злочином не завдається. Від злочину потерпають суб'єкти, які поз-

бавлені життя або свободи. Крім цього, називаючи об'єктом злочину правове благо, ми в більшості випадків не зможемо відрізнити один від одного подібні злочини, адже в подібних складах злочину зазвичай замішані одні й ті ж правові блага.

Щодо інтересу, якому, на думку деяких науковців, злочином завдається шкода, вірно стверджує В.К. Матвійчук, говорячи про те, що «будь-які відносини виникають унаслідок потреб та інтересів, вони і є тією рушійною силою, що стимулює наявність тих чи інших суспільних відносин, в яких реалізуються інтереси та потреби» [6, с. 100]. Саме так, інтереси є всього на всього рушійною, внутрішньою психологічною, спонукальною силою, яка веде особу до задоволення її потреб. Будучи не задоволеною внаслідок злочинного діяння, потреба залишається потребою, а нереалізований інтерес залишатиметься тим самим інтересом. Таким чином, від злочину страждає не інтерес, а особа, яка внаслідок злочинного діяння не реалізовує свій інтерес та не задовольняє свою потребу. В свою чергу, особи існують не ізольовано один від одного, а перебувають у взаємозалежності та співпраці, виходячи з чого, саме в рамках суспільних відносин реалізується такий інтерес особи та задовольняється її потреба. Тому злочин, порушуючи нормальний порядок суспільних відносин, викорінює можливість осіб реалізувати свої інтереси та задовольнити свої потреби.

П.С. Матишевський, Є.В. Фесенко [14, с. 123-124; 15, с. 17] та П.П. Андрушко [17, с. 21] зазначають, що концепція «об'єкт злочину – суспільні відносини» протягом останніх десятиріч переважала в теорії кримінального права України. При цьому П.С. Матишевський та Є.В. Фесенко стверджують, що ця концепція не повністю відповідає сучасним поглядам щодо оцінювання соціальних цінностей. Основним її недоліком є перебільшення значення категорії «публічного» порівняно з категорією «приватного» у сфері соціального життя. Людина з її потребами, інтересами, правами відійшла на другий план. Конституцією України 1996 р. закладено кардинально нові ціннісні орієнтації: (ст. 3) найвищою соціальною цінністю визнано людину, а її права, свободи та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави [18, с. 55]. Не можна погодитися з Є.В. Фесенком стосовно того, що суспільні відносини не є універсальною характеристикою об'єкта злочину, оскільки, на його думку, це поняття ніби не охоплює такі особисті блага людини, як життя і здоров'я [15, с. 75]. Слід зазначити, що захист цих благ забезпечується системою відповідних суспільних відносин. Отже, інші цінності: інтереси і права потерпілих, блага забезпечуються системою відповідних суспільних відносин. Крім того, слід зазначити, що будь-які відносини виникають внаслідок потреб та інтересів, вони і є тією рушійною силою, що стимулює наявність тих чи інших суспільних відносин, у яких реалізуються потреби та інтереси. Держава має забезпечити існування позитивних суспільних відносин для реалізації інтересів та потреб у межах цих відносин. Таким чином, визначення об'єкта злочину як цінностей, що охороняються кримінальним законом, проти яких спрямоване злочинне діяння і яким воно може спричинити шкоду (під самими цінностями він розуміє різноманітні об'єкти матеріального світу, у тому числі й саму людину, які мають суттєве позитивне значення для окремих осіб, соціальних груп і суспільства в цілому) є непереконливим. Тому не можна погодитися з Є.В. Фесенком, що при вирішенні проблеми об'єкта злочину, співвідне-

сення понять «об'єкт злочину» і «об'єкт кримінально-правової охорони» доцільно використовувати категорію цінностей [15, с. 76].

Не зовсім обгрунтованою є позиція П.П. Андрушка, який також визначає об'єкт злочину як соціальні цінності [17, с. 35]. Відмінним від попередників є те, що він визнає об'єктом злочину соціальні цінності, різновидами, а не їх структурними елементами, тобто безпосередніми чи видовими об'єктами конкретних злочинів яких є: 1) потерпілий; 2) права, свободи та інтереси потерпілого; 3) соціальні зв'язки між членами суспільства з приводу реалізації ними належних їм прав, свобод та інтересів, у тому числі у формі правовідносин [17, с. 36].

Правознавцями, вченими у галузі кримінально-процесуального права та криміналістики більш приділялася увага загальнотеоретичним питанням та методиці розслідуванню ДТП, а також вивченню особи, яка вчинила даний злочин. Серед науковців можна назвати: Н.С. Алексеєва, М.С Гринберга, В.І. Касинюка. Але саме визначенню об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 288, увага, взагалі, не приділялась.

Важливе значення серед правових заходів у боротьбі з правопорушеннями на транспорті має правильне застосування кримінального законодавства. У чинному Кримінальному кодексі України відповідальність за злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту передбачена ст.ст. 276-292 (розділ XI). Більшість із них існує в законі давно, але, незважаючи на це, як показує аналіз слідчої, судової та прокурорської практики при застосуванні цих норм, трапляються помилки, які порушують принципи і завдання кримінального закону. Для їх упередження важливе значення має узагальнення і вивчення практичного досвіду правоохоронних органів, використання рекомендацій Верховного Суду України, наукових досліджень з цієї проблеми.

За чинним кримінальним законодавством порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, відноситься до злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту (розділ XI КК України).

У більшості юридичних джерел радянського періоду, присвячених проблемі об'єкта злочину, «вертикальна» класифікація об'єктів включає три рівні: загальний об'єкт, родовий (іноді його називають груповим або спеціальним) та безпосередній (у деяких джерелах видовий). Загальним об'єктом вважається вся сукупність суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом (суспільний лад, політична та економічна системи, правопорядок тощо). Але практична вся сукупність суспільних відносин не може бути об'єктом як елементом складу злочину. По суті, цей об'єкт кримінально-правової охорони не слід ототожнювати з поняттям об'єкта злочину. Тому достатньо включати до класифікації об'єктів злочину, передбачено ст. 288 КК України, два види – родовий та безпосередній.

Під родовим об'єктом злочину слід розуміти соціальні цінності, на які посягає певна група злочинів. Родовий об'єкт відображає характер суспільної небезпечності певної групи злочинів, внаслідок чого використовується як критерій об'єднання окремих складів злочинів у групи і подальшого розміщення таких груп у Особливій частині КК. Значення родового об'єкта полягає і в тому, що його встановлення сприяє в ряді випадків більш точному з'ясуванню змісту ознак складу конкретного злочину і, в кінцевому підсумку, правильній кваліфікації злочинного діяння.

Так, треба зазначити, що за визначенням Гегеля: «об'єкт є, взагалі, єдине (ще не визначене в собі) ціле, об'єктивний світ, бог, абсолютний об'єкт; проте об'єкт також має протиріччя в собі. Розпадаючись у самому собі на невизначену багатоманітність (як об'єктивний світ), і кожна з цих одиничних є також якийсь об'єкт, певне в самому собі конкретне, повне, самостійне наявне буття». Гегель акцентує увагу на цілісності об'єкта як якісно визначеного явища, процесу, який відрізняється за своєю внутрішньою природою, закономірностями та містить множини елементів, кожен із яких також становить певну цілісність [20, с. 103].

На нашу думку, найбільш вдале визначення об'єкта як елемента складу злочину дав М.Й Коржанівський, визначивши його як цінність, що охороняється кримінальним законом, проти якої спрямоване злочинне діяння і яким воно може заподіяти або спричинити шкоду [21, с. 146].

Родовий об'єкт злочинів найчастіше зазначається в назві глави Особливої частини КК. Так, у гл. XI «Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту» родовим об'єктом виступають соціальні цінності, тобто такий стан суспільних відносин, який забезпечує впорядковані відповідно до чинного законодавства відносини в сфері державного управління. Іноді родовий об'єкт злочину вказано в самій нормі кримінального закону. Так, у ст. 288 як родовим об'єктом даного злочину, на нашу думку, слід визнати встановлені відносини між учасниками, які забезпечують правила, норми і стандарти дорожнього руху.

Характеристика чинників соціальної обумовленості встановлення і зберігання кримінальної відповідальності за порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, дозволяє судити про суспільну небезпеку даного злочину, не зачіпаючи, по суті, іншу важливу і взаємозв'язану з суспільною небезпекою ознаку злочину – протиправність. Про наявність такої у поведінці осіб, винних у порушенні правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, можна стверджувати лише за умови констатації всіх елементів складу злочину.

Якщо родовий об'єкт злочину дозволяє встановити групову належність конкретного діяння, то індивідуальні його ознаки визначаються безпосереднім об'єктом посягання. Під безпосереднім об'єктом слід розуміти соціальні цінності, на які посягає конкретна злочинна дія або бездіяльність. Від об'єкта як елемента складу злочину, на нашу думку, безпосередній об'єкт відрізняється тим, що його компонентами є лише суб'єкти і блага, які їм належать. Безпосередній об'єкт злочину є конструктивною (обов'язковою) ознакою будь-якого складу злочину. Його точне встановлення при кваліфікації діяння обов'язкове. Недотримання цих вимог може призвести до судових помилок. Із урахуванням безпосереднього об'єкта можна розмежовувати і суміжні склади злочинів.

Суспільні відносини, на які посягають злочини і які є об'єктами таких злочинів, дуже різноманітні. Тому з'ясування всіх видів об'єктів та їх наукова класифікація є необхідними, адже вони сприяють більш повному розкриттю сутності, а також соціально-правової значущості об'єктів, дають змогу визначити їхній вплив на розвиток кримінального законодавства і вдосконалення практики його застосування.

Основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 288 КК України, є безпека експлуатації шляхових споруд, а його додатковим обов'язковим

об'єктом – здоров'я або життя особи [22, с. 261]. Таким чином, загальним об'єктом злочину, передбаченого ст. 288 КК України, як і інших злочинів є ті суспільні стосунки, що охороняються кримінальним законом.

Під родовим (груповим) об'єктом розуміють об'єкт, яким охоплюється певне коло тотожних чи однорідних за своєю соціальною і економічною сутністю суспільних відносин, які через це повинні охоронятися єдиним комплексом взаємозалежних кримінально-правових норм. Таким чином, родовий об'єкт являє собою менш високий (усереднений) рівень узагальненості суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом. Причому, як це впливає зі сформульованого поняття, групування суспільних відносин здійснюється не довільно, а на підставі об'єктивно існуючих критеріїв, які обумовлюють їх тотожність або однорідність. Такими критеріями є різні елементи суспільних відносин, які охороняються, їх соціальне призначення в них (суб'єкти або предмети відносин, зміст і особливості соціального зв'язку). Основою ж такої класифікації суспільних відносин справедливо визнається та чи інша сфера державного або громадського життя. Тому родовими об'єктами ст. 288 КК України слід визнати відносини власності, та відносини, що забезпечують належний суспільний порядок і моральність та ін. Значення родового об'єкта злочину полягає насамперед у тому, що він дає можливість провести класифікацію всіх злочинів і кримінально-правових норм, які встановлюють відповідальність за їх вчинення. Так, до розд. XI «Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту», включені норми, які встановлюють відповідальність за злочинні посягання на ті суспільні відносини, що покликані забезпечити безпеку дорожнього руху.

Особливу роль норм кримінального закону, що встановлюють відповідальність за порушення нормальної роботи транспорту зазначав Н.С.Алексєєв. Він визначає, родовий об'єкт транспортних злочинів як правильну діяльність транспорту [23, с. 23]. Аналізуючи родовий об'єкт злочинів, передбачених главою XI КК, приходиться до висновку, що він не єдиний. Так, В.І. Касинюк також вважає, що транспортні злочини мають багато спільних ознак і, тому, їх доцільно розглядати як однорідну, відносно самостійну групу посягань на суспільні відносини у сфері безпеки руху та експлуатації транспортних засобів. Транспортними злочинами, на його думку, слід визнати ті передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні, винні діяння (дії і бездіяльність), що посягають на безпечну роботу транспорту в сфері його руху та експлуатації [24, с. 3-4], а їх родовим об'єктом – відносини, що забезпечують утримання технічних систем транспорту в безпечному стані.

Систематизація норм, згідно з якою злочини у сфері безпечного функціонування транспорту розглядаються як злочини проти визначеної групи однорідних суспільних відносин, на нашу думку, відображає особливості і значення родового об'єкта конкретного посягання, чітко і однозначно визначає ступінь суспільної небезпеки транспортних злочинів, належним чином характеризує їх з правової точки зору і сприяє, зрештою, ефективності боротьби зі злочинами на транспорті. Таким чином, на нашу думку, слід погодитися з аргументами про доцільність об'єднання норм, що встановлюють відповідальність за транспортні злочини, в самостійну главу КК.

Щодо необхідності виділення родового об'єкта по кожному виду транспорту (залізничного, водного, повітряного або автомобільного), на нашу думку,

вірний підхід був запропонований Б.А. Куріновим, який зазначає, що немає і не може бути принципової різниці у характері суспільних відносин, пов'язаних із забезпеченням безпеки руху автомобільного і міського електротранспорту, з одного боку, і залізничного, водного або повітряного транспорту – з іншого. Всі ці види транспорту виконують єдині завдання і на кожному з них можливе настання однорідних за характером тяжкості наслідків [25, с. 11]. При цьому визнання єдиного родового об'єкта для транспортних злочинів незалежно від конкретного виду транспорту, дозволить на теоретичному рівні виділити ті або інші особливості злочинних посягань на безпеку руху й експлуатації кожного з видів.

Висновок. Таким чином, родовим об'єктом злочину, передбаченого ст. 288 КК України, як і інших транспортних злочинів, є суспільні відносини, що забезпечують безпеку руху та експлуатації транспорту. Найбільш характерними (об'єктивними) ознаками транспортних злочинів є їх здатність руйнувати стан безпеки руху або експлуатації того чи іншого виду транспорту. Злочин, передбачений ст. 288 КК України, відноситься до групи злочинів, які посягають на безпеку руху та експлуатації транспорту. Однорідність, певна відособленість, важливість і великий обсяг суспільних відносин щодо забезпечення безпеки руху та експлуатації транспорту дозволяють виділити злочини, які посягають на дані суспільні відносини, і виокремити їх у самостійну главу Кримінального кодексу України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Піонтковський А.А.* Кримінальне право. Загальна частина. – Москва, 1982. – 259 с.
2. *Гришук В.К.* Кримінальне право України: Загальна частина: Навч. посібник для студ. юрид. фак. вищ. навч. закл. / В.К. Гришук. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2006. – 586 с.
3. *Кистяковський А.Ф.* Элементарный учебник Общего уголовного права. – Т. 1. Общая часть. / А.Ф. Спасович. – К.: Университетская типография, 1875. – 413 с.
4. *Брайнін Я.М.* Основні питання загального вчення про склад злочину / Я.М. Браїнін / Київ. держ. універ. ім. Т.Г. Шевченка. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1964. – 189 с.
5. *Куринов Б.А.* Автотранспортные преступления. Квалификация и ответственность. – М.: ЮЛ, 1976. – 208 с.
6. *Матвейчук В.К.* Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов: Учебное пособие / В.К. Матвейчук. – К.: НИ и РИО Украинской академии внутр. дел, 1992. – 79 с.
7. *Музыка А.* Особливості суб'єктивної сторони злочинів, пов'язаних з наркомагією // Журнал «Право України», 1997. – № 9. – С. 50-55.
8. *Никифоров Б.С.* Кримінальне право. Загальна частина. – Москва, 1989. – 278 с.
9. *Коржанський М.Й.* Об'єкт і предмет злочину: Монографія / М.Й. Коржанський. – Д.: Юрид. акад. МВС; Ліра ЛТД, 2005. – 252 с.
10. *Глыстин В.К.* Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений. / В.К. Глыстин. – Л.: Изд. Ленинградского университета, 1979 – 126 с.
11. *Таций В.Я.* Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. / В.Я. Таций -Харьков: Выща шк., 1988. – 198 с.
12. *Новоселов Г.П.* Учение об объекте преступления. Методологические аспекты / Г.П. Новоселов. – М.: Изд-во НОРМА, 2001. – 208 с.
13. *Гавриш С.Б.* Кримінально-правова охорона довкілля в Україні / С.Б. Гавриш. – К.: Інст. Законод. Верховної Ради України, 2002. – 636 с.
14. *Матишевський П.С.* Об'єкт злочину / П.С. Матишевський // Кримінальне право України. Заг. част: Підруч. для студ. юрид. вузів і фак.; за ред. П.С. Матишевського та ін. – К.: Юрінком Інтер, 1997 – 257 с.

15. *Фесенко Є.В.* Злочини проти здоров'я населення та системи заходів його охорони: дис...докт. юрид. наук 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Є.В. Фесенко – К., 2004. – 35 с.

16. *Шульга А.В.* Объект и предмет преступлений против собственности в условиях рыночных отношений и информационного общества: дис...докт. юрид. наук, 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / Шульга А.В. – Волгоград. – 2008. – 61 с.

17. *Андрушко П.П.* Злочини проти виборчих прав і свобод людини і громадянина / П.П. Андрушко // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2-х т. – Т. 1 / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – 3-тє вид., перероб. та допов. – К.: Алерта; КНТ; Центр учбов. літ-ри, 1987. – С. 402 – 554.

18. Конституція України, 1996 р. – К.: Велес. – 47 с.

19. *Гринберг М.С.* Случайные (вероятностные) процессы и уголовное право. // Журнал «Советское государство и право». – 1986. – № 1. – С. 129-133.

20. *Гегель Г.В.Ф.* Философский энциклопедический словарь / Гегель Г.В.Ф./ Под ред. Ильичев Л.Ф. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – С. 103 – 105.

21. *Коржанивський М.Й.* Кримінальне право України. Особлива частина: Курс лекцій. – К.: Атіка, 2001. – 431 с.

22. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник. – 2-е вид., перероб. та допов. / За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 456 с.

23. *Алексеев Н.С.* Транспортные преступления. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1957. – 144 с.

24. *Касьянок В.И.* Уголовная ответственность за транспортные преступления. – К.: Голов. изд-во издат. объедин. «Вища школа», 1977. – 32 с.

Звоненко О.О. Об'єкт складу злочину, передбаченого ст. 288 КК України

У статті на підставі аналізу теоретичних джерел стосовно загального, родового об'єктів злочину з'ясовано основні проблеми його визначення та запропоновано власне визначення родового об'єкта цього злочину («Порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху»).

Ключові слова: об'єкт злочину, загальний об'єкт злочину, родовий об'єкт злочину.

Звоненко Е.А. Объект преступления, предусмотренного ст. 288 УК Украины

В статье на основании анализа теоретических источников относительно общего, родового объектов преступления выяснены основные проблемы его определения и предложено собственное определение родового объекта этого преступления («Нарушение правил, норм и стандартов, касающихся безопасности дорожного движения»).

Ключевые слова: объект преступления, общий объект преступления, родовой объект преступления.

Zvonenko O.O. The object of corpus delicti under the Article 288 of the Criminal Code of Ukraine

Based on the analysis of theoretical sources as to the general, generic, key problems in defining the direct object of crime under the Article 288 of the Criminal Code of Ukraine («Violation of rules, norms and standards relating to traffic safety») are specified.

Keywords: object of crime, general object of crime, generic object of crime.

Стаття надійшла до редакції 12.07.2012.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДІЯННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНЕ СТАТТЕЮ 286 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

М.І. Карпенко

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
ВНЗ «Національна академія управління»*

А.П. Куделя

*магістр права
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Становлення на рубежі тисячоліть незалежної України обумовило створення на її теренах національних державно-правових інституцій, реформування національного законодавства, розквіт вітчизняної юридичної науки. Водночас українська держава та її правоохоронні органи в складних умовах перехідного періоду до ринкових відносин зосереджують зусилля на запеклій боротьбі з умисною злочинністю, зокрема її організованими проявами.

Пріоритети державно-правової політики протидії умисній злочинності об'єктивно залишають поза увагою кримінально-правових наук проблеми боротьби з необережними злочинами. Проте на теренах досягнень цивілізації злочинна необережність, перетворившись у другій половині ХХ ст. і, зокрема, на рубежі ХХІ ст., на глобальну соціальну проблему, виявила особливу небезпеку, за яку людство сплачує велику й жорстоку данину. Вибух на хімічному заводі в Бхопалі (Індія), загибель космічного корабля «Челленджер» (США), катастрофа на Чорнобильській АЕС (Україна), загибель пасажирів двох поїздів біля Уфи (Росія), катастрофа теплохода «Нахімов» (Україна), трагедія на авіашоу у Львові (Україна), ряд тяжких за наслідками аварій на вугільних шахтах Донбасу становлять далеко не повний перелік техногенних трагедій, пов'язаних з науково-технічним прогресом, та які є наслідком порушення технологічної дисципліни, правил безпеки, недбалості, загального поширення правового нігілізму серед значної частини людей. Поряд з перевагами техногенний розвиток становить серйозні проблеми перед суспільством, а тому ситуація з виникненням надзвичайних подій та катастроф поки що не дає підстав для оптимізму.

Серед вселенських катастроф та інших небезпечних явищ на планеті особливо жахливими залишаються показники жертв автомобілізації. Так, якщо за 1896 р. у Великій Британії було зареєстровано два випадки смерті, а в 1899 р. у США – один, то в кінці минулого століття (дані 1975 р.) у США у ДТП загинуло понад 45 тис. осіб, у Франції близько 13 тис. осіб, в Італії близько 6 тис. осіб, в Іспанії – 4 тис. людей. Сьогодні щорічно у світі реєструється близько 60 млн. ДТП, унаслідок яких гине близько 500 тис. людей, понад 5 млн. отримують поранення, а економічні втрати становлять майже 3% від валового світового продукту. Смертність на дорогах більшості континентів є однією з найвищих у світі. Щорічно – 125 тис. загиблих та 1,8 млн. поранених в Азії; 85 тис. загиблих і 2,1 млн. поране-

них в Європі; 65 тис. загиблих і 3,9 млн. поранених в Америці; 45 тис. загиблих і 385 тис. поранених в Африці [1, с. 3].

В Україні в дорожньо-транспортних пригодах щорічно гине близько 7 тис. і отримують травми різного ступеня тяжкості 37-40 тис. людей. Кожні 16 хв. виникає дорожня пригода, майже кожні 2 години гине людина. В середньому за добу в ДТП гине 14 і отримують травми понад 100 осіб. Близько 90 % загальної кількості загиблих – особи працездатного віку. Питома вага злочинів проти безпеки дорожнього руху становлять 97,2 % від інших порушень правил на транспорті, а кількість постраждалих у багато разів перевищує їх кількість на всіх видах транспорту разом узятих [2].

Безпека дорожнього руху, ставши складовою національної системи безпеки в цілому, є складним феноменом, що вимагає об'єднання зусиль багатьох галузей сучасних знань і, зокрема, юридичної науки та практики щодо поглиблення дослідження природи й сутності злочинної необережності, обґрунтованих підстав відповідальності за злочини проти безпеки дорожнього руху, особливостей кримінологічної характеристики цих діянь, розробки заходів щодо їх попередження.

Кількість автомобілів у світі постійно і швидко збільшується, а скупчення джерел підвищеної небезпеки на автошляхах, у великих містах планети породило проблеми безпеки водіїв, пасажирів, пішоходів та інших учасників дорожнього руху внаслідок низької пропускної спроможності доріг, забруднення довкілля, аварійності й багатьох інших складних питань. Україна не має підстав для оптимістичного прогнозу щодо зниження аварійності, оскільки, на відміну від розвинутих країн, вона не пройшла «буму» автомобілізації. У країні налічується близько 8,6 млн. транспортних засобів, тобто на 1000 людей припадає понад 200 автомобілів, що свідчить про вступ у стадію «вибухового зростання», яка триватиме до насиченості (300-400 автомобілів на 1000 людей). Збільшення автопарку об'єктивно обумовлюватиме зростання злочинів проти безпеки дорожнього руху, враховуючи щорічне ввезення близько 150 тис. машин і темпи його приросту.

Розв'язанню проблеми безпеки дорожнього руху, охорони навколишнього середовища допомагають перехід на альтернативні види палива, створення нових і вдосконалення існуючих транспортних засобів, обладнання машин електронними пристроями для полегшення праці та безпеки водіїв, підготовка учасників дорожнього руху до постійного ускладнення транспортної інфраструктури. Проте актуальність цієї проблеми постає насамперед у забезпеченні безпеки дорожнього руху щодо захисту життя та здоров'я людей.

Сьогодні як засвідчує світова практика, запобігання порушень безпеки дорожнього руху неможливе без відповідних наукових досліджень та розробки комплексу правових заходів вирішення цієї проблеми. Втім в Україні поки що не вироблено єдиної державної політики гарантування безпеки дорожнього руху, спостерігається брак системності думок, ідей, понять та їх поєднання струнками теоретичними концепціями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основи дослідження цих злочинів викладені в працях вчених-юристів, які займалися зазначеною проблематикою за відповідними науковими напрямками. Підґрунтя щодо кримінально-правових досліджень злочинів проти безпеки дорожнього руху в минулому та на початку цього століття розробляли Л.А. Авакян, М.С. Алексєєв, І.С. Андрєєв,

Ю.Н. Багдасарян, В.П. Бахін, Д.Г. Бабілашвілі, Б.Є. Боровський, М.Г. Богатирьов, М.К. Валієв, В.І. Василенко, А.В. Галахова, В.К. Глистин, С.В. Гизимчук, Ф.А. Гусейнов, Г.А. Домахін, В.Є. Жарський, В.І. Жульов, В.А. Звіряка, Б.Л. Зотов, П.М. Зуєв, В.І. Касинюк, К.М. Карацев, Д.С. Ковальов, А.П. Копейченко, О.І. Коробєєв, О.Б. Курінов, Г.М. Надгорний, С.І. Новіков, Г.А. Овчинникова, С.Я. Розенбліт, І.В. Скірський, В.Є. Яковенко та інші фахівці.

Метою статті є спроба проаналізувати комплекс системних ознак кримінально-правової характеристики злочинів проти безпеки дорожнього руху, здійснити їх наукову інтеграцію та вдосконалення, розширити теоретичну базу для розробки заходів щодо запобігання цих злочинів.

Основні результати дослідження. Ознаки елементів складу злочину, відомості щодо ситуацій злочинів, особистості злочинців і потерпілих повинні коригуватися з окремими елементами кримінально-правових характеристик та використовуватися для визначення спрямованості подальших наукових пошуків, визначення кримінально-правових орієнтирів аналізу необережної злочинної поведінки.

Актуальність і практична значущість дослідження обумовлюється застосуванням кримінального законодавства України, створеного в нових соціально-історичних умовах, з урахуванням сучасних досягнень вітчизняної теорії і практики кримінального права та позитивного досвіду інших країн світу.

Дослідження цих злочинів показує, що впритул до серед. ХХ ст. відповідальність у сфері безпеки дорожнього руху характеризувалась об'єктивним ставленням, тобто притягненням учасників дорожнього руху до кримінальної відповідальності за настання фактичних наслідків дорожньо-транспортної пригоди.

Наприкінці минулого століття розробки вчених-юристів, надбання юридичної практики дозволили позбутися цієї небезпечної конфігурації та змінити її на доктрину суб'єктивного ставлення у питаннях кримінально-правової оцінки суспільно-небезпечних діянь, яка сьогодні панує в кримінальному праві.

Поряд з цим, визнання доктрини суб'єктивного ставлення як такої, що найбільш відповідає принципам кримінального права і, зокрема, у злочинах проти безпеки дорожнього руху, на нашу думку, є не аксіомою, а лише черговою сходинкою для подальшого поглиблення теорії кримінального права.

Новітні підручники, коментарі та посібники, за всієї їх важливості, не дають достатнього уявлення з цілої низки питань даної проблеми, що викликає необхідність поглибленого висвітлення сучасного стану боротьби зі злочинами проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту.

На ґрунті комплексного поєднання теорії і практики відповідальності та запобіганням діянь, пов'язаних з порушенням правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, передбачається якісно новий рівень дослідження цих злочинів, концептуальна мета якого – створення сучасної, ефективної системи кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту.

Криміналізація діяння, що виражалось у порушенні правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, відбулось на ґрунті збільшення транспортної мережі та високої суспільної небезпечності цього діяння. Суспільна небезпечність цього діяння виражається в тому, що воно вчиняється джерелом підви-

щеної небезпеки, а саме транспортним засобом та заподіює тілесні ушкодження, моральну шкоду та загибель людей.

Порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту полягає в дії або бездіяльності, пов'язаній з невиконанням однієї чи кількох вимог Правил дорожнього руху або інших нормативних актів, що регламентують безпеку руху та експлуатацію транспорту, з боку особи, яка керує транспортним засобом. Інструкції та інші нормативні акти, що стосуються особливостей перевезення спеціальних вантажів, експлуатації окремих видів транспортних засобів руху на закритих територіях, повинні ґрунтуватися на вимогах Закону України «Про дорожній рух» та Правил дорожнього руху. Не можна розглядати як такі різні правила, що впливають з життєвого чи професійного досвіду водіїв, але не зафіксовані у відповідних нормативних актах.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 286 КК України, полягає в:

а) порушенні правил безпеки руху чи експлуатації транспорту, тобто в порушенні конкретного правила, передбаченого конкретним пунктом правил;

б) настання суспільно небезпечних наслідків – заподіяння смерті чи тілесних ушкоджень учасникам дорожнього руху і в) причинному зв'язку між порушенням правил безпеки руху чи експлуатації транспорту та спричиненими наслідками.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується необережною формою вини, що визначається характером ставлення до наслідків. Сама ж дія або бездіяльність при порушенні правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту можуть бути як умисними, так і вчиненими з необережності.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 286 КК України, може бути фізична осудна особа, яка на момент його вчинення досягла 16-річного віку і фактично керувала транспортним засобом, допустивши порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту. Особа є такою, що керує транспортним засобом незалежно від того, чи вона професіонал, чи аматор, чи працює за наймом, є його власником чи орендарем, керує ним за дорученням чи самовільно захопивши або угнавши його. Не мають значення обставини, пов'язані з відсутністю в особи прав на керування транспортним засобом або факт позбавлення такого права в адміністративному чи іншому порядку.

Кваліфікуючі ознаки злочину, передбаченого ст. 286 КК України, вписані в 2 і 3 частинах цієї статті. Законодавець, зокрема, вказує на такі кваліфікуючі ознаки, як спричинення в результаті порушень правил дорожнього руху або експлуатації транспорту:

1) смерті потерпілого або заподіяння тяжкого тілесного ушкодження одному чи кільком потерпілим (ч. 2 ст. 286). Бувають ситуації, що під час дорожньої події особам заподіюються різного ступеня тяжкості тілесні ушкодження, то в такому випадку вчинене слід кваліфікувати за частиною статті, яка передбачає найбільш тяжкий вид ушкоджень;

2) загибелі кількох осіб (ч. 3 ст. 286). За даною частиною статті порушення правил безпеки руху або експлуатації транспорту кваліфікується лише тоді, коли смерть кількох осіб була результатом однієї дорожньої події. Дві чи більше подій, внаслідок яких настала смерть однієї особи, не можна оцінювати, як наслідок – загибель кількох осіб. Дану ситуацію слід розглядати окремо і кваліфікувати відповідно також окремо щодо кожної події.

Залежно від виду і характеру дорожньо-транспортної пригоди, ступеня і форми вини, тяжкості наслідків, що настали внаслідок ДТП, законодавство передбачає кримінальну, адміністративну, дисциплінарну, а разом з ними для відшкодування матеріальної шкоди, і цивільну відповідальність.

А тому, практичне застосування законодавства, що регламентує відповідальність за злочини і правопорушення на автотранспорті, іноді викликає труднощі.

Питання про те, як слід оцінювати порушення правил дорожнього руху і, відповідно, застосовувати справедливі заходи впливу за їх вчинення, є не лише теоретичне: той або інший вид правопорушень тягне за собою різну за суворістю відповідальність, різні обмеження для особи, яка його вчинила. Ось чому правильне визначення виду правопорушення має велике практичне значення не лише для охорони суспільних відносин, а й для захисту прав осіб, які їх вчинили.

Аналіз судової практики свідчить, що в кожному випадку для правильного вирішення справи, для з'ясування істини у справі, слід встановлювати яких саме порушень правил дорожнього руху допустився винний. І як наголошує постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. № 14 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті» в кожному випадку також слід встановлювати обставини, які пом'якшують і обтяжують покарання, та особу винного. Призначаючи додаткове покарання суду слід виходити також з обставин, які істотно зменшують ступінь суспільної тяжкості вчиненого злочину, і з урахуванням особи винного.

Завжди необхідно встановлювати, які саме порушення правил дорожнього руху допустив винний та підтвердження їх доказами. В кожному випадку суд встановлює обставини, які обтяжують та пом'якшують відповідальність, що є важливою гарантією у призначенні і застосуванні правильної санкції, яка буде відповідати особі винного та характеру вчиненого діяння.

Розв'язання потребують багато питань, пов'язаних із удосконаленням кримінального закону щодо визначення злочинних діянь, суспільно – небезпечних наслідків та інших ознак таких посягань на безпеку дорожнього руху та експлуатацію транспорту.

На сьогодні в Україні продовжується значна за обсягом робота по створенню національного законодавства.

При цьому, вкрай невтішні статистичні дані з приводу порушень Правил дорожнього руху громадянами, які призводять до смертельних наслідків, зобов'язують суспільство, і в першу чергу вчених, законодавців та працівників правоохоронних і судових органів плідно працювати над поліпшенням чинного законодавства, забезпечувати суворе дотримання і виконання вимог правил і нормативних актів, своєчасним усуненням недоліків у роботі відповідних служб та органів, на яких покладено обов'язок запобігання і боротьби із порушеннями Правил дорожнього руху.

За 12 місяців 2011 р. у столиці України зареєстровано 2471 дорожньо-транспортну пригоду, в якій постраждали люди. Це на 12,7% менше, ніж у 2010 р., але вражає кількість травмованих і загиблих: 2892 і 197 чоловік відповідно [3]! Нагадуємо – це лише в Києві. ДАІ міста стверджує, що найбільш поширеними видами ДТП є наїзди на пішоходів і зіткнення транспортних засобів.

Аналіз показує, що основними причинами ДТП є грубе ігнорування всіма категоріями учасників руху Правил дорожнього руху, але попереду все ж водії: зафіксовано, що з їх вини вчинено 1834 ДТП, в яких загинуло 119 і травмовано 2288 людей. Основні причини ДТП з вини водіїв – ті ж, що й у попередні роки: перевищення швидкості (46 загиблих і 382 травмованих), неправильний проїзд пішохідного переходу (21 загиблих і 390 травмованих), порушення правил проїзду перехрестя (6 загиблих і 382 травмованих), недотримання дистанції (6 загиблих і 206 травмованих), керування в нетверезому стані (3 загиблих і 46 травмованих). За 1990-2010 рр. кількість ДТП на дорогах зросла на 27 %. За 10 років на автошляхах України загинуло 40709 чоловік і 236000 було поранено, кількість загиблих зросла на 45,3 %, поранених – на 25,4 % [3].

Важливим кримінологічним показником є дані щодо видів, обсягу та характеристики суспільно небезпечних наслідків цих злочинів, досконала система яких у державі відсутня, а відтак, кримінологічна наука не має про них об'єктивної інформації, хоча, очевидно, вони значно вищі, ніж шкода від умисних злочинів.

Незважаючи на те, що в багатьох випадках об'єктивні фактори містять у собі небезпечні властивості, вчинення злочинів проти безпеки дорожнього руху без участі суб'єктивного фактору неможливе. Саме такий підхід дає підстави для розробки теоретичних та практичних заходів щодо нейтралізації криміногенних властивостей об'єктивного та суб'єктивного факторів.

З метою поєднання зусиль усіх суб'єктів, заінтересованих у розв'язанні проблеми безпеки дорожнього руху, необхідним є створення Українського науково-дослідного інституту безпеки дорожнього руху. Адже досвід показує, діяльність науково – дослідних лабораторій, центрів та інших структур цього напрямку, що існують сьогодні, є недостатньою для розв'язання такої багатоаспектної проблеми в масштабах країни.

З урахуванням масштабності та багатофакторності проблеми слід прийняти Національну програму забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні, в якій розробити науково – практичні засади державної системи безпеки дорожнього руху як сукупності організаційних, управлінських, економічних, технічних, правових, медичних, психологічних та інших складових захисту безпеки дорожнього руху.

Міністерствам й іншим центральним та місцевим органам виконавчої влади слід запровадити практику створення й реалізації регіональних і галузевих програм безпеки дорожнього руху із залученням трудових колективів і громадськості до їх виконання.

Потребують удосконалення транспортні засоби, їх конструкції, якість пасивної безпеки, обладнання засобами зв'язку, спеціальними електронними системами, що забезпечують сканування дорожнього середовища для коригування поведінки водія механічного транспортного засобу.

Необхідним є розроблення оптимальних схем розвитку магістральної дорожньої мережі, створення нових і вдосконалення існуючих технологій організації дорожнього руху, впровадження технічних засобів і автоматизованих систем керування дорожнім рухом, контролю швидкісних режимів з використанням сучасної електронно – обчислювальної техніки, обладнання засобами радіозв'язку системи пунктів керування дорожнім рухом.

Потребує реорганізації система здійснення медичного огляду водіїв транспортних засобів, оснащення для цього медичних комісій відповідними приладами й апаратурою, визначення психофізіологічних параметрів та розроблення критеріїв психофізіологічного добору водіїв із внесенням відповідних змін і доповнень таких нормативів щодо медичних оглядів, створення комплексу обладнання і пристроїв моніторингу і контролю психофізіологічного стану водіїв, здійснення профвідбору і перед рейсової перевірки водіїв різних категорій.

Слід удосконалити систему медичної допомоги щодо збереження життя і здоров'я потерпілих, забезпечення обладнанням і транспортом для термінового надання першої медичної допомоги потерпілим у дорожньо – транспортних пригодах.

Підлягає широкому застосуванню роз'яснювальна робота щодо законодавства та нормативних актів у галузі дорожнього руху, активний громадський вплив на учасників дорожнього руху з метою підвищення рівня їх правосвідомості й дотримання правил безпеки дорожнього руху.

Важливою частиною кримінологічної характеристики злочинів проти безпеки дорожнього руху є причини та умови, що сприяють їх учиненню. Сьогодні класифікація причин свідчить переважно про характер порушення, а не про їх причини (перевищення швидкості, керування машиною в стані сп'яніння, виїзд на зустрічну смугу руху тощо).

Причини злочинів проти безпеки дорожнього руху знаходяться в особливостях взаємодії об'єктивних і суб'єктивних факторів, ролі в ній соціально – психологічного фактору особистості, що обумовлює настання суспільно небезпечного результату. Жоден із цих факторів сам по собі не може бути причиною цих злочинів. Особи, які вчинили ці злочини, мають негативні якості, властиві багатьом категоріям злочинців наявністю антигромадської установки, хоча б часткової, короточасної і ситуативної з широким спектром розбіжностей, починаючи від «зневаги до різного роду правових норм» до «своєрідного вираження індивідуалізму» (егоїзм, черствість, жорстокість), небажання рахуватися з інтересами людей, суспільства, а також деякі криміногенні фактори (поспіх, стомлення, хворобливий стан, вживання лікарських препаратів тощо). У цьому розумінні причинами злочинів є негативні властивості особистості водіїв у поєднанні з іншими факторами – умовами.

Найбільш розповсюдженою причиною цих злочинів є зневажливе ставлення учасників дорожнього руху до безпеки дорожнього руху, її обсяг та варіативність має різнобарвні відтінки: необачність (40,8 %), легковажність (30,9%), недисциплінованість (14,9%), інші негативні відхилення (13,4%). Опитування понад 1200 респондентів показало, що 48,0% з них порушують правила, коли дуже поспішають; 14,0% завжди порушують правила безпеки незалежно від ситуації, і лише 38,0 % таких порушень не припускаються. У цілому такий висновок є домінуючим у працях більшості дослідників. Серед порушень, що спричиняються цими якостями, є такі: перевищення швидкості, виїзд на смугу зустрічного руху, порушення правил обгону, маневрування, черговості проїзду перехресть.

Керування транспортом у стані сп'яніння (близько 20,1%) залишається традиційною причиною цих злочинів. Інформаційні дані показують, що протягом останніх 30-ти років у цілому спостерігається стійке відтворення цих зло-

чинів. Як свідчать статистичні дані, аварійність в Україні суттєво знизилася під час боротьби з пияцтвом (1985 р.), але відновилася з початком перебудови.

Аналіз теорії і практики застосування норм, що передбачають відповідальність за злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту, дає підстави запропонувати пропозиції, які можуть бути враховані при розв'язанні кримінально-правових, кримінально-процесуальних, криміналістичних і кримінологічних питань, пов'язаних з розслідуванням, кваліфікацією та запобіганням зазначених злочинів.

Висновок. Злочини проти безпеки дорожнього руху є частиною дорожньо-транспортних пригод, отже кримінологічна характеристика злочинів проти безпеки дорожнього руху для більш точного уявлення щодо рівня, структури і динаміки цих правопорушень повинна враховувати весь масив дорожньо-транспортних пригод. Межа між пригодами та злочинами у сфері дорожнього руху є відносною, тому звуження досліджень сферою кримінально караних діянь суттєво знижує можливості їх попередження. Практика показує, що чим ефективнішою є діяльність щодо виявлення порушень правил дорожнього руху, тим нижчим є рівень ДТП, а відповідно – рівень злочинності. З цього випливає принципове положення про необхідність комплексного кримінологічного дослідження однорідних деліктів у сфері дорожнього руху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мисливий В.А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : Автореферат. – К., 2005. – 39 с.
2. Державна програма забезпечення безпеки руху на автомобільних дорогах, вулицях міст, інших населених пунктів і залізничних переїздах на 2003-2007 р.р.
3. Статистичні дані Міністерства інфраструктури України [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http:// www.mtu.gov.ua](http://www.mtu.gov.ua) – Заголовок з екрану.
4. Європейська конвенція про покарання за дорожньо – транспортні злочинні діяння від 30 листопада 1964 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. Режим доступу: [http:// zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi](http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi) – Заголовок з екрану.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення. – К. : Паливода А.В., 2012. – 248 с.
6. Конвенції ООН про дорожні знаки і сигнали від 8 листопада 1968 р. Режим доступу: [http:// sklad-zakonov.narod.ru/asmар/convODZS.htm](http://sklad-zakonov.narod.ru/asmар/convODZS.htm). – Заголовок з екрану.
7. Конвенція ООН про дорожній рух від 8 листопада 1968 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу: [http:// zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi](http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi). – Заголовок з екрану.
8. Порядок обліку дорожньо – транспортних пригод. Затверджений постановою Кабінету Міністрів від 30 червня 2005 року №53.
9. Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 14 // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 1 (65). – С. 6-11.
10. Правила дорожнього руху. Затверджені постановою Кабінету Міністрів від 10 жовтня 2001 року № 1306, введені в дію з 1 січня 2002 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 41.

11. Правила експлуатації трамвая та тролейбуса. Затверджені наказом Державного комітету України по житлово-комунальному господарству від 10 грудня 1996 року № 103 // Офіційний вісник України. – 1997. – №10.

12. Правила користування трамваем та тролейбусом у містах України. Затверджені наказом ДКБ від 18 листопада 1997 року № 22 // Офіційний вісник України. – 1997. – 217 с.

13. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. Затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 року №6.

14. Про автомобільний транспорт: Закон України за станом на 7 квітня 2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 13. – Ст. 858.

15. Про дорожній рух: Закон України від 30 липня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України – 1993. – № 31. – Ст. 338.

16. Про транспорт: Закон України від 10 листопада 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 51. – Ст. 446.

Карпенко М.І., Куделя А.П. Кримінальна відповідальність за діяння, передбачене ст. 286 Кримінального кодексу України

У статті розглядаються правові аспекти кримінальної відповідальності за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами та їх запобігання.

Ключові слова: транспортні злочини, правила безпеки дорожнього руху, правила експлуатації транспорту, запобігання злочинів.

Карпенко Н.И., Куделя А.П. Уголовная ответственность за деяния, предусмотренные ст. 286 Уголовного кодекса Украины

В статье рассматриваются правовые аспекты уголовной ответственности за нарушение правил безопасности дорожного движения либо эксплуатации транспорта лицами, которые управляют транспортными средствами и их предупреждение.

Ключевые слова: транспортные преступления, правила безопасности дорожного движения, правила эксплуатации транспорта, предупреждение преступлений.

Karpenko M.I., Kudelia A.P. Criminal liability for offences envisaged by the article 286 of the Criminal Code of Ukraine

The article investigates the legal aspects of criminal liability for infringement of traffic safety rules or transport operations regulations by persons who drive vehicles and their prevention.

Keywords: transport crimes, traffic safety rules, transport operation management and regulations, combating crimes.

Стаття надійшла до редакції 12.06.2012.

КВАЛІФІКАЦІЯ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ ЗА СТ.СТ. 411 ТА 412 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ У ТЕОРІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА В ПРАВОЗАСТОСОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Є.С. Ковалевська

головний юрисконсульт

Департаменту проблемних активів ПАТ

«Акціонерний комерційний промислово-інвестиційний банк»,

здобувач кафедри кримінального права та процесу

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Кваліфікація злочинів є однією з найважливіших у правозастосовній практиці. Тому дана стаття присвячена дослідженню особливостей кваліфікації злочинів, передбачених ст.ст. 411 та 412 КК України, а також висвітленню спірних питань відмежування складу умисного та необережного знищення або пошкодження військового майна від суміжних злочинів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальні питання особливостей кваліфікації військових злочинів та окремих їх складів розглядалися в працях В.П. Бодаєвського, В.А. Бугаєва, А.Г. Горного, С.І. Дячука, М.І. Карпенка, М.І. Панова, А.А. Тер-Акопова, М.І. Хавронюка та інших [1, 2, 3, 5, 6, 7]. Але проблеми відмежування складу умисного/необережного знищення або пошкодження військового майна від суміжних у даних роботах не висвітлені, або висвітлені фрагментарно.

Мета статті – виявлення проблем слідчої та судової практики при здійсненні кваліфікації злочинів, пов'язаних зі знищенням або пошкодженням військового майна, а також дослідження проблемних питань відмежування злочинів, передбачених ст.ст. 411 та 412 КК України, від суміжних складів.

Основні результати дослідження. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби за ступенем вираження їх специфічного характеру А.А. Тер-Акопов слушно пропонує ділити на спеціально військові, тобто такі, в яких відсутні аналоги серед інших розділів КК України (наприклад, дезертирство – ст. 408 КК України), та відносно військові, які за деякими ознаками співпадають зі злочинами, передбаченими іншими розділами КК України (наприклад, погроза або насильство щодо начальника – ст. 405 КК України) [6, с. 2].

Складність розмежування злочинів проти військового правопорядку з суміжними складами злочинів виникає при вирішенні питання кримінальної відповідальності за вчинення саме відносно військових злочинів, які є спеціальними по відношенню до загальнокримінальних.

Як умисне, так і необережне знищення або пошкодження військового майна (ст.ст. 411 та 412 КК України) належать до групи відносно військових злочинів. Тому деякі їх ознаки співпадають з ознаками інших складів злочинів, передбачених КК України. Серед таких суміжних, у тій чи іншій мірі, злочинів, можна виділити, зокрема: умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК України), необережне знищення або пошкодження майна (ст. 196 КК України),

диверсію (ст. 113 КК України), пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277 КК України), організацію масових заворушень, що супроводжуються, зокрема, знищенням майна (ст. 294 КК України) тощо.

Значна кількість суміжних складів злочинів зумовлена тим, що законодавець нерідко прямо або опосередковано відносить знищення або пошкодження майна до дій, способу або суспільно небезпечного наслідку іншого злочину [8, с. 127].

При відмежуванні умисного/необережного знищення або пошкодження військового майна від інших суміжних злочинів, необхідно враховувати ряд особливих ознак складів, передбачених у ст.ст. 411 та 412 КК України, а саме:

1. Специфічний об'єкт посягання – порядок здійснення права власності щодо військового майна, який є невід'ємною частиною військового правопорядку.

2. Специфічний предмет злочину – державне майно, закріплене за військовими частинами, закладами, установами та організаціями Збройних Сил України (військове майно).

3. Специфічний суб'єкт злочину – лише військовослужбовець, а також військовозобов'язаний під час проходження ним навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів.

4. Особливості суб'єктивної сторони даних складів. При вчиненні умисного знищення або пошкодження військового майна (ст. 411 КК України) суб'єктивна сторона полягає в усвідомленні особою небезпечності власних дій для військового правопорядку, а також передбаченні наслідків своїх дій чи бездіяльності у формі повної або часткової непридатності військового майна. При цьому особа бажає (прямий умисел) або свідомо допускає (непрямий умисел) настання шкідливих результатів свого діяння. При необережному знищенні або пошкодженні військового майна (ст. 412 КК України) особа передбачає можливість такого знищення або пошкодження та заподіяння шкоди у великих розмірах, але легковажно розраховує на відвернення наслідків (злочинна самовпевненість) або не передбачає настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (знищення або пошкодження військового майна, що заподіє шкоду у великих розмірах, загибель людей або інші тяжкі наслідки), хоча повинна була і могла їх передбачити (злочинна недбалість).

При відмежуванні злочинів, передбачених ст.ст. 411 та 412 КК України від загальних норм (ст. 194 та 196 КК України) слід керуватися правилом конкуренції загальної та спеціальної кримінально – правових норм, згідно з яким кваліфікувати діяння слід лише за спеціальною нормою.

Як вірно зазначає А.А. Тер-Акопов, при здійсненні відмежування злочинів, передбачених ст.ст. 411 та 412 КК України, від загальнокримінальних злочинів та при вирішенні питання про можливість кваліфікації діяння як за загальнокримінальною нормою, так і за спеціальною, необхідно враховувати серед інших факторів також розмір санкції. На думку А.А. Тер-Акопов, військова кримінально-правова норма повинна передбачати більш сувору санкцію порівнюючи з санкцією за суміжний склад злочину [6, с. 5]. У чинному КК України даний принцип не підтримується. Наприклад, умисне знищення або пошкодження майна вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, або яке заподіяло майнову шкоду в особливо великих розмірах, або спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 194 КК України) карається позбавлен-

ням волі на строк від трьох до десяти років. Умисне знищення або пошкодження військового майна вчинене шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом, або якщо воно спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 411 КК України) карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

У випадку встановлення законодавцем меншої санкції за військовий злочин порівнюючи з загальнокримінальною нормою, А.А. Тер-Акопов радить при призначенні покарання відступати від правила конкуренції загальної та спеціальної норми та застосовувати загальну норму, яка передбачає суворішу санкцію [6, с. 5]. Не можемо погодитися з такою думкою, оскільки обмежуватися застосуванням лише загальної норми – означало б ігнорування небезпеки фактично вчиненого військового злочину. Тому Хавронюк М.І., наприклад, пропонує кваліфікувати вчинене за сукупністю злочинів: відповідний військовий злочин та загальнокримінальний злочин, за вчинення якого передбачене суворіше покарання [4, с. 922].

На нашу думку, умисне/необережне знищення або пошкодження військового майна утворює військовий злочин, тому завжди повинно кваліфікуватися за ст.ст. 411 або 412 КК України. В той же час, за наявності обставин, що виходять за рамки складу даного злочину, не охоплюють дане діяння та містять ознаки більш небезпечного загальнокримінального злочину, діяння додатково має кваліфікуватися за статтею, що передбачає відповідальність за даний загальнокримінальний злочин [6, с. 5].

Вивчення практики застосування норм військового кримінального законодавства виявило необхідність окремого аналізу особливостей відмежування знищення або пошкодження військового майна від інших військових злочинів, а також дослідження особливостей кваліфікації у разі вчинення винною особою сукупності злочинів.

Більше третини фактів знищення або пошкодження військового майна пов'язані з його викраденням або привласненням, у зв'язку з чим військовими прокурорами пред'являються обвинувачення у вчиненні сукупності злочинів, передбачених ст.ст. 410 та 411 або 412 КК України. Аналізуючи вироки судів з даних справ знаходимо деяку неузгодженість у трактуванні кримінально – правових норм.

Статтею 410 КК України передбачена відповідальність за викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем. Необережне знищення чи пошкодження викраденого військового майна кваліфікується за ст. 410 КК України без додаткової кваліфікації за ст. 412 КК України, оскільки викрадення передбачає можливість використання викраденого на свій розсуд. Таке трактування військово-кримінальних норм підтверджується судовою практикою.

За сукупністю злочинів кваліфікується викрадення/привласнення та знищення/пошкодження військового майна, якщо винний заволодів ним не з метою його розкрадання (наприклад, пошкодження автомобіля під час його використання без належних підстав), а також, коли військове майно знищується з метою знешкодження доказів вчиненого викрадення для ускладнення розкриття злочину, коли знищення одного майна є способом готування до викрадення іншого, або

коли викрадення певного майна неможливе без пошкодження іншого, частиною якого є викрадене майно [4, с. 943-944].

Прикладом реальної сукупності злочинів, а саме, знищення військового майна з метою викрадення його частини, є кримінальна справа за обвинуваченням військовослужбовця військової частини (далі – в/ч) А 1185 капітана Г. у вчиненні злочинів, передбачених ч. 2 ст. 410 та ч. 1 ст. 411 КК України. 31 липня 2009 р. обвинувачений з метою особистого збагачення викрав з телефонного центру вузла зв'язку спеціальної фортифікаційної споруди технічної території військової частини радіодеталі з вимірювальних приладів, що містять дорогоцінні метали. З метою вилучення з приладів дорогоцінних металів Г. умисно знищив вимірювальні прилади П-326-2, П-326-1, ЧЗ-54, тобто інше військове майно, що належало військовій частині, спричинивши державі збитки на суму 9888,25 грн.

У даному випадку сукупність злочинів очевидна. У результаті дій Г. військове майно (вимірювальні прилади) було знищено, тобто приведено у стан, коли фізична можливість його відновлення відсутня. Знищення вказаного військового майна здійснено умисно з метою наступного викрадення його частини. Тобто дії винного вірно кваліфіковано за ст. 410 та 411 КК України.

У той же час, для кваліфікації діяння як сукупності злочинів за ст. ст. 410 та 411 або 412 КК України необхідно точно встановити ступінь пошкодження військового майна, які функціональні якості воно втратило внаслідок протиправного впливу, а також чи потребує воно відновлювального ремонту. Даний аспект є особливо важливим при кваліфікації викрадення/привласнення частини військового майна з порушенням цілісності цілого майна. Враховуючи поширеність таких кримінальних справ, наведемо приклад. Військовим місцевим судом Чернігівського гарнізону 15 вересня 2003 р. був винесений вирок у кримінальній справі за обвинуваченням військовослужбовця в/ч А 1815 лейтенанта М. у вчиненні злочинів, передбачених ч. 2 ст. 410 та ч. 2 ст. 411 КК України. Досудовим слідством було встановлено, що у лютому 2003 р. М., діючи з корисливих мотивів, проник у сховище бронетехніки, де з трьох танків Т-64Б1 викрав три радіостанції Р-173 загальною вартістю 11493,06 грн., які переніс за межі військової частини і розпорядився викраденим майном на свій розсуд. В ході слідства всі викрадені радіостанції були повернуті.

Оцінюючи сукупність доказів, суд кваліфікував дії М. за ч. 2 ст. 410 КК України, оскільки він, будучи військовослужбовцем Збройних Сил, викрав військове майно на загальну суму 11493,06 грн., чим заподіяв істотну шкоду.

Органи досудового слідства дії М. кваліфікували також за ч. 2 ст. 411 КК України як умисне пошкодження військової техніки, що спричинило тяжкі наслідки. Свій висновок обвинувачення мотивувало тим, що завдяки протиправним діям М. була пошкоджена і приведена у часткову небоєздатність бойова техніка, чим державі спричинено тяжкі наслідки та завдана матеріальна шкода на вищезазвану суму.

Суд не погодився з даним висновком обвинувачення. Як було встановлено у судовому засіданні дії М. були направлені виключно на викрадення радіостанцій і намірів на умисне пошкодження військової техніки у нього не було, оскільки, як впливає з протоколів огляду, свідчень свідків і досліджених матеріалів кримінальної справи, викрадені підсудним радіостанції пошкоджень не зазнали.

Також важливо те, що функціональне призначення викрадених засобів зв'язку інше, ніж технічне застосування танків Т-64Б1, тому їх демонтаж з танка не може вважатися його пошкодженням, так як за своїм технічним станом танк свої функціональні якості не втратив і відновлювального ремонту не потребує. Враховуючи викладене, суд виключив кваліфікацію дій М. за ч. 2 ст. 411 КК України як зайво поставлену йому у вину.

Розглянемо на перший погляд аналогічну кримінальну справу, порушену проти військової службової особи, заступника начальника приймально-передатального радіовузла в/ч А 4416, який зловживаючи своїм службовим становищем, у середині вересня 2010 р., діючи умисно, по задалегідь складеному злочинному плану, з метою реалізації свого умислу, направлено на викрадення з військової частини дизельного двигуна КамАЗ-740, спільно з невстановленими цивільними особами демонтував з автомобілю Урал-4320, який перебував на радіополі військового містечка № 387 військової частини, вказаний двигун, який було вивезено з території в/ч цивільними особами. Викраденим двигуном зазначена особа розпорядилася на власний розсуд, спричинивши державі збитки на суму 13500 гривень. Незважаючи на пошкодження військового майна – транспортного засобу автомобіля Урал-4320, який не може використовуватися без двигуна, дії винної особи кваліфіковано Гагарінським районним судом міста Севастополя лише за ст. 410 КК України без додаткової кваліфікації за ст.ст. 411 або 412 КК України.

На нашу думку, така кваліфікація діянь винної особи є неповною, оскільки судом не враховано того факту, що внаслідок викрадення двигуна (частини) було пошкоджено військовий транспортний засіб (ціле), який втратив свої функціональні якості та потребує відновлювального ремонту.

Як бачимо, на практиці трапляються випадки, коли при наявності реальної сукупності злочинів викрадення та знищення або пошкодження військового майна, дії особи кваліфікуються лише за ст. 410 КК України. Також хибною буде кваліфікація сукупності злочинів викрадення та пошкодження/знищення військового майна лише за ст.ст. 411 чи 412 КК України.

Так, 10 листопада 2003 р. військовий місцевий суд Ужгородського гарнізону виніс вирок за обвинуваченням військовослужбовця в/ч А 1147 рядового Д., який 16 червня 2003 р. маючи намір на викрадення конденсаторів КМ-2 з апаратури радіолокаційної станції проник у кунг автомобіля ЗІЛ-131 та виламав 43 конденсатори КМ-2 на загальну суму 20,64 грн. (відповідно до залишкової вартості), які в той же день виніс за територію в/ч та продав цивільній собі. Внаслідок дій винного спеціальна військова техніка (система передачі даних радіолокаційної станції) приведена у неробочий стан та не може працювати без ремонту. Суд кваліфікував дії Д. за ч. 1 ст. 411 КК України як умисне пошкодження спеціальної військової техніки.

Не можемо погодитися з такою кваліфікацією, оскільки умисел винної особи був направлений на викрадення конденсаторів, які є частиною військового майна – системи передачі даних радіолокаційної станції. У матеріалах справи не бачимо доказів встановлення судом того факту, що пошкодження спеціальної військової техніки, яке настало внаслідок демонтажу конденсаторів, охоплювалося умислом винної особи. Тому, на нашу думку, дії винної особи доцільно кваліфікувати за ст.ст. 411 та 412 КК України.

ліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 ст. 410 та ч. 1 ст. 412 КК України, за умови, що шкода нанесена спеціальній військовій техніці буде оцінена судом як велика. Можлива також кваліфікація вказаних дій за сукупністю злочинів ч. 1 ст. 410 та ч. 1 ст. 411 КК України, за умови встановлення судом того, що Д. усвідомлював, що внаслідок викрадення ним деталей буде пошкоджено спеціальну військову техніку та свідомо припускав настання таких наслідків (непрямий умисел).

Тобто, при кваліфікації діяння особи, яка викрадаючи/привласнюючи військове майно або його частину пошкоджує або знищує інше або те ж військове майно необхідно обов'язково встановити напрямок умислу винного, ступінь пошкодження військового майна та втрати ним своїх функціональних якостей у результаті вказаних дій, необхідність відновлювального ремонту та, у разі викрадення частини від цілого, придатність викраденого/привласненого майна до встановлення його на попереднє місце.

Для відмежування злочинів, передбачених ст.ст. 411 чи 412 КК України, від зіпсування предметів військового майна внаслідок порушення правил їх зберігання (ст. 413 КК України) слід мати на увазі, що знищення та пошкодження майна передбачає конкретні дії особи, під час яких вона впливає на майно руйнуючими (пошкоджуючими) засобами, а зіпсування предметів військового майна передбачає, що майно стає непридатним для його використання внаслідок дії природних сил, яка стала можливою внаслідок недбалого ставлення особи до правил зберігання майна [4, с. 945].

Знищення або пошкодження військового майна не завжди кваліфікується за ст.ст. 411 або 412 КК України, оскільки наслідки у вигляді такого знищення або пошкодження часто охоплюються складом інших військових злочинів, зокрема, таких як:

- «Недбале ставлення до військової служби». Знищення або пошкодження військового майна внаслідок невиконання або неналежного виконання службовою особою своїх службових обов'язків тягне за собою відповідальність за ст. 425 КК України.

- «Порушення правил поведіння зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення». Якщо знищення або пошкодження військового майна внаслідок порушення правил поведіння з вказаними предметами буде визнано тяжкими наслідками, таке діяння буде кваліфіковано за ч. 3 ст. 414 КК України.

Ілюстрацією є наступна кримінальна справа, порушена за фактом пожежі та детонації боєприпасів, що почалася 4 травня 2004 р. на 275-й артилерійській базі ракет і боєприпасів в с. Новобогданівка Запорізької області. Внаслідок вибухів дві особи загинуло, 149 отримали поранення, більше 2000 осіб було визнано постраждалими, було знищено військового майна на суму більше 2 млрд. грн., втрати місцевих жителів склали приблизно 250 млн. грн. Вирок у даній справі було винесено 2 грудня 2006 р. військовим судом Дніпропетровського гарнізону. Колишнього командира військової частини № 2985 Л. було визнано винним у злочинах, передбачених ч. 2 ст. 425 КК України (недбале ставлення до військової служби, що спричинило тяжкі наслідки), ч. 2 ст. 410 КК України (викрадення військового майна) та ч. 1 ст. 366 КК України (службове підроблення). Дії ко-

лишнього солдата строкової служби С. кваліфіковано судом за ч. 3 ст. 414 КК України (порушення правил поведження з боєприпасами, що спричинило загибель кількох осіб або інші тяжкі наслідки).

Описані вище діяння могли бути кваліфіковані за ч. 2 ст. 412 КК України як необережне знищення або пошкодження військового майна, що спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки (або за ст. 411 КК України у разі встановлення умислу на знищення або пошкодження військового майна). Але, враховуючи те, що наслідки у вигляді знищення та пошкодження військового майна, охоплюються складом злочину, передбаченого ст.ст. 414 та 425 КК України, дії винних були кваліфіковані за даними статтями без додаткової кваліфікації за ст. 412 КК України.

Аналіз військово-кримінальної судової практики свідчить про наявність розбіжностей при кваліфікації пошкодження або знищення засобів пересування військової частини, внаслідок порушення водієм військовослужбовцем правил водіння та експлуатації машин. У даному випадку виникає конкуренція між ст. 415 «Порушення правил водіння або експлуатації машин» та 286 «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами» КК України, а також питання про необхідність додаткової кваліфікації діяння за ст.ст. 411 або 412 КК України, у разі нанесення військовому майну шкоди.

Так, наприклад, за ч. 1 ст. 415 та ч. 1 ст. 412 КК України військовим місцевим судом Київського гарнізону кваліфіковано дії військовослужбовця старшого інструктора з водіння В., який 18 травня 2005 р., керуючи службовим автомобілем в/ч А 3078, порушив вимоги п.п. 1.3., 1.5. та вимоги наказового знаку п. 4.1 Правил дорожнього руху (далі – ПДР), у результаті чого зіткнувся з автомобілем ВАЗ 21011, водію якого були заподіяні тілесні ушкодження середньої тяжкості, а військове майно – засіб пересування в/ч – автомобіль «Фольсваген-Фаетон» було пошкоджено, що заподіяло шкоду у великому розмірі, виходячи з вартості відновлювального ремонту (30 096,98 грн.).

Склад злочину, передбачений ст. 415 КК України не охоплює наслідки у вигляді знищення або пошкодження військового майна. Оскільки пошкодження засобу пересування військової частини не охоплювалося умислом винної особи, а було вчинено з необережності, дії В., окрім ст. 415 КК України, враховуючи наслідки діяння, додатково кваліфіковано за ч. 1 ст. 412 КК України.

Визначальними при кваліфікації знищення або пошкодження військового майна внаслідок порушення правил водіння або експлуатації машин є наслідки діяння. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу військового злочину «Порушення правил водіння або експлуатації машин» (ст. 415 КК України) є настання наслідків у вигляді спричинення потерпілому середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень або загибель потерпілого. Тому, за відсутності перелічених наслідків для потерпілого, порушення правил водіння або експлуатації машин, які заподіяли військовому майну шкоду у великих розмірах, кваліфікуються лише за ст. 412 КК України. За таким же принципом, на нашу думку, повинні кваліфікуватися діяння особи, винної у порушенні правил польотів або підготовки до них (ст. 416 КК України) або порушенні правил кораблеводіння (ст. 417 КК України), якщо ці дії призвели до знищення або пошкодження військово-

вого майна. Обов'язковою умовою такої кваліфікації є відсутність наслідків, які прямо передбачені у ст.ст. 415 – 417 КК України (загибель корабля, катастрофа тощо), та нанесення військовому майну шкоди у великих розмірах).

Прикладом є кримінальна справа, розглянута військовим місцевим судом Київського гарнізону за обвинуваченням військовослужбовця в/ч А 2428, начальника цеху з ремонту автотехніки, прапорщика С. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 412 КК України. Судовим слідством було встановлено, що 8 вересня 2002 р. С. під приводом службової необхідності виїхав за територію в/ч на автомобілі цієї військової частини «Шкода-Октавіа» для вирішення особистих питань. Внаслідок порушення С. вимог п.п. 11.2, 12.1, 12.2, 12.4 та 13.3 ПДР автомобіль під його керуванням здійснив наїзд на перешкоду – бетонну опору електромережі та дерево, що спричинило пошкодження автомобіля на загальну суму 69 116,87 гривень.

У зв'язку з відсутністю потерпілих, порушення правил водіння, яке спричинило пошкодження військового майна, було кваліфіковано за ст. 412 КК України. Умислом винного охоплювалося лише використання службового автомобіля у приватних цілях. С. не передбачав можливості завдання військовому майну шкоди. Тому, враховуючи фактичні наслідки та суб'єктивну сторону діяння, дії винного кваліфіковано судом як необережне пошкодження засобу пересування військової частини.

Висновки. Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що злочини проти встановленого порядку несення військової служби за ступенем вираження їх специфічного характеру поділяють на спеціально військові та відносно військові. Умисне та необережне знищення або пошкодження військового майна відноситься до відносно військових злочинів, оскільки деякі ознаки вказаних складів співпадають з ознаками злочинів, передбачених ст.ст. 194 та 196 КК України, ст. ст. 113, 245, 277, 294 та іншими.

При відмежуванні умисного/необережного знищення або пошкодження військового майна від суміжних складів злочинів необхідно керуватися правилом конкуренції загальної та спеціальної кримінально – правових норм, а також враховувати ряд особливих ознак досліджуваних складів злочинів: специфічний об'єкт, предмет та суб'єкт посягання, особливості суб'єктивної сторони діяння.

Судова практики свідчить про наявність розбіжностей при тлумаченні військово-кримінальних норм, особливо при відмежуванні знищення або пошкодження військового майна від інших військових злочинів, а також у разі наявності у діях особи ознак декількох військових злочинів.

Спірними є питання кваліфікації викрадення/привласнення військового майна (ст. 410 КК України), у результаті якого військове майно пошкоджується або знищується. Підсумовуючи теоретичні положення та судову практику, можна сформулювати такі положення:

- необережне знищення або пошкодження викраденого військового майна слід кваліфікувати за ст. 410 КК України без додаткової кваліфікації за ст. 412 КК України, оскільки викрадення передбачає можливість використання викраденого на свій розсуд;

- за сукупністю злочинів, передбачених ст.ст. 410 та 411 або 412 КК України, кваліфікуються такі діяння: умисне/необережне знищення або пошкодження

військового майна, якщо винний заволодів ним не з метою його розкрадання; знищення/пошкодження військового майна з метою знешкодження доказів вчиненого викрадення для ускладнення розкриття злочину; коли знищення одного майна є способом готування для викрадення іншого; коли внаслідок викрадення частини військового майна пошкоджується/знищується ціле майно.

Для кваліфікації вчиненого як сукупності злочинів за ст.ст. 410 та 411 або 412 КК України необхідно точно встановити напрямок умислу винного, ступінь пошкодження військового майна, які функціональні якості воно втратило внаслідок протиправного впливу, чи потребує воно відновлювального ремонту, та, у разі викрадення частини від цілого, придатність викраденого/привласненого майна до встановлення його на попереднє місце.

Також важливо при кваліфікації діяння за ст.ст. 411 або 412 КК України встановити причини та умови знищення або пошкодження військового майна, оскільки дані діяння та їх суспільно небезпечні наслідки можуть охоплюватися складом інших військових злочинів, зокрема, таких як недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК України), порушення правил поведіння зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ч. 3 ст. 414 КК України).

Щодо пошкодження або знищення засобів пересування військової частини, внаслідок порушення водієм військовослужбовцем правил водіння або експлуатації машин спірним є питання про необхідність додаткової (окрім ст. 415 КК України) кваліфікації діяння за ст. 411 або 412 КК України. Склад злочину, передбачений ст. 415 КК України не передбачає наслідки у вигляді знищення або пошкодження військового майна. Тому залежно від охоплення умислом винного таких наслідків, дії особи слід додатково кваліфікувати за ст. 411 КК України або ст. 412 КК України, якщо розмір шкоди нанесений військовому майну буде визнано великим. Також можлива кваліфікація вказаної сукупності злочинів лише за ст.ст. 411 або 412 КК України, якщо внаслідок порушення правил водіння або експлуатації машин не настало жодних з перелічених у ст. 415 КК України обов'язкових наслідків (спричинення потерпілому середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень або загибель потерпілого), а шкода військовому майну була нанесена. За таким же принципом, на нашу думку, повинні кваліфікуватися діяння особи, винної у порушенні правил польотів або підготовки до них (ст. 416 КК України) або порушенні правил кораблеводіння (ст. 417 КК України), якщо ці дії спричинили до знищення або пошкодження військового майна за відсутності наслідків прямо передбачених у перелічених статтях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бодаєвський В.П.* Кримінальна відповідальність військовослужбовців за корисливі посягання на військове майно (ст. 410 КК України): дис...канд.юрид.наук: 12.00.08 – Класичний приватний університет, 2010. – 293 с.
2. *Бугаєв В.А.* Воинские преступления и наказания : дис....канд.юрид. наук : 12.00.08 / В.А. Бугаев. – Одесса, 2002. – 197 с.
3. *Карпенко М.І.* Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості: дис.... канд.юрид.наук: 12.00.08 – Класичний приватний університет, 2010. – 231 с.

4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А.М., Брич Л.П., Гришук В.К. та ін.]; За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [3-тє вид., переробл. та доповн.] – К. : Атіка, 2003.-1056 с.

5. *Панов М.І.* Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини) / М.І. Панов, В.І. Касинюк, С.О. Харитонов. – Х. : Харків юридичний, 2006. – 172 с.

6. Преступления против военной службы: Учебник для вузов/ [Ахметшин Х.М., Петухов Н.А., Тер-Акопов А.А., Уколов А.Т.] – Под.ред. Н.А. Петухова. – М. : Изд-во НОРМА, 2002. – 208 с.

7. Советское уголовное право. Воинские преступления / Под ред. Горного А.Г. – М. : Военный институт, 1978. – 427 с.

8. *Шевченко И.Г.* Уничтожение и повреждение имущества в уголовном праве России: эволюция норм: дис...канд.юрид.наук – 12.00.08 – Сам. гос. ун-т. – Москва : РГБ, 2007.

Ковалевська Є.С. Кваліфікація військових злочинів за ст.ст. 411 та 412 Кримінального кодексу України у теорії кримінального права та в правозастосовній діяльності

У статті проаналізовано особливості кваліфікації умисного та необережного знищення або пошкодження військового майна, а також проблеми відмежування вказаних злочинів від суміжних складів.

Ключові слова: *знищення та пошкодження, військове майно, кваліфікація злочинів, відмежування злочинів, кримінальна відповідальність, військовий злочин.*

Ковалевская Е.С. Квалификация воинских преступлений по ст.ст. 411 или 412 Уголовного кодекса Украины в теории уголовного права и в правоприменительной деятельности

В статье проанализированы особенности квалификации умышленного и неосторожного уничтожения либо повреждения военного имущества, а также проблемы отграничения названных преступлений и смежных составов преступлений.

Ключевые слова: *уничтожение и повреждение, военное имущество, квалификация преступлений, разграничение преступлений, уголовная ответственность, воинское преступление.*

Kovalevska I.S. Qualification of military crimes under the articles 411 and 412 of the Criminal Code of Ukraine in the theory of Criminal Law and in law enforcement activity

The article analyses the qualification features of intended and unintended damage or destruction of military property, as well as the problems of differentiation of these crimes from the similar corpus delicti.

Keywords: *destruction and damage, military property, qualification of crimes, crimes delimitation, criminal liability, military crime.*

Стаття надійшла до редакції 12.07.2012.

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО З'ЯСУВАННЯ ОБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ

В.К. Матвійчук

доктор юридичних наук,

перший проректор

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Концептуальні проблеми об'єкта не знайшли свого належного дослідження. Це свідчить про те, що ця проблема до цього часу не має однозначного вирішення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемою об'єкта злочину займалися, зокрема такі вчені, як: В.Я. Тацій, А.В. Дроздов, М.Й. Коржанський, Б.С. Нікіфоров та ін. Проте концепція об'єкта злочину не знайшла свого вирішення.

Мета статті полягає у висвітленні загальнотеоретичних підходів до з'ясування об'єкта злочину.

Основні результати дослідження. Проблема об'єкта складів злочинів проти навколишнього природного середовища – одна з основних у науці кримінального права. Від її вирішення залежить визначення суті злочинів, що посягають на навколишнє природне середовище, їх правильна кваліфікація і відмежування від суміжних суспільно-небезпечних діянь. Із вирішенням цієї проблеми нерозривно пов'язано питання побудови та вдосконалення системи злочинів проти навколишнього природного середовища. Ця тема протягом значного відрізка часу не привертала особливої уваги вчених. Значно активізувалися дослідження проблем відповідальності за злочини проти навколишнього природного середовища і їх родового об'єкта у 60-ті рр. та подальші роки ХХ ст. [1, с. 111-112; 2, с. 96; 3, с. 19-63; 4, с. 61-70]. Для правильного вирішення досліджуваного питання необхідно: 1) мати науково обґрунтовані теоретичні передумови дослідження суспільних відносин, які стають за певних обставин об'єктом злочину за кримінально-правовою доктриною; 2) вивчити існуючі точки зору щодо об'єкта досліджуваних діянь; 3) визначитись із структурою та змістом складових, що є об'єктом цих злочинів; 4) запропонувати визначення об'єкта досліджуваних діянь.

Кримінально-правовою доктриною, як правило, визнається те, що об'єктом злочину є суспільні відносини, на які посягає те чи інше злочинне діяння. У такому сенсі об'єкт є істотним елементом (ознакою) складу злочину і значною мірою визначає небезпеку асоціальної поведінки особи, вказує на її соціальну суть – суспільну небезпеку. Об'єкт злочину як суспільні відносини, на які посягає злочинне діяння, був і залишається основним критерієм класифікації при побудові системи Особливої частини кримінальних кодексів на теренах колишнього СРСР [4, с. 312; 22, с. 46].

В історичному плані слід зазначити, що досліджувана проблема не була обґрунтована у Керівних началах з кримінального права РРФСР (1919 р.). Так, у ст.ст. 5 і 6 зазначалося, що злочин є «... порушенням порядку суспільних відносин, який охороняється кримінальним правом». Теоретичне обґрунтування це положення вперше отримало в підручнику А.А. Піонтковського (1925 р.) [23, с. 129-130], а також у деяких інших джерелах [24, с. 165]. Зазначений вище правовий припис

та його обґрунтування як за формою, так і за суттю не сприяли вирішенню проблеми, оскільки не було зрозуміло, хто визначає порядок відносин і які відносини чи (стосунки) самі створюються в процесі життєдіяльності людей і чи є вони фундаментом порядку. Тому стає незрозумілою позиція науковців, які намагаються на основі положень, що суперечать законам формальної логіки, обґрунтувати свої погляди на об'єкт злочину, в тому числі і на об'єкт злочину проти навколишнього природного середовища. С.Б. Гавриш, бажаючи бути досить переконливим у своїх поглядах на об'єкт злочину, звертається до доробку С.В. Познишева. Він зазначав, що С.В. Познишев у своєму підручнику (1923 р.) не наважився визнати незрозумілу для нього конструкцію «суспільні відносини» об'єктом злочину і визначав її як «конкретні відносини, речі і стани осіб або речей, що охороняються законом під страхом покарання» [25, с. 19]. Щодо поглядів С.В. Познишева на об'єкт злочину, то слід зазначити, що на них позначився вплив зазначеного вище припису Керівних начал, який потрібно було обґрунтувати. Таке завдання привело цікавого й оригінального у своїх поглядах вченого до певного ототожнення суспільних відносин, предметів, станів осіб, «правового блага» тощо [26, с. 53]. Зазначена позиція цілком зрозуміла, оскільки проблема відносин як об'єкта злочину на той час була новою в дослідженні, а будь-яке дослідження стає лише досконалішим із часом, пройшовши значний період апробації. Зважаючи на вищезазначене, недостатньо обґрунтованим є твердження С.Б. Гавриша про те, що С.В. Познишев захищав себе таким чином від можливих закидів ортодоксів і з цією метою називав об'єктом злочину Лістовське «правове благо», хоча мав на увазі «правоохоронюваний інтерес», «життя, здоров'я, честь, свободу, майно та багато іншого» [3, с. 19-20]. У цих дослідженнях С.В. Познишев робить спробу обґрунтувати об'єкт злочину суспільними відносинами. Слід зазначити, що на той час суттєвий вплив на теоретичні проблеми кримінального права мала цивільно-правова доктрина, яка наштовхувала фахівців на обґрунтування регулювання відносин, а не на їх охорону, що було помилковим у розумінні об'єкта злочину [7, с. 60]. Цілком зрозумілим є те, що з часом вчені зайняли більш стійку, і відповідно, більш обґрунтовану позицію щодо об'єкта злочину як суспільних відносин [7, с. 132; 20, с. 95].

Варто погодитися з думкою С.Б. Гавриша про те, що законодавець не користувався в ст.ст. 1 і 7 КК України 1960 р. терміном «суспільні відносини» [3, с. 20], що також притаманне чинному КК України. Це не означає, що про суспільні відносини не йдеться, адже кваліфікація діяння відбувається згідно з положеннями Загальної та Особливої частини КК України. Людина (індивід), знаходячись у суспільстві, включається в єдину систему соціальної організації, засвоює протягом свого життя соціальні та культурні цінності того суспільства, до якого вона належить. Враховуючи те, що соціальні чинники насамперед суспільні відносини, мають інтегративні функції, властивості соціалізації, соціального контролю тощо, то зрозуміло, що індивід, який діє всупереч соціально корисним впорядкованим відносинам, завдає так чи інакше цим суспільним відносинам шкоду. Це не має нічого спільного зі спробою ідеологічного обґрунтування класової боротьби [6, с. 323; 3, с. 20], адже існування суспільних відносин як об'єкта злочину є дійсно науково обґрунтованим. Це означає, що будь-яку реальність потрібно використовувати лише з наукових позицій і в інтересах досягнення істини та справедливості. Тому цілком вірною є позиція в юридичній літературі, що шкода суспіль-

ству заподіюється через суспільні відносини, та є його основою [5, с. 13]. Крім того, певним переоціненням заслуги К. Маркса та Ф. Енгельса є думка С.Б. Гавриша про те, що вони дали витоки для об'єкта злочину як суспільним відносинам, розглядаючи суспільні відносини стосовно політичної економії (передусім щодо товарного виробництва) [3, с. 20], оскільки вони не торкалися проблеми об'єкта злочину. Але їх висловлювання про те, що анатомію цивільного суспільства варто шукати в економіці [6, с. 497], є цілком слухним і аргументованим, оскільки все суще має певні потреби, як прояви необхідності певних благ, бажання володіти ними. Потреби завжди усвідомлюються людиною, спільнотами, їм надається конкретне сенсове забарвлення, пов'язане зі своєрідністю інтересів даної людини, її фізичними і психологічними особливостями та смаками. Тому все, що задовольняє наші потреби, – це блага.

Все аргументоване вище та інше в нашому дослідженні свідчить про те, що можливість користуватися природними ресурсами або впливати на процеси, є реальною, коли людина вступає з іншими суб'єктами в певні суспільні відносини. Тому цілком вірним є те, що всі можливі взаємодії, стосунки (відносини) людей, у тому числі у кримінальному праві, мають одну й ту ж основу. В цьому ж сенсі імпонує позиція С.Б. Гавриша, якої він дотримується при обґрунтуванні теоретичних передумов дослідження об'єкта. Учений звернув увагу на те, що Дарвін у своєму «Походженні видів» об'єднав принципи, що обумовлюють еволюцію у сфері біології, а марксизм за допомогою теорії суспільних відносин описав основні закони, які діють у суспільстві [3, с. 20]. Проте ніяк не можна погодитися з його твердженням, що суспільні відносини не є реальністю, а тільки можуть бути абстракцією [3, с. 21]. Очевидно, що будь-яка соціальна група обґрунтовує своє виправдання, свою ідеологію, користуючись науковими категоріями, поняттями, інститутами, але при цьому вириваючи з їх контексту те, що їй вигідно, умисно опускаючи, що все суще має об'єктивне і суб'єктивне як ціле.

Можна погодитися з С.Б. Гавришем, що в досліджуваному аспекті (але з урахуванням наших застережень) за основу бралася теза, згідно з якою право має ті ж цілі, що й політика [3, с. 21]. Відірваність права і законності від економіки, розгляд правової системи незалежно від існуючих економічних відносин несумісні з основоположним принципом юридичної науки [9, с. 7], але цю тезу потрібно використовувати науково, не політизуючи її.

Слід зазначити, що твердження С.Б. Гавриша про те, що принцип законності має сенс лише в умовах соціалістичної економіки і підпорядкований її імперативам, не має достатнього обґрунтування [3, с. 21]. Крім того, термін «соціалістична» не заперечує реальності суспільних відносин як об'єкта злочину. Отже, поняття об'єкта злочину як суспільних відносин, на які посягає те чи інше злочинне діяння через політизацію, яскраво виражений ідеологічний характер та інші чинники стикалося і стикається з низкою нерозв'язаних проблем. Одна з них – це зміст об'єкта злочину. Вірним у даному випадку є висновок про те, що суспільні відносини мають загальний характер і що немає таких сфер людської діяльності, які б відбувалися поза ними [7, с. 136-139]. Суспільні відносини існують уже тоді, коли є «дві сторони, що співвідносяться одна з одною» [6, с. 497-498].

Також недостатньо обґрунтованою є думка С.Б. Гавриша, що Ф. Енгельс, бажаючи відійти від абстракції, тобто категорії «суспільні відносини», вводить

таке поняття, як інтереси [3, с. 23]. Насправді, характеризуючи економічні відносини кожного суспільства, Ф. Енгельс зазначав, що вони обумовлюються інтересами [8, с. 271]. Такий підхід часто використовується в кримінальному праві [10, с. 4; 11, с. 167; 12, с. 21; 13, с. 15]. Це обумовлюється й тим, що в цих дослідженнях суспільні відносини не підміняються поняттям «інтерес». Також це видно з того, що потреби завжди усвідомлюються людиною як стороною суб'єктного складу суспільних відносин, їм надається конкретне сенсове забарвлення, пов'язане зі своєрідністю інтересів даної людини.

Таким чином, будь-які відносини виникають внаслідок потреб та інтересів, вони і є тією рушійною силою, що стимулює наявність тих чи інших суспільних відносин, в яких реалізуються інтереси та потреби. Отже, загальний інтерес існує не тільки в уяві як загальне, насамперед він існує в дійсності як взаємна залежність індивідуумів, між якими розподілено працю [14, с. 31], не ставить під сумнів суспільні відносини як явище реальної дійсності. Крім того, слід зазначити, що для обґрунтування своєї позиції щодо об'єкта злочину С.Б. Гавриш допускає змішування інтересу як об'єктивної реальності, що існує в дійсності (як тип соціального зв'язку, як уява тощо), з інтересом як матеріальною категорією тощо. Суперечливим за своєю суттю є твердження про те, що суспільні відносини є всього лише певною формою наукової абстракції, оскільки самі по собі вони не існують, але можуть виявлятися через певні матеріальні речі і навпаки [3, с. 22]. Це очевидно, тому що суспільні відносини це реальність, а не абстракція, оскільки відносини існують між людьми з приводу чогось.

Важливо зауважити, що буквально розуміння того, що існування речей можливе лише в режимі суспільних відносин, може привести до абсурду. Тому дослідники цієї проблеми неминуче визнавали (і в переважній своїй більшості визнають і зараз), що кримінальне право охороняє не матеріальні цінності і блага (життя, здоров'я, природне середовище, майно тощо), а відносини, які забезпечують існування цих благ. Такий підхід передбачає єдино правильне вирішення кримінально-правової охорони відносин. Тому не достатньо обґрунтованим є судження деяких авторів про те, що суспільні відносини відповідно до цієї концепції, є одночасно формою прояву економічної формації, цілком нею визначаються, а отже, що оцінка об'єкта можлива була лише з класових соціальних позицій [3, с. 23]. Це якраз і є політизація відносин, а також хибне розуміння того, що суспільні відносини виникають з чіткої вказівки, а не навпаки, що вони породжені життям соціуму.

Не можна погодитися з існуючою в юридичній літературі думкою, що інтерес використовується для матеріалізації суспільних відносин [3, с. 23], оскільки ця категорія не усуває прогалину щодо розуміння об'єкта злочину та його суті, хоча інтерес і цементує відносини.

Враховуючи те, що до цього часу існує суперечливе розв'язання проблеми суспільних відносин як об'єкта злочину, деякі криміналісти, намагаючись знайти вихід, заперечують домінуючу концепцію об'єкта. Для цього вони обрали хибний шлях – почали пояснювати об'єкт за допомогою матеріальних цінностей: речей, благ тощо. Виходячи з того, що у природі не існує злочину, який би ні на що не посягав, криміналісти стверджують, що дії людей самі по собі, в якій би формі вони виражені не були, набувають суспільно небезпечного характеру тільки в

тому випадку, якщо загрожують реальному благу, що користується охороною закону [15, с. 8]. А.М. Трайнін, називаючи «об'єктом посягання в його конкретному життєвому втіленні... як матеріальні, так і нематеріальні цінності...» [16, с. 123], в той же час не заперечує суспільні відносини. Його висловлювання призводять до суперечностей у визначенні об'єкта злочину. А.А. Піонтковський ототожнював безпосередній об'єкт злочину з предметом [7, с. 142; 17, с. 120], що не припустимо. М.А. Стручков називав об'єктом кримінально-правової охорони «соціальні цінності кожного суспільства». Таке трактування дещо соціалізує цінності через відносини [18, с. 88]. В цьому ж сенсі не можна погодитися і з С.Б. Гавришем, який стверджує, що висновок про матеріальні цінності як об'єкт злочину підтверджує і А.В. Наумов, коли він при порівнянні важливості таких об'єктів, як соціалістичне майно та життя і здоров'я громадян, зазначає, що «останні є значно важливішими...» [3, с. 24; 6, с. 34]. Цей факт пояснюється тим, що А.В. Наумов висловився не зовсім точно, хоча він підтримує свою позицію щодо суспільних відносин як об'єкта злочину.

Надто наполегливо С.Б. Гавриш стверджує, що дуже часто вчені, погоджуючись, що загальним об'єктом злочину є суспільні відносини, при визначенні безпосереднього об'єкта виявляли «зникнення» таких і вакуум, який утворювався, вони заповнювали відомою категорією «інтерес» [3, с. 24]. Варто зауважити, що ніяких відносин не може бути без інтересів, а отже, твердження, що суспільні відносини не є об'єктом злочину, є непереконливими. Вперше в радянський період до інтересу звернувся Б.С. Нікіфоров, який стверджував, що об'єкт злочину визначається через суспільний інтерес і проти нього спрямований злочин [19, с. 4]. Зазначене підтверджується висловлюванням Є.К. Каїржанова, згідно з яким, визначення суспільних відносин як об'єкта кримінально-правової охорони можливе тільки через встановлення інтересу, що належить тому чи іншому соціальному утворенню [27, с. 52]. Це також свідчить про те, що ці автори вважають об'єктом злочину суспільні відносини. Такі ж позиції відстоював і А.В. Кузнецов [28, с. 126].

Є.А. Фролов, будучи поборником суспільних відносин як об'єкта злочину, вважав, що інтерес є не елементом суспільних відносин, а лише їхнім «ядром, змістом», тому поняття «суспільні відносини», «об'єкт кримінально-правової охорони», «соціальна можливість» і «інтерес» можна вважати синонімами [29, с. 21]. Звичайно, таке твердження не має достатнього обґрунтування. М.Й. Коржанський, взагалі, називав суспільні відносини «суспільними інтересами в дії» [30, с. 1]. Це не означає, що він не називав суспільні відносини об'єктом злочину, швидше навпаки.

За образним виразом С.Б. Гавриша, В.Я. Тацій займав незалежну позицію і визначав інтерес як об'єктивно існуючий соціальний феномен, поява якого зумовлюється функціонуванням суспільних відносин, де інтерес і суспільні відносини нерозривні [22, с. 75-76]. Ця позиція переконує, що тільки суспільні відносини можуть бути об'єктом злочину.

С.Б. Гавриш зазначає, що, бажаючи уникнути суперечностей між описом об'єкта в законі як певних матеріальних цінностей і концепцію його розуміння як суспільних відносин, деякі вчені пропонували виділити матеріальні та формальні визначення об'єкта [3, с. 25]. У матеріальному визначенні об'єкт завжди «виступає як суспільні відносини» [11, с. 167-169]. У формальному розумінні об'єктом є те, чому посягання заподіює або створює загрозу заподіяння шкоди [16, с. 124],

те, на що спрямовано, або на що посягає злочин [31, с. 111]. У зв'язку з цим прийнято розрізняти об'єкт правової охорони та об'єкт посягання. Проте запропонований вихід із сформульованої суперечності не був підтриманий багатьма дослідниками. Також хибною є позиція, що об'єктом є не тільки або не стільки суспільні відносини, скільки їх матеріальні елементи [3, с. 26-27]. Необхідно зазначити, що суть проблеми полягає в тому, що відносини і речі – це різні поняття, а відхід законодавця від формулювання об'єкта як суспільних відносин свідчить про незавершеність дослідження об'єкта злочину.

Враховуючи викладене, спробуємо з'ясувати зміст суспільних відносин як об'єкта злочину. Загальновідомо, що у людей виникають різні потреби. Як не існує «людини взагалі», а є лише конкретна людина, так само й потреби не існують самі по собі, це завжди потреби конкретної людини. Потреби завжди усвідомлюються людиною, їм надається конкретне сенсове забарвлення, пов'язане зі своєрідністю інтересів певної людини, її фізичними і психологічними особливостями та смаками. Ці потреби можуть бути матеріальними (фізичними), духовними і соціальними, особистими, колективними, громадськими, розумними, нерозумними. Оскільки потреби – це прояв необхідності певних благ, бажання володіти ними, відчуття нестачі, якщо бажання залишається незадоволеним, то блага – це все те, що задовольняє наші потреби. З метою задоволення потреб певними благами, людина вступає з іншими людьми, юридичними особами в стосунки (відносини), щоб їх виготовити або отримати від природи, маючи певні інтереси. Зазначені відносини корисні як для людини, так і для суспільства. При посяганні злочин перетворює ці відносини на об'єкт злочину. Всі відносини соціалізовані, усупільнені щодо певних благ. Все знаходиться у власності будь-кого або забезпечується низкою відносин, які спрямовані на упорядкування всього суцього, в тому числі і різних благ за допомогою відносин.

Слід звернути увагу на той факт, що повністю зрозуміти зміст відносин неможливо без вирішення проблеми структури останніх. Отже, найбільшою помилкою дослідників є те, що вони намагаються зрозуміти та з'ясувати суть і зміст суспільних відносин як об'єкта злочину окремо від проблеми структури останніх. Тому й на сьогодні до кінця нерозв'язаною є проблема структури суспільних відносин. Маючи інші завдання, теоретики марксизму-ленізму не залишили будь-яких пояснень щодо структури суспільних відносин. У той же час, деякі вчені, використовуючи окремі висловлювання класиків марксизму-ленізму щодо відносин буржуазного суспільства, на їх основі зробили висновок, що «за цією найпростішою формою відносин» уже можна судити про наявність компонентів суспільних відносин [32, с. 24]. Як доказ наявності в суспільних відносинах, наприклад, предмета, наводилося таке висловлювання Маркса: «В обмін на свою працю робітник отримує життєві засоби, а капіталіст в обмін на належні йому життєві засоби отримує працю, продуктивну діяльність робітника...» [32, с. 28]. Зрозуміло, що у наведених висловлюваннях не визначається структура суспільних відносин, але звертається увага на форму соціального зв'язку між суб'єктами в процесі виробництва матеріальних благ. Виходячи з цього, М.Й. Коржанський зробив висновок, що ядро суспільних відносин складає соціальний зв'язок, який проявляється у вигляді соціальної можливості або заборони певної соціальної поведінки, що завжди містить оціночний момент і має нормативний характер

[33, с. 13-21]. Дійсно, від змісту соціального зв'язку залежить, які саме відносини і з приводу чого існують.

У результаті досліджень О.В. Дроздова, набула поширення концепція тричленної структури суспільних відносин: 1) носії (суб'єкти) відносин; 2) предмет, з приводу якого існують відносини; 3) суспільно значуща діяльність (соціальний зв'язок) як зміст відносин [34, с. 22-69]. Отже, це ті основні цінності, які згідно з концепцією охороняються, а отже, і суспільні відносини охороняються кримінальним законом від заповідання їм шкоди [32, с. 28]. Слід схвально віднестися до позиції тих криміналістів, які зазначають, що суспільні відносини не можуть вміщувати як складові елементи різноманітні предмети матеріального світу, «тому що суспільні відносини не містять нічого речовинного» [35, с. 44-51; 36, с. 20]. В.С. Прохоров, погоджуючись з М.Й. Коржанським, розглядав суспільні відносини тільки як соціальні зв'язки, що є лише опосередкованими речами («соціальними продуктами»), але допускав при цьому помилку, оскільки те, з приводу чого виникають суспільні відносини, зовсім не є елементом самих відносин. На його думку, до суспільних відносин можуть належати тільки дії людей як «сформовані в типізовані форми суспільних зв'язків» [37, с. 29-43]. Це свідчить про недостатнє доопрацювання цієї проблеми. Про тричленну структуру фактичних відносин нагадує структура правовідносин [38, с. 331-348; 39, с. 92; 40, 110-131; 32, с. 27; 41, с. 66; 42, с. 25-26; 43, с. 20]. У цьому контексті необхідно зазначити, що механізми виникнення правових відносин і суспільних відносин не мають принципової відмінності [44, с. 15]. Деякі уточнення робить лише М.А. Беляєв, згідно з якими у ряді випадків («проміжні ланки») правові відносини можуть існувати і тоді, коли фактичних відносин немає [45, с. 18-19]. Проте не можна погодитися з думкою С.Б. Гавриша та іншими авторами, що юридичні відносини як і суспільні, в реальності не існують, що це лише наукова абстракція [26, с. 29; 46, с. 101-102]. Це заперечується навіть тим, що соціальні зв'язки постійно зустрічаються в реальному житті і значна кількість цих зв'язків має правове врегулювання. Важливо констатувати, що прирівнювання суспільних відносин до правовідносин є хибним, оскільки це різні явища. Недотримання цього дало змогу деяким криміналістам розглядати злочини як суспільні відносини, мотивуючи це тим, що «злочин є суспільними і водночас правовими відносинами, а не просто юридичним фактом» [47, с. 13; 50, с. 63; 48, с. 71]. По-перше, це робити не потрібно, тому що суспільні відносини вже склалися ще до факту вчинення злочину, а злочин – це той юридичний факт, що лише породжує специфічні правовідносини, які є предметом кримінального права. По-друге, дуже важливо створити умови, коли суспільні відносини не будуть ставати об'єктом злочину якомога довше. Тому висновки В.Г. Смірнова, І.А. Рубане, Р.О. Халіфіної про правопорушення як «певні правовідносини» [49, с. 36; 39, с. 84-85] є необґрунтованими, оскільки кожне явище, реальність має конкретне своє навантаження, свою функцію. Помилковою є думка і Г. І. Буланова, який взагалі вважав, що злочин є не просто конфліктними суспільними відносинами, а «ідеологічними відносинами, далекими від основних і найважливіших суспільних відносин соціалістичного суспільства» [51, с. 21]. Ще більш категорично, хоча й невірно, висловлювався Ю.А. Демидов: «Злочин як ставлення до речей... є в кінцевому підсумку стосунками між людьми і являє собою суспільні відносини, точніше, якщо мова йде про соціалізм, залиш-

ки досоціалістичних відносин» [52, с. 36]. Це зумовлено тим, що автори, ідеологізуючи відносини, зазначали, що злочин є відносинами, які невластиві, ворожі суті соціалізму. Таке підґрунтя, а також погляди деяких авторів, що злочин – це відношення до речей імпонує С.Б. Гавришу та дає йому підстави для помилкових суджень у розумінні об'єкта злочину. А.І. Санталов застерігає, що не варто змішувати поняття «відносини» та «акт вияву відносин», оскільки кримінальний закон забороняє під загрозою покарання не ті або інші небажані відносини, а найбільш небезпечні акти поведінки людей [53, с. 129]. Слід відрізнити поняття «суспільні відносини» від злочину, як акту негативної поведінки і в жодному разі не зводити злочин до акту індивідуальних відносин, як це робиться в юридичній літературі, коли вважають, що «індивідуальні відносини можуть становити загрозу існуючим умовам життя суспільства» [54, с. 37]. Тому акт злочину як акт індивідуальної поведінки – це не відносини, а юридичний факт, що породжує правовідносини, які мають назву кримінально-правових відносин.

Концепція визнання суспільних відносин об'єктом злочину підтримується авторами сучасних публікацій [55, с. 90; 56, с. 70; 57, с. 30; 58, с. 78; 59, с. 90; 60, с. 406; 61, с. 130; 62, с. 89], але тут мова йде вже про те, що суспільні відносини стають об'єктом злочину внаслідок посягання на них того чи іншого злочинного діяння і тільки тоді. Тому, непереконливою є думка С. Б. Гавриша, що в тезі О.С. Іоффе знаходить підтвердження те, що: «Норма і правовідносини є єдиним об'єктом посягання при вчиненні цивільного правопорушення» [63, с. 80]. С.Б. Гавриш у своїх судженнях намагається обґрунтувати надуманість суспільних відносин як об'єкта злочину, посилаючись на недосконалу позицію М.М. Карпушина та В. І. Курляндського, які розуміли під правопорушенням «схвалені і санкціоновані державою суспільні відносини», стверджуючи при цьому, що злочинець, «посягаючи на потерпілого (у широкому розумінні), його інтереси, посягає і на заборону держави...» [48, с. 77; 64, с. 68]. Тому С.Б. Гавриш і названі нами автори так і не знайшли у теорії відповіді на питання про те, які ж за характером і змістом суспільні відносини є об'єктом кримінально-правової охорони. Отже, судження С.Б. Гавриша та інших дослідників про те, що всі автори, які визнають суспільні відносини, прагнуть до соціальної натуралізації злочину, що є наслідком ідеологізації кримінального права. Без врахування реалій злочинного вияву, вони оголошують злочин формою вияву суспільних відносин, що робить цю категорією розпливчастою, виходить за межі законодавчого опису і є не досить обґрунтованим [26, с. 30; 65, с. 85]. Це підтверджує думку авторів, які оцінюють злочин як факт, що породжує кримінально-правові відносини і є порушенням суспільних відносин, які поставлені під охорону кримінального закону, а не порушенням законодавчої формули, як це навпаки вважає С.Б. Гавриш.

Слід погодитися з С.Б. Гавришем, що концепція об'єкта злочину як суспільних відносин наражалася, а, на нашу думку, за сучасного розуміння його структури, наражається на серйозні труднощі при дослідженні заподіяння шкоди об'єкту і співвідношенні його з наслідками злочинної діяльності [3, с. 31-32]. Цілком зрозуміло, що як не існувало єдиної концепції об'єкта злочину, так і не було єдиної концепції механізму заподіяння йому шкоди, а також і єдиного підходу до сутності злочинних наслідків. Це, звичайно, стосується механізму заподіяння шкоди безпосередньому об'єкту [3, с. 32]. Стверджувалося, що в одних випадках

шкода суспільним відносинам заподіюється безпосередньо або створюється загроза її заподіяння [66, с. 83], в інших випадках шкода могла бути заподіяна тільки опосередкованим шляхом через елементи відносин, у третіх – злочином заподіюється два види шкідливих наслідків: суспільним відносинам і суб'єктам – носіям цих відносин. Варто зазначити, що М.Д. Дурманов, В.М. Кудрявцев та багато інших дослідників вірно зазначали, що злочин «розриває суспільні відносини, вносить у них якісні зміни, перешкоджаючи їх соціальному призначенню» [67, с. 57; 68, с. 52-53]. Не суперечить цим положенням і думка Б.С. Никифорова, який стверджував, що відбувається «ушкодження» суспільних відносин у вигляді «завдання фактичної шкоди об'єкту» [10, с. 141]. Слід зауважити, що більшість криміналістів вважали, що заподіяння шкоди можливе лише через вплив на його елементи або на їх сукупність, змінює (руйнує) ці відносини [32, с. 30]. В одних випадках шкода об'єкту завдається шляхом безпосереднього впливу на сам суб'єкт суспільних відносин, в інших – таку шкоду заподіює сам суб'єкт, який є учасником суспільних відносин – вилученням себе з цих суспільно-корисних відносин [22, с. 30; 11, с. 168]. Ці положення потребують певних уточнень.

У найбільш узагальненому вигляді концепцію заподіяння шкоди об'єкту через його структурні елементи виклав В.Д. Філімонов, зазначивши, що «... завдаючи шкоду об'єкту злочинець впливає або на суб'єктів відносин, або на соціальне благо, з приводу якого виникли суспільні відносини, або на взаємозв'язок суб'єктів відносин» [69, с. 10]. Зазначене дало можливість стверджувати, що соціальна сутність кожного з елементів суспільних відносин не може збігатися із самими відносинами не тільки за об'єктом, а й за змістом [70, с. 86]. Проте це не дає підстави стверджувати, що суспільні відносини (об'єкт) безпосередньо постраждати не можуть унаслідок їх умовності й абстрактності (нематеріальності) [3, с. 33]. Тому судження С.Б. Гавриша щодо уможливленості механізму заподіяння шкоди об'єкту через елементи суспільних відносин недостатньо аргументовані [3, с. 33]. М.Й. Коржанський детально описав шкоду структурним елементам суспільних відносин і прийшов вірно до висновку, що заподіяння шкоди об'єкту злочину відбувається у вигляді зміни суспільних відносин [71, с. 87]. Це підтверджується й тими вченими, які пояснюють механізм заподіяння шкоди особами, які не є учасниками суспільних відносин [72, с. 25-26].

Не можна погодитися із твердженням С.Б. Гавриша про те, що дуже вразливим місцем у доктрині суспільних відносин як об'єкта, у тому числі злочинів проти навколишнього природного середовища є те, що суспільні відносини – результат діяльності людей, а їх змістом у соціологічному плані є поведінка суб'єктів цих відносин [291, с. 34]. Свої висновки він обґрунтовує позицією деяких вчених [72, с. 245]. Це на нашу думку, не вразливе місце, а положення, що потребують певного уточнення. Зокрема, що суспільні відносини виникають як наслідок соціальної поведінки людей і їх стану (становища) і поза ними не існують. Зрозуміло, що не всі елементи природного середовища можуть бути опосередковані такою діяльністю, але вони можуть бути опосередковані станом і таким чином, бути соціалізовані, а отже, знаходитися у сфері суспільних відносин.

Варто зауважити, що кримінальне право охороняє позитивні суспільні відносини, а об'єктом злочину вони стають при вчиненні суспільно небезпечних діянь. Отже, С.Б. Гавриш помилково стверджує, що будь-який злочин як одна з

форм людської поведінки сам стає змістовною частиною об'єкта. Це так, якщо не змішувати об'єкт злочину і суспільні відносини, які охороняються кримінальним законодавством. Суб'єкт не посягає сам на результати злочинної діяльності, а навпаки, своєю злочинною діяльністю руйнує позитивні суспільні відносини, тобто посягає на позитивну діяльність як результат діяльності інших осіб, а не навпаки, як це розуміє С.Б. Гавриш [3, с. 35].

Зважаючи на вищевикладене, аналіз концепції об'єкта злочину поряд з розглядом проблеми злочинних наслідків показує її реальність і зв'язок з практикою. Так, кримінальне право має справу з реальними та конкретними категоріями, які можуть бути встановлені кожного разу під час досудового слідства і під час розгляду справи в суді. Але твердження С.Б. Гавриша про те, що це здійснити неможливо [3, с. 35], є помилковим, тому що саме злочин призводить до шкідливих змін в об'єкті. А позиція цього автора щодо того, що злочин заподіює або створює загрозу заподіяння двох наслідків: у вигляді шкоди суспільним відносинам і у вигляді реальної матеріальної шкоди (смерть особи, втрата чинного майна тощо) свідчить лише про те, що автор бачить шкоду предмету, а це не тільки логічна, але й сутнісна помилка, коли автор робить із суб'єктів «робінзонів», які існують не в суспільстві. Адже майну не може завдаватися шкода, йдеться лише про його пошкодження. Тому не існує суперечності у теорії кримінального права з цього приводу. Т.В. Церетелі, В.Г. Макашвілі та ін. запропонували розрізняти «наслідки в широкому розумінні слова» і «наслідки у вузькому розумінні слова». Наслідки у вузькому розумінні слова – це конкретний збиток, передбачений складом злочину [73, с. 22; 74, с. 158]. І. Рененберг пропонував розрізняти шкоду, заподіяну об'єкту як суспільним відносинам, і шкоду предмету [75, с. 35]. Це означає, що така шкода заподіюється безпосередньо суспільним відносинам і через її елемент – предмет. Такий підхід характерний і для досліджень Н. Ф. Кузнецової та інших авторів [76, с. 38; 77, с. 329-335]. Отже, надто інтенсивне наполягання деяких авторів на тому, що суспільні відносини є категорією абстрактною, яку здебільшого ніби-то підносять на рівень закону як елемент складу злочину, швидше за політичними ніж за правовими міркуваннями, є хибним [3, с. 37].

Висновки:

1) Слід визнати, що об'єктом злочину є суспільні відносини на які посягає те чи інше злочинне діяння;

2) будь-яка соціальна група обґрунтовує своє виправдання, свою ідеологію, користуючись науковими категоріями, поняттями, інститутами, але при цьому вириваючи з їх контенту те, що їй вигідно, умисно упускаючи, що все суще має об'єктивне і суб'єктивне як ціле;

3) суспільні відносини мають загальний характер і не мають таких сфер людської діяльності, які б існували поза ними;

4) відхід законодавця від формулювання об'єкта як суспільних відносин слідчить про незавершеність дослідження об'єкта злочину;

5) суспільні відносини не можуть вміщувати як складові елементи різноманітні предмети матеріального світу;

6) суспільні відносини вже склалися ще до факту вчинення злочину;

7) важливо створити умови, коли суспільні відносини не будуть ставати якомога довше об'єктом злочину;

- 8) суспільні відносини стають об'єктом злочину внаслідок посягання на них того чи іншого злочинного діяння і тільки тоді;
- 9) суспільні відносини виникають як наслідок соціальної поведінки людей і їхнього стану (становища) і поза ними не існують;
- 10) кримінальне право охороняє позитивні суспільні відносини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Уголовное право. Общая часть: Учебник / Сост. А.А. Герцензон и др.; Под ред. проф. Т. Полякова). – М. : Юриздат, 1943. – 328 с.
2. *Коржанський М.Й.* Науковий коментар Кримінального кодексу України / М.Й. Коржанський. – К. : Атіка, Академія, Ельга-Н, 2001. – 656 с.
3. *Гавриш С.Б.* Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства / С.Б. Гавриш. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2002. – 636 с.
4. *Фесенко Є.В.* Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони. Монографія / Є.В. Фесенко. – К. : Атіка, 2004. – 280 с.
5. *Пермяков Ю.Б.* О механизме преступного воздействия на систему общественных отношений / Ю.Б. Пермяков // Юридическая ответственность и ее реализация. – М. : Юрид. лит., – 1995. – С. 12- 88.
6. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. Изд. 2-е. – Т. 13: Янв. 1859 – февр. 1860 (Подгот. А.Е. Коротеевой. – 1959. – XXVI) – М. : Госполитиздат, 1959. – 770 с.
7. *Пионтковский А.А.* Учение о преступлении по советскому уголовному праву / А.А. Пионтковский. – М. : Госюриздат, 1961. – 666 с.
8. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. Изд. 2-е – Т. 18: Март 1872 – апрель 1875 (Подгот. В.Э. Куниной и др. – 1961. – XXX.) – М. : Госполитиздат, 1975. – 807 с.
9. *Чхиквадзе В.М.* Социалистическая законность в СССР: Доклад на конференции Международной ассоциации юридических наук в Варшаве / В.М. Чхиквадзе. – М. : Госюриздат, 1958. – С. 5-14.
10. *Никифоров Б.С.* Объект преступления по советскому уголовному праву / Б.С. Никифоров – М. : Госюриздат, 1960. – 229 с.
11. *Брайнин Я.М.* Уголовная ответственность и ее основания в советском уголовном праве / Я.М. Браинин. – М. : Госюриздат, 1963. – 281с.
12. *Фролов И.Г.* Прогресс науки и будущее человечества / И.Г. Фролов. – М. : Знание, 1975. – 275 с.
13. *Ляпунов Ю.И.* Основные теоретические проблемы уголовно-правовой охраны природы в СССР: Автореф. дис....докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исправительное право / Ю.И. Ляпунов. – М., 1974. – 39 с.
14. *Матвейчук В.К.* Уточнение понятия субъекта экологических преступлений на современном этапе развития общества и государства / В.К. Матвейчук // Проблемы борьбы зі злочинністю в Україні: Тези доповідей і повідомлень; респ. наук. конф. – К. : АН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 1992. – С. 62- 63.
15. *Загородников Н.И.* Значение объекта преступления при определении меры наказания по советскому уголовному праву / Н.И. Загородников // Труды Военно-юридической академии. – Х. : Изд-во Военно-юридической академии, 1949. – Вып. 10. – С. 7-16.
16. *Трайнин А.Н.* Общее учение о составе преступления / А.Н. Трайнин. – М. : Госюриздат, 1957. – 363 с.
17. *Пионтковский А.А.* Курс советского уголовного права: Общая часть: В 6-ти т. / [редкол.: А.А. Пионтковский и др.] – М. : Изд-во «Наука», 1970. – Т. 2. – 516 с.
18. *Стручков Н.А.* Объект преступного посягательства и система Особенной части УК / Н.А. Стручков // Сов. гос. и право. – 1987. – № 12. – С. 86-89.

19. *Никифоров Б.С., Решетников Ф.М.* Современное американское уголовное право / Б.С. Никифоров. – М. : Наука, 1990. – 253 с.
20. *Литвин О.П.* Екологічна безпека, як складова національної безпеки України / О.П. Литвин // Національна безпека України: стан, кризові явища та шляхи їх подолання. Міжнародна науково-практична конференція (Київ, 7-8 грудня 2005 р.). – К. : Національна академія управління – Центр перспективних соціальних досліджень, 2005. – С. 125-136.
21. Lehrbuch des Strafrechts der Deutschen Demokratischen Republik. Allgemeine Tell. – Berline, 1957. – 312 S.
22. *Тацій В.Я.* Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / В.Я. Тацій. – Харьков : Изд-во при Харьковском госуниверситете издательского объединения «Вища школа», 1988. – 184 с.
23. *Пионтковский А.А.* Уголовное право РСФСР: Общая часть / А.А. Пионтковский. – М. : Изд-во Госиздат, 1925. – 470 с.
24. Уголовное право. Общая часть: Учебник. – Изд. 2. перераб и доп. / А.А. Герцензон, Н.Д. Дурманов, М.М. Исаев и др. – М. : Юриздат, 1939. – 332 с.
25. *Гавриш С.Б.* Кримінальна відповідальність за незаконну порубку лісу (ст. 160 КК УРСР) / С.Б. Гавриш // Радянське право. – 1980. – № 7. – С. 32-33.
26. *Познышев С.В.* Учебник уголовного права: Очерк основных начал Общей и Особенной части науки уголовного права: В 2 ч. Ч. I.: Общая часть / С.В. Познышев. – М.: Юрид. издат. Наркомюста, 1923.
27. *Каиржанов Е.К.* Интересы трудящихся и советский уголовный закон. Проблемы объекта преступления / Е.К. Каиржанов. – Алма-Ата : Казахстан – 1973. – 160 с.
28. *Кузнецов А.В.* Уголовно-правовая охрана интересов личности в СССР / А.В. Кузнецов. – М. : Юрид. лит, 1969. – 160 с.
29. *Фролов И.Г.* Объект уголовно-правовой охраны и его роль в организации борьбы с посягательствами на социалистическую собственность / И.Г. Фролов. – Свердловск, 1971. – 435 с.
30. *Коржанский Н.И.* Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н.И. Коржанский. – М. : Изд-во Академии МВД СССР, 1980. – 248 с.
31. Советское уголовное право: Общая часть: Учеб. пособие / М.А. Гельфер, А.А. Герцензон, А.А. Пионтковский, Б.С. Утевский; общ. ред. В.М. Чхиквадзе. – М. : Госюриздат, 1959. – 464 с.
32. *Глистин В.К.* Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений. (Объект и квалификация) / В.К. Глистин. – Л. : Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1979. – 127 с.
33. *Коржанский Н.И.* Объект посягательства и квалификация преступлений: Учебное пособие / Н.И. Коржанский. – Волгоград : Волгоградская Высшая следственная школа МВД СССР, 1976. – 120 с.
34. *Дроздов А.В.* Человек и общественные отношения / А.В. Дроздов. – Л. : Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1966. – 124 с.
35. *Ляпунов Ю.И.* Уголовно-правовая охрана природы органами внутренних дел / Ю.И. Ляпунов. – М. : Академия МВД СССР, 1974. – 151 с.
36. *Сухарев Е.А., Горбуза А.Д.* Традиционные представления о механизме преступного посягательства / Е.А. Сухарев, А.Д. Горбуза // Проблемы совершенствования уголовного законодательства на современном этапе: Межвуз. сб. науч. тр. (Редкол.: М.И. Ковалев (отв. ред.) и др. – Свердловск : СЮИ, 1985. – 151 с.
37. *Прохоров В.С.* Преступление и ответственность / В.С. Прохоров. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1984. – 136 с.
38. Сабо, Имре. Социалистическое право / Под ред. и со вступ. ст. В.А. Туманова / И. Сабо. – М. : Прогресс, 1964. – 396 с.
39. *Халфина Р.О.* Общее учение о правонарушении. – М. : Юрид. лит., 1974. – 351 с.

40. *Стучка П.И.* Избранные произведения по марксистско-ленинской теории права / П.И. Стучка. – Рига : Латгосиздат, 1964. – 748 с.

41. *Кечекьян С.Ф.* Правоотношения в социалистическом обществе / С.Ф. Кечекьян. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1958. – 187 с.

42. *Стальгевич А.К.* Некоторые вопросы теории социалистических отношений / А.К. Стальгевич // Сов. гос. и право. – 1957. – № 2. – С. 25- 26.

43. *Толстой Ю.К.* К теории правоотношения / Ю.К. Толстой. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1959. – 329 с.

44. *Гревцов Ю.И.* Правовое отношение: условные взаимосвязи / Ю.И. Гревцов // Сов. гос. и право. – 1985. – №1. – С. 14-17.

45. *Беляев Н.А.* Предмет советского исправительно-трудового права / Н.А. Беляев. – Л. : Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1960. – 320 с.

46. *Ткаченко Ю.Г.* Методологические вопросы теории правоотношений / Ю.Г. Ткаченко. – М. : Юрид.лит, 1980. – 176 с.

47. *Гревцов Ю.И.* Правовые отношения и осуществление права / Ю.И. Гревцов. – Л. : Изд-во Ленингр. гос. ун-та. им. А.А. Жданова, 1987. – 127 с.

48. *Карпушин М.П., Курляндский В.И.* Уголовная ответственность и состав преступления / М.П. Карпушин, В.И. Курляндский. – М. : Юрид. лит., 1974. – 238 с.

49. *Смирнов В.Г.* Функции советского уголовного права (предмет, задачи и способы уголовно-правового регулирования): автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исправительное право / В.Г. Смирнов. – Л., 1965. – 39 с.

50. *Ковальцов М.И.* Советское уголовное право: Курс лекций / М.И. Ковальцов. – Свердловск: Свердловский юридический институт, 1974. – Вып.1. – 228 с.

51. *Буланов Г.И.* О понятии и структуре общественной опасности по советскому уголовному праву / Г.И. Буланов // Проблемы советского уголовного права и криминологии: Сборник ученых трудов [ред. кол.: М.И. Ковалев и др.]. – Свердловск: Изд-во Свердловского юрид. ин-та, 1973. – Вып. 28. – С. 92-103.

52. *Демидов Ю.А.* О социально-исторической сущности преступления / Ю.А. Демидов // Личность преступника и уголовная ответственность: Межвуз. науч. сборник. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1979. – Вып. 1. – С. 33-37.

53. *Санталов А.И.* Общественные отношения и преступление / А.И. Санталов // Вестник Ленингр. Ун-та. – 1974. – № 4. – С. 127-130.

54. *Санталов А.И.* Теоретические вопросы уголовной ответственности / А.И. Санталов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1982. – 97 с.

55. *Бойцов А.И.* Преступления против собственности / А.И. Бойцов – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. – 775 с. (Теория и практика уголовного права и уголовного процесса).

56. *Борисов В.І., Пащенко О.О.* Злочини проти безпеки виробництва: поняття та види. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної та радіаційної безпеки: Монографія / В.І. Борисов, О.О. Пащенко. – Харків : Видавець СПДФО Вапнярчук Н.М., 2006. – 224 с.

57. *Борисов В.І.* Основні проблеми охорони безпеки виробництва в кримінальному законодавстві України: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня докт.юрид.наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / В.І. Борисов. – Харків, 1993. – 35 с.

58. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для юрид. вузів і фак. / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Х. : Право, 1997. – 368 с.

59. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; за ред.

професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ – Харків : Юрінком Інтер - Право, 2001. – 416 с.

60. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: Особлива частина / П.П. Андрушко, Т.М. Арсенюк, О.Г. Атаманюк та ін.; М.О. Потебенько, В.Г. Гончаренко (за заг. ред.) – К. : Форум, 2001. – 942 с.

61. *Кудрявцев В.Н.* Общая теория квалификации преступлений. – М. : Юрид. лит. – 2001. – 352 с.

62. *Коржанський М.Й.* Об'єкт і предмет злочину: Монографія / М.Й. Коржанський. – Д. : Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ; Ліра ЛТД, 2005. – 295 с.

63. *Иоффе О.С.* Ответственность по советскому гражданскому праву / О.С. Иоффе. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1955. – 311 с.

64. *Кропачев Н.М.* Уголовно-правовое поведение и общественные отношения / Н.М. Кропачев // Вестник Ленингр. ун-та. – 1984. – Вып. 2. – № 11. – С. 67-69.

65. *Бафия, Ежи.* Проблемы криминологии. Диалектика криминологической ситуации; под ред. и с предисл. Н.А. Стручкова / Ежи Бафия. – М. : Юрид. лит., 1983. – 150 с.

66. *Сташис В.В., Панов Н.И.* Непосредственный объект и его значение для квалификации преступлений / В.В. Сташис, Н.И. Панов // Проблемы правоведения. – К., 1989. – Вып. 50. – С. 83-84.

67. *Дурманов Н.Д.* Понятие преступления / Н.Д. Дурманов. – М. : Изд-во АН СССР, 1948. – 312 с.

68. *Кудрявцев В.Н.* О соотношении объекта и предмета преступного посягательства / В.Н. Кудрявцев // Сов. гос. право. – 1951. – № 8. – С. 52-53.

69. *Филимонов В.Д.* Объект преступления и преступные последствия / В.Д. Филимонов. // Актуальные правовые вопросы борьбы с преступностью: Сб. ст. / Редкол.: В.Д. Филимонов (отв. ред.) и др. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1988. – С. 8-12.

70. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть общая / А.Я. Светлов, М.И. Бажанов, В.В. Сташис и др.; отв. ред. А.Я. Светлов, В.В. Сташис. – К. : Наук. думка, 1985. – 455 с.

71. *Коржанский Н.И.* Понятие непосредственного объекта преступления / Н.И. Коржанский // Сов. гос. и право. – 1978. – №1. – С. 86-87.

72. *Дробницкий О.Г.* Понятие морали. Ист.-критич. очерк / О.Г. Дробницкий. – М. : Наука, 1974. – 388 с.

73. *Шевченко Я.Н.* Правовое регулирование ответственности несовершеннолетних / Я.Н. Шевченко. – К. : Наукова думка, 1976. – 189 с.

74. *Макашвили В.Г.* Уголовная ответственность за неосторожность / В.Г. Макашвили. – М. : Госюриздат, 1957. – 211 с.

75. *Ренненберг И.* Объективная сторона преступления / И. Ренненберг. – М. : Госюриздат, 1957. – 87 с.

76. *Кузнецова Н.Ф.* Значение преступных последствий для уголовной ответственности / Н.Ф. Кузнецова. – М. : Госюриздат, 1958. – 219 с.

77. Курс советского уголовного права. Часть общая / М.Д. Шаргородский, И.И. Солодкин, С.А. Домахин и др. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – Т. 1. – 646 с.

Матвійчук В.К. Загальнотеоретичні підходи до з'ясування об'єкта злочину
У статті розглядаються різні концептуальні підходи до з'ясування об'єкта злочину. Пропонуються авторські підходи до з'ясування суті об'єкта злочину.

Ключеві слова: об'єкт злочину, структура об'єкта злочину, концептуальні підходи.

Матвейчук В.К. Общетеоретические подходы к уяснению объекта преступления
В статье рассматриваются концептуальные подходы к уяснению объекта преступления. Предлагаются авторские подходы к уяснению сущности объекта преступления.

Ключевые слова: *объект преступления, структура объекта преступления, концептуальные подходы.*

Matviichuk V.K. Basic theoretical approaches and implications for the object of crime concept

The article considers different conceptual approaches and implications for the object of crime concept. Author's own approaches to the interpretation of the object of crime are offered.

Keywords: *object of crime, object of crime framework, conceptual approaches.*

Стаття надійшла до редакції 18.06.2012.

ВИТОКИ, ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИН ПРОЕКТУВАННЯ ЧИ ЕКСПЛУАТАЦІЮ СПОРУД БЕЗ СИСТЕМ ЗАХИСТУ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА, ТА СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ

О.В. Матвійчук

здобувач кафедри кримінального права

та процесу

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Аналіз витоків та історії розвитку кримінальної відповідальності за злочин проектування чи експлуатація споруд без систем захисту навколишнього природного середовища дозволяє встановити, що це негативне явища має певний проміжок часу та вплив на сьогодення і має потребу в подальшому дослідженні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історія виникнення і поширеність злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту навколишнього природного середовища фрагментарно досліджувалась такими вченими, як: В.Я. Тацій, С.Б. Гавриш, В.К. Матвійчук, Л.О. Лопашенко та ін. Проте комплексного дослідження ця проблема до сьогодні в юридичній літературі не знайшла свого місця.

Мета статті полягає у дослідженні витоків та генезі кримінальної відповідальності за злочин проектування чи експлуатація споруд без систем захисту навколишнього природного середовища.

Основні результати дослідження. Для висвітлення витоків та генези кримінальної відповідальності: за злочин проектування чи експлуатацію споруд без систем захисту навколишнього природного середовища та сучасний стан проблеми звернемося до етимології поняття, що використовується в цьому підрозділі, а також у його назві. Термінами, які становлять інтерес із цього приводу, є такі як «витоки» та «сучасний стан проблеми». Їх тлумачення подається певною мірою в словнику російської мови С.І. Ожегова. Зокрема, таке поняття, як «витоки», у переносному розумінні слова означає «початок, першоджерело чого-небудь» [1, с. 209]. Саме таке розуміння цього терміну існує в юридичній літературі [2, с. 45]. Ці положення з певною умовою можна перенести на проблему, що розглядається, і тоді рамки досліджування будуть охоплювати, на наш погляд, початок кримінально-правовою охорони атмосферного повітря [2, с. 45].

Друге поняття «сучасний стан проблеми» можна з'ясувати за допомогою розкриття трьох термінів: «сучасний», «стан» та «проблеми» [2, с. 45]. Якщо врахувати, що «сучасний» означає «теперішній», який відноситься до нинішнього часу [2, с. 45; 1, с. 605], а «стан» – це становище, в якому хто-небудь або що-небудь знаходиться [2, с. 45; 1, с. 613], то «проблема» вказує на складність питання, завдання, що потребує вирішення, дослідження [2, с. 45; 1, с. 491], то точка зору нашого інтересу може розпочати аналіз витоків кримінальної відповідальності за

злочин проектування чи експлуатацію споруд без систем захисту навколишнього природного середовища і сучасного стану цієї проблеми.

Кримінально-правова відповідальність за проектування чи експлуатацію споруд без систем захисту навколишнього природного середовища у нашій державі має певне історичне коріння (витоки). Їх можна висвітлити лише в аспекті взаємовідносин людини (суспільства) і природи [2, с. 46]. Водночас аналізуючи історію взаємодії людини з певними природними об'єктами та спорудами, у відносинах між людьми зокрема, що до проектування чи експлуатація споруд без систем захисту навколишнього природного середовища (в тому числі і витоків кримінальної відповідальності за діяння, передбачені ст. 253 КК України) на прикладі розвитку людського суспільства і законодавчих ідей з кримінальної відповідальності за аналізоване діяння, ми проведемо вивчення проблеми, дотримуючись положення про існування шести загальнолюдських різних за часом і силою впливів людей на природу, а для нашої країни – восьми [3, с. 40]. Це не суперечить, на нашу думку, історичній періодизації, яку пропонують історики та юристи [2, с. 41]. Більш детально це описує В.К. Матвійчук [2, с. 35-59]. Тому на проблемі кримінальної відповідальності за діяння проектування чи експлуатацію споруд без систем захисту навколишнього природного середовища ми зупинимось в межах запропонованої історіографії. Вона необхідна, оскільки допомагає також виявити і витоки кримінальної відповідальності за діяння, передбачені ст. 253 КК України. Слід зробити застереження, що з питання про періодизацію розвитку кримінального законодавства і кримінальної відповідальності за діяння, передбачені ст. 253 КК України немає фундаментальних досліджень. Це зумовлено тим, що: 1) ці питання намагалися розглядати відособлено від історичного розвитку суспільства та державотворення; 2) Україна йшла в найскладніших умовах до своєї самостійності, суверенітету та державності [2, с. 49]. Про це цілком справедливо писав В.К. Грищук, визначивши, що історія кримінально-правової науки (а я зауважу – і кримінальної відповідальності за проектування чи експлуатація споруд без систем захисту навколишнього природного середовища) залишається зовсім невивченою [4, с. 8]. Як відомо, наука до теперішнього часу у своїх дослідженнях не розглядала витоки та генезу кримінальної відповідальності за проектування чи експлуатацію споруд без систем захисту навколишнього природного середовища, що мало й має в історії людства, в тому числі для теорії кримінального права, істотне значення. Важливість наукового вивчення кримінальної відповідальності за проектування чи експлуатація споруд без систем захисту навколишнього природного середовища в історичному аспекті – поза будь-яким сумнівом. Тільки використання історико-правового методу дослідження може забезпечити точність опису генези кримінально-правової відповідальності за діяння, передбачені ст.253 КК України, та походження ознак і поняття, що входять до нормативного формулювання цього складу злочину. Як свідчить проведене мною дослідження, до цього часу залишається не вирішеним питання: чи є наші поняття з кримінальної відповідальності за злочин проектування чи експлуатація споруд без систем захисту навколишнього природного середовища природженим переконанням людини, чи воно є надбанням розвитку суспільства, в тому числі й на теренах нашої держави.

Людям доводилось не тільки пізнавати кожен елемент природи, вплив на нього проектних робіт чи експлуатації споруд, винаходити засоби, які запобігали

б тяжким технологічним аваріям або екологічним катастрофам, загибелі або масовому захворюванню населення, або іншим тяжким наслідкам, а й узагальнювати ці знання для визначення свого місця у природному середовищі. Тому на основі викладеного спробуємо простежити витоки та генезис кримінально-правової відповідальності за злочин проектування чи експлуатацію споруд без систем захисту навколишнього природного середовища на території України.

Вивчення різних джерел показує, що поява людини на землі визначила подальше її виживання та існування. Тривалий час вплив її на навколишнє природне середовище був незначний, і антропогенного фактора як такого, що істотно впливав на середовище існування людини, не існувало. Проведеним дослідженням як історичних, так і правових джерел, що діяли на території України було встановлено, що в доісторичний період розвитку нашого суспільства, починаючи від першого (20-30 тис. років тому) до восьмого періоду – ХХІ ст. (для кримінально-правової відповідальності за злочин проектування чи експлуатація споруд без систем захисту навколишнього природного середовища – це восьмий період), який має назву «Україна в період незалежності», кримінально-правової відповідальності за діяння, передбачені ст. 253 КК України, не існувало. Тому пошук витоків з кримінально-правової відповідальності за проектування чи експлуатація споруд без систем захисту навколишнього природного середовища на території нашої держави, на наш погляд, оскільки іншого не доведено на науковому рівні, необхідно здійснювати з ХХІ ст. Це положення підтверджується кримінальним законодавством. Так, Кримінальний кодексом України від 05.04.2001 р., який набув чинності з 1 вересня 2001 р., ст. 253 КК України передбачено вперше кримінальну відповідальність за проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля, отже відбулася криміналізація цього діяння) [5]. Стаття 253 КК України отримала таку назву «Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля». Диспозиція ч.1 ст. 253 КК України має такий зміст: «Розробка і здача проєктів, іншої аналогічної документації замовнику службовою чи спеціально уповноваженою особою без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля або введення (прийом) в експлуатацію споруд без такого захисту, якщо вони створили небезпеку тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення або інших тяжких наслідків:

- карається позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або обмеженням волі на той самий строк» [5]. Натомість, ч. 2 ст. 253 КК України отримала такий зміст: «Ті самі дії, якщо вони спричинили наслідки, передбачені частиною першою цієї статті;

- караються обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на строк до п'яти років» [5].

Запропонований законодавцем склад злочину, передбачений ст. 253 КК України, ґрунтовно не досліджувався. Такий на сьогодні стан проблеми кримінально-правової відповідальності за проектування чи експлуатацію споруд без систем захисту навколишнього природного середовища.

У контексті прийнятої норми слід зазначити, що вона має певну нормативну основу. Так, основні напрямки державної політики України у сфері охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпе-

ки, затверджені Постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. [6, с. 130] свідчать, що низький рівень екологічної свідомості суспільства, призвів до значної деградації навколишнього природного середовища, надмірного забруднення поверхневих і підземних вод, повітря і земель, нагромадження в дуже великих кількостях шкідливих, у тому числі високотоксичних, відходів виробництва, а це потребує різних засобів запобігання таким процесам. Крім того, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», передбачена заборона введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів на яких не забезпечено в повному обсязі додержання всіх вимог і виконання заходів, передбачених у проектах на будівництво та реконструкцію (розширення та технічне переоснащення) [7, с. 69]. Слід зазначити, що умови розміщення, проектування будівництва і введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, що шкідливо впливають на стан і відтворення лісів, на стан води, рибогосподарських водних об'єктів тощо, регулюються Лісовим кодексом України [8], Водним кодексом України [9], та іншими законами, зокрема, Законом України «Про екологічну експертизу» [10], Законом України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» від 9 червня 2000р. №1809-III (який дає визначення аварії та катастрофи) [11], Законом України «Про архітектурну діяльність» від 20 травня 1999 р. [12] та іншими нормативними актами. Такий сучасний стан проблеми, що стосується проектування чи експлуатація споруд без систем захисту навколишнього природного середовища.

Висновки. На підставі дослідження можна зробити такі висновки:

- 1) витоки кримінальної відповідальності за злочин проектування чи експлуатація споруд без систем захисту навколишнього природного середовища ми знаходимо в ст. 253 КК України;
- 2) тільки використання історико-правового методу дослідження може забезпечити точність опису генези кримінально-правової відповідальності за діяння, передбачені ст. 253 КК України та походження ознак і поняття, що входять до нормативного формулювання цього складу злочину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка: Ок. 5700 слов / Под ред. чл.-норр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 19 изд., испр. – М. : Рус. яз, 1987. – 846 с.
2. *Матвійчук В.К.* Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): Монографія/ В.К. Матвійчук. – К. : Азимут – Україна, 2005. – 464 с.
3. *Матвейчук В.К.* Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением воздушных объектов: Учебное пособие / В.К. Матвейчук. – К. : НИИ и РИО Украинской академии внутренних дел, 1993. – 80 с.
4. *Гришук В.К.* Кодифікація кримінального законодавства України: Проблеми історії і методології / В.К. Гришук.- Львів : Світ, 1992. – 16 с.
5. Кримінальний кодекс України від 5.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України, 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
6. Правова база з питань екології та охорони природного середовища. – К. : Правові джерела, 2001. – 430 с.
7. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 2 жовтня: Закон України. – Т. 2. – К. : 1996 р.

8. Лісовий кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 17. – Ст. 99.

9. Водний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1995. – № 24. – Ст. 189.

10 Про екологічну експертизу: Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1995. – № 8. – Ст. 54.

11. Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру: Закон України від 9 червня 2000р. №1809-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – № 40. – Ст. 337.

12. Про архітектурну діяльність: Закон України від 20 травня 1999р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999.- № 31. – Ст. 246.

Матвійчук О.В. Витоки, історія розвитку кримінальної відповідальності за злочин проектування чи експлуатацію споруд без систем захисту навколишнього природного середовища, та сучасний стан проблеми

У статті проаналізовано історію розвитку кримінальної відповідальності за злочин проектування чи експлуатацію споруд без систем захисту навколишнього природного середовища, та сучасний стан проблеми.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, експлуатація споруд, навколишнє природне середовище, історико-правовий метод, генеза кримінально-правової відповідальності.

Матвейчук А.В. Истоки, история развития уголовной ответственности за преступление проектирования или эксплуатацию сооружений без систем защиты окружающей среды, и современное состояние проблемы

В статье проанализирована история развития уголовной ответственности за преступление проектирования или эксплуатацию сооружений без систем защиты окружающей среды, и современное состояние проблемы.

Ключевые слова: уголовная ответственность, эксплуатация сооружений, окружающая среда, историко-правовой метод, генезис уголовно-правовой ответственности.

Matviichuk O.V. The origins and the history of criminal liability for design or operation of constructions without the use of environmental protection systems and the current state of affairs

The article analyses the history of criminal liability for design or operation of constructions without the use of environmental protection systems and the current state of affairs.

Keywords: criminal liability, construction operation, environment, historical and legal method, genesis of criminal liability.

Стаття надійшла до редакції 18.06.2012.

ПРЕДМЕТ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ ПОРУШЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ

П.І. Салій

старший викладач

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Суть досліджуваних суспільних відносин недоторканності житла чи іншого володіння особи не буде повною, якщо не буде більш широко з'ясовано предмет складу злочину, передбаченого ст. 162 Кримінального кодексу України («Порушення недоторканності житла»). Питання про предмет цього складу злочину має не тільки теоретичне, а й, особливо важливо, практичне значення, оскільки міра відповідальності суб'єкта злочину певним чином залежить від того, що конкретно буде визначено предметом такого злочинного діяння.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальні теоретичні положення кримінального права щодо предмета складу злочину достатньо глибоко вивчені в дослідженнях П.П. Андрушка, М.І. Коржанського, Є.В. Лащука, С.Я. Лихової, А.А. Музики, А.В. Савченка, В.Я. Тація та ін.

Метою статті є дослідження предмета складу злочину порушення недоторканності житла чи іншого володіння особи.

Основні результати дослідження. Коротко зупинимось на теоретичних положеннях кримінального права про предмет складу злочину перед тим як безпосередньо перейти до аналізу предмета досліджуваного складу злочину. Як зазначається, у Великому енциклопедичному юридичному словнику, предмет злочину – це факультативна ознака об'єкта злочину, яка знаходить свій прояв у матеріальних цінностях і які людина може сприймати органами чуттів чи фіксувати спеціальними технічними засобами [1, с. 700] з приводу цих цінностей і/або шляхом безпосереднього впливу на них вчиняється злочинне діяння. Предмет злочину порушення недоторканності житла відноситься до матеріальних благ як позитивних цінностей, оскільки житло чи інше володіння особи знаходяться в цивільному обігові. Предмет складу злочину характеризують кілька ознак. Фізична ознака предмета вказує на його соціальну природу, соціальна ознака предмета характеризує предмет злочину як певні цінності, що включені в систему відносин між людьми. Юридичну ознаку предмета злочину визначають (у випадку стосовно вищевказаного злочину) як наявність злочинних діянь, вчинених з приводу відповідних матеріальних цінностей; підпорядкованість предмета об'єкту злочину; суб'єктивне ставлення злочинця до предмета; бажання вплинути на нього певним чином (у даному випадку порушення недоторканності); нормативна форма визначення предмета (предмет безпосередньо визначений у ст. 162 Кримінального кодексу України). Щодо факультативності предмета як ознаки об'єкта злочину, яка не є обов'язковою для всіх складів злочинів, що у випадку даного злочину вона, зрозуміло, є завжди обов'язковою [1, с. 700]. Цієї точки зору дотримується А.В. Савченко, який стверджує, що предмет злочину слід відрізнити від об'єкта злочину. Якщо об'єкт завжди виступає в якості суспільних відносин, завж-

ди є обов'язковим (необхідним) елементом кожного складу злочину, то предмет – це речі (фізичні утворення) матеріального світу, з приводу яких чи у зв'язку з якими вчиняється злочин: це факультативний елемент складу, який виявляється не в усіх злочинах [2, с. 84]. Оскільки злочин порушення недоторканності житла має завжди предмет, то він завжди є предметним злочином [3, с. 85]. Отже, житло чи інше володіння особи, які від порушення недоторканності охороняє кримінально-правова норма, є завжди предметом злочину і не є знаряддям чи засобом його вчинення.

Як зазначають А.А. Музика та Є.В. Лащук, предмет злочину:

1) є «пасивним», – саме на нього спрямовані діяння злочинця, знаряддя і засоби є завжди активними ознаками злочину, тобто використовуються злочинцем для досягнення певного результату;

2) властивості предмета, як правило, передбачається використовувати у більш-менш віддаленому майбутньому тоді, коли властивості засобів (знарядь) використовуються завжди безпосередньо при вчиненні злочину;

3) предмет злочину завжди вказує на ті суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом та характеризується злочинним впливом на нього у вигляді дії чи бездіяльності (в нашому випадку – дії), то знаряддя і засоби, навпаки, характеризують дію злочинця, оскільки за їх допомогою вчиняється злочин;

4) наявність знарядь і засобів залежить від наявності предмета або потерпілого від злочину (жертви злочину) і, навпаки, наявність предмета злочину не залежить від наявності тих чи інших знарядь і засобів вчинення злочину [1, с. 700]. Савченко А.В. зазначає, що кримінально-правове значення предмета злочину має свій прояв у таких аспектах:

1) включення предмета злочину до комплексу ознак конкретного складу злочину заперечує повноту його конструювання, що сприяє успішному вирішенню завдань кваліфікації;

2) предмет злочину може виступати критерієм розмежування від суміжного діяння;

3) предмет посягання може бути одним у критерії розмежування злочинного та незлочинного діяння (скажімо, адміністративного делікту);

4) ті або інші ознаки предмета посягання можуть бути пом'якшувачими чи обтяжувачими обставинами злочину [2, с. 85].

Дотримуючись концепції, що предмет складу злочину перебуває за межею об'єкта [4, с. 243; 5, с. 178; 6, с. 71], оскільки він має завжди певні властивості (ознаки), які віддаляють його від об'єкта, варто погодитись з твердженням В.Я. Тація, що предмет складу злочину і предмет відносин не є тотожними [7, с. 27].

Отже, керуючись загальними теоретичними підходами щодо визначення предмета складу злочину, безпосередньо перейдемо до аналізу предмета досліджуваного складу злочину.

З огляду на це слід проаналізувати нормативне визначення та науково-практичне коментування основних термінів і ключових взаємозв'язків, які стосуються порушення недоторканності житла чи іншого володіння особи. Цей аналіз покликаний покращити розуміння основних проблем злочинного діяння щодо відносин, які стосуються житла чи іншого володіння.

Цивільний кодекс України дає визначення поняття «житло» і уточнює його види [8, с. 133-134]. За ст. 378 Кодексу «житлом» визнається житловий будинок,

квартира та інші приміщення, придатні для постійного проживання в них. Стаття 380 Кодексу житловим будинком визначає будівлю капітального типу, споруджену з дотриманням встановлених вимог і призначену для постійного проживання. У ст. 381 Кодексу «садибою» визнається земельна ділянка разом з розташованим на ній житловим будинком, господарсько-побутовими приміщеннями, наземними та підземними комунікаціями, багаторічними насадженнями.

«Квартирою» визнається ізольоване помешкання в житловому будинку, що призначене та придатне для постійного проживання в ньому (ст. 282 Кодексу).

Чинний Житловий кодекс Української РСР (ст. 8) «житлове приміщення» визначає як призначене для постійного проживання громадян ізольоване приміщення (квартира, кімната), а також дає визначення поняття «житловий фонд», його види за формою власності та функціональним призначенням [9, с. 4].

У приведених визначеннях поняття «житло», що містяться в діючих законодавчих актах не розкривається інший предмет злочину, передбачений диспозицією ст. 162 Кримінального кодексу України: «інше володіння особи».

У постанові Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 р. № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» (п. 3) житлом вважається приміщення, що призначене для постійного або тимчасового проживання людей: квартира, приватний будинок, дача, кімната в готелі, садовий будинок, а також ті його складові частини, які служать для відпочинку, зберігання майна чи використовуються для інших потреб мешканців це, зокрема, балкони, веранди, лоджії, комори [10, с. 145]. Згідно цієї постанови не визнаються житлом не пристосовані і не призначені для постійного або тимчасового проживання відокремлені від житла погребі, гаражі, інші будівлі сільгоспризначення.

Єдиної точки зору про те, що предметом злочину порушення недоторканності житла є саме житло та інше володіння особи дотримуються в своїх публікаціях Андрушко П.П., Матишевський П.С., Мельник М.І. та інші.

Так, на думку П.П. Андрушка, предметом злочину «Порушення недоторканності житла» є будь-яке володіння особи, в тому числі її житло. Автор слушно зазначає, що у чинному законодавстві відсутнє визначення терміну «житло» в тому значенні, в якому він вжитий у ст. 30 Конституції України. Він підкреслює, що в Цивільному кодексі України (ст. 379) поняття «житло» пов'язується лише з приміщенням, призначеним та придатним для постійного проживання в ньому. Він пропонує житлом особи в широкому розумінні визнавати: залізничні вагони, причепи до транспортних засобів, каюти на суднах, які призначені для проживання в них протягом певного часу людей.

При цьому, на думку автора, не має значення, чи є зазначені об'єкти власністю особи чи знаходяться у володінні чи користуванні. Автор вважає, що житлом мають визнаватись кімната в гуртожитку, пансіонаті, в яких особа тимчасово проживає і користується певний час. До житла автор відносить також приміщення, в яких мешкають працівники-вахтовики, а також кімнати в будинках (інтернатах) для осіб похилого віку. Автор акцентує увагу на тому, що предметом злочину, передбаченого ст. 162 Кримінального кодексу України, може бути не будь-яке житло, а лише те, яке знаходиться у володінні особи [13, с. 475].

З точки зору П.С. Матишевського [11, с. 301], житло чи інше володіння особи, це те приміщення або будівля, якими володіє особа за правом власності,

договором оренди або найму чи на інших законних підставах. Мельник М.І. вважає предметом злочину житло (житловий будинок, квартира та інше приміщення, призначені та придатні для постійного проживання в них), а також інше володіння особи (земельні ділянка, гаражі, погребі, інші будівлі господарського, в т.ч. виробничого призначення, відокремлені від житлових будівель, будь-які інші об'єкти до яких особи здійснює право володіння (наприклад, транспортний засіб) [12, с. 409].

Хавронюк М.І. вважає, що право на недоторканість житла мають не лише особи, які мають постійне чи тимчасове житлове приміщення, а й будь-які особи, де вони проживають. На його думку, повинні бути заборонені незаконне проникнення до будь-якого приміщення, де тимчасово проживають люди (палати в лікувальних та санаторно-оздоровчих закладах, казарми військовослужбовців, кімнати в дитячих будинках та інтернатах тощо), незаконне проведення в них огляду чи обшуку [14, с. 108].

І. Петрухін вважає, що житло – це будь-яке приміщення, призначене або пристосоване для постійного чи тимчасового проживання осіб, наприклад, автомобіль під час тривалих пересувань [15, с. 342].

На думку Є. Мічуріна, житло – це квартири в багатоквартирних будинках, одноквартирні будинки, кімнати в квартирах одноквартирних будинків та інші приміщення, які є придатними для постійного чи тимчасового проживання і які є завершеним будівництвом та віднесені в законному порядку до житлового фонду [16, с. 7]. В. Коновалова вважає, що до житла слід також якщо не віднести, то прирівняти комори, гаражі, які відокремлені від житла [17, с. 18-19]. В. Назаров вважає, що ці приміщення не можуть вважатись житлом, оскільки не мають прямого для цього призначення, але вважає їх тісно пов'язаними з повсякденним побутом і у певних випадках можуть слугувати місцем здійснення кримінально-процесуальних дій [18, 105-110]. О. Шило вважає, що до іншого володіння особи, на недоторканість якого поширюється кримінально-правова охорона, потрібно відносити будь-який предмет матеріального світу або довкілля, призначений чи придатний для зберігання або розміщення знарядь злочину, речей, здобутих у злочинний спосіб, інших предметів та документів, які мають значення по встановленню істини чи забезпеченню позову [19, с. 95].

Назаров В. підтримує такий погляд, за умови, що «інше володіння особи» є об'єктом слідчих дій [18, с. 105-110]. Але, на його думку, Європейська конвенція про захист прав і основоположних свобод людини (ст. 8), проголошуючи право кожного на повагу до його приватного і сімейного життя, до житла і до таємниці кореспонденції, не говорить про інше володіння особи. Тому він вважає, що Україна, передбачаючи недоторканість житла чи іншого володіння особи, встановлює більш широкі права особи, ніж це передбачено Конвенцією. На його думку, це створює для вітчизняних правоохоронних органів ускладнення в їхній діяльності, тому за його висновком, для однозначного тлумачення понять «житло» чи «інше володіння особи» слід уніфікувати наше законодавство з нормами міжнародного права і ввести єдине поняття « житло» [18, с. 105-110].

Лихова С.Я. вважає необхідним об'єднання в тексті ст. 162 Кримінального кодексу України понять «житло» та «інше володіння особи», оскільки останнє включає «житло». Охоплення більш вузького терміну більш широким, на

думку автора, дозволить уникнути необхідності тлумачення цих двох термінів [20, с. 286-287].

Виходячи з формальної логіки, житло не може охоплювати і інше володіння особи. В той же час поглинення поняттям «інше володіння особи» поняття «житло» суперечить змісту конституційного права на недоторканність житла. Тому, на нашу думку, буде слушним законодавцю запропонувати викласти назву ст. 162 КК України «Порушення недоторканності житла чи іншого володіння особи». Зміст ч.1 цієї статті обґрунтовує саме такий варіант редакції назви статті. На нашу думку, слушним буде законодавчо запропонувати в цій статті вказати саме види інших володінь особи, виходячи з наявних точок зору, викладених у науково-практичних коментарях до статті та наукових публікаціях.

Як показують дані анкетувань, які були проведені нами серед суддів, працівників прокуратури, органів внутрішніх справ, адвокатів та студентів старших курсів ВНЗ «Національна академія управління» конкретизація в теоретичному плані і на законодавчому рівні поняття «інше володіння особи», та чіткий його перелік дозволить більш об'єктивно кваліфікувати дії, пов'язані з порушенням недоторканності житла чи іншого володіння особи.

Ця проблема, на нашу думку, стає більш актуальною в нинішніх реаліях, пов'язаних із зростанням туризму, боротьбою з нелегальною міграцією, переміщенням людей з постійних місць проживання в зв'язку з природними катаклізмами, аваріями, техногенними катастрофами.

Висновок. Виходячи з аналізу нормативно-правових актів та опублікованих наукових досліджень, необхідно визнати, що як на теоретичному, так і на законодавчому рівні потребує вдосконалення і конкретизації понять «житло» та інше володіння особи «як предметів злочину порушення недоторканності житла». На наш погляд, ці поняття на теоретичному рівні вимагають більш глибокого і повного дослідження з тим щоб запропонувати законодавчо, як про це і свідчить практика правоохоронних органів, дати чітке нормативне визначення поняття «інше володіння особи» та сформулювати назву ст. 162 КК України в такій редакції: «Порушення недоторканності житла чи іншого володіння особи».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – К. : ТОВ Вид-во «Юридична думка», 2007. – 992 с.
2. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник [Ю.В. Александров, В.І. Антипов, В.М. Володько та ін.]. – 3-е перероб. та допов. / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К. : Юридична думка, 2004. – 352 с.
3. Гришаев П.И. Понятие преступления. Причины преступления. Причины преступности / П.И. Гришаев // Советское уголовное право: Общая часть: В 18-ти вып. – Вып. 3. – М. : ВЮЗИ, 1960. – 368 с.
4. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): Монографія / В.К. Матвійчук. – К. : Азимут-Україна, 2003. – 464 с.
5. Розенберг Д.Н. О понятии имущественных преступлений в советском уголовном праве (объект и предмет посягательства) / Д.Н. Розенберг // Изд-во Харьк. юрид. ин-та. – Вып. 3. – Харьков, 1948. – С. 69-74.

6. Складов С.В. Вина и мотивы преступного поведения / С.В. Складов. – СПб. : Юрид. центр «Пресс», 2004. – 326 с.
7. Тацкий В.Я. Преступления против природных богатств СССР / В.Я. Тацкий // Уголовное право УССР: Особенная часть: Учебник // Под ред. М.И. Бажанова и др. – К., 1989. – 503 с.
8. Цивільний кодекс України: Офіційний текст / Міністерство юстиції України. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 464 с.
9. Житловий кодекс Української РСР. – К. : Видавничий дім «Скіф», 2008. – 72.
10. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06 листопада 2009 р. №10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності».
11. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., перероб. та допов. / Відпов. ред. С.С. Яценко. – К. : А.С.К. – К., 2006. – 848 с.
12. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник [Ю.В. Александров, О.О. Дуров, В.А. Клименко та ін.] – 2-е перероб. та допов. / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К. : Атіка, 2008. – 712 с.
13. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2-х т. – Т. 1. / За заг. ред. П.П. Андрушка, Є.В. Фесенка. – 3-тє вид., перероб. та допов. – К. : Алерта; КТМ: Центр учбової літератури. – 2009. – 964 с.
14. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 5-те вид., перероб. та допов. / За ред. М.І. Хавронюка. – К. : Юридична наука, 2008. – 2016 с.
15. Петрухин И.Л. Неприкосновенность личности. / И.Л. Петрухин: Конституционные основы правосудия в СССР. – М., 1981. – С. 7.
16. Мичурин Е.А. Договоры с жильцом: анализ возникающих проблем и пути их разрешения / Е.А. Мичурин. – М., 2001. – С. 7.
17. Коновалова В.Е. Обыск: тактика и психология / В.Е. Коновалова, В.Ю. Шепитько. – Х. : Консул, 1997. – С. 18-19.
18. Назаров В. Права особи на недоторканість житла та його обмеження у кримінальному проведенні // Юридична Україна, 2009. – №5. – С. 105-110.
19. Шило О. Обшук житла чи іншого володіння особи: проблеми правової регламентації / О. Шило // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – Вип. 2. – С. 195.
20. Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розд. V Особливої частини КК України): Монографія. – К. : Видав.-поліграф. центр «Київ. університет», 2006. – 576 с.

Салій П.І. Предмет складу злочину порушення недоторканності житла чи іншого володіння особи

У статті розглянуто питання з'ясування понять «житло» та «інше володіння особи» як предмету злочину, передбаченого ст. 162 КК України. Спираючись на наукові здобутки і власні дослідження, зроблено висновок про необхідність теоретичного вдосконалення поняття предмета цього злочину і редакційної правки законодавцем формування цієї статті.

Ключові слова: предмет злочину, «житло», «інше володіння особи».

Салій П.И. Предмет состава преступления нарушение неприкосновенности жилья либо иного владения лица

В статье рассмотрены вопросы уяснения понятий «жилье» и «другое владение лица» как предмета преступления, предусмотренного ст. 162 УК Украины. Опираясь на научные достижения и собственные исследования, сделан вывод о необходимости теоретического совершенствования понятия предмета этого преступления и редакционной правки законодателем формирования этой статьи.

Ключевые слова: предмет преступления, «жилье», «иное владение лица».

Salii P.I. Subject of corpus deicti related to violation of inviolability of residence

The article considers the concepts of 'residence' and 'other private property' as a subject of crime under the article 162 of the Criminal Code of Ukraine. Based upon the research findings and personal investigations, a conclusion has been made as to the need for further theoretical development of the subject of the above crime and making amendments to the legislative interpretation of the given article.

Keywords: subject of crime, residence, other private property.

Стаття надійшла до редакції 04.07.2012.

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ АДВОКАТСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ

Ю.О. Кухарук

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права,
Київська державна академія водного
транспорту імені гетьмана
Петра Конашевича-Сагайдачного*

Постановка проблеми. Складність тлумачення і розкриття понять адвокатська таємниця та конфіденційна інформація зумовлена багатьма об'єктивними причинами. Зокрема, визначити зміст терміну «таємниця» можливо таким чином: це все приховане, невідоме, що приховують від будь-кого з наміром [1, с. 336]. Інше визначення характеризує «таємницю» як щось приховане від інших, відоме не всім, секрет [2]. Вищенаведене відображає загальнопоширені життєві значення терміна «таємниця». Проте, з юридичної точки зору, вони недостатні, оскільки надмірно розширюють поняття «межі таємниці». Нарівні з терміном «таємниця» досить часто використовується термін «конфіденційна інформація».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Адвокатська таємниця одне з тих питань адвокатської діяльності, якому представники юридичної науки приділяють багато уваги. Про адвокатську таємницю писали К.К. Арсеньєв, Е.В. Васьковський, М.М. Полянський, М.С. Строгович, А.Л. Ципкін, І.Л. Петрухін, Ю.І. Стецовський та інші науковці.

Метою дослідження є аналіз актуальних проблем, що стосуються вдосконалення питань про адвокатську таємницю, гарантії її дотримання, та відповідальності за її порушення.

Основні результати дослідження. Загальний інститут таємниці об'єднує достатньо різноманітні за своїм змістом і характером відомості, які в силу різних підстав стали предметом тієї або іншої таємниці. Такими підставами є: інтереси безпеки України; особливий характер професійної діяльності, яка потребує збереження отриманої при цьому конфіденційної інформації (дипломат, депутат); особливий характер діяльності, неодмінним успіхом якої є збереження комерційних, виробничих таємниць (комерсант, підприємець); особливий характер деяких професій, невід'ємним атрибутом яких є збереження довірених їм особистих таємниць громадян (адвокат, лікар, психолог, психотерапевт, органи опіки і піклування, нотаріус та інші особи); довірчий характер представництва (представник обвинуваченого, потерпілого та інші учасники); особливості деяких

релігійних конфесій, обов'язковим атрибутом яких є збереження особистої таємниці, довіреної на сповіді (священнослужитель).

У залежності від підстав з'явлення, всі існуючі таємниці, що мають правове значення, можна класифікувати таким чином: державна таємниця; конфіденційна інформація (особиста таємниця); сімейна таємниця; професійна таємниця, зміст якої складають особисті довірені таємниці громадян (адвокатська, лікарська, банківська, нотаріальна, всиновлення, переписки, телефонних і інших переговорів, поштового і телеграфного повідомлення); комерційна та службова таємниця.

Більшість таємниць пов'язана з правовідносинами, які не стосуються кримінально-процесуальної діяльності (державна, лікарська, нотаріальних дій, всиновлення, голосування). Їх правове регулювання забезпечується галузевим законодавством, зокрема, адміністративним, цивільним та сімейним.

Разом з тим є таємниці, які безпосередньо пов'язані саме із кримінально-процесуальною діяльністю, що бере початок зі змісту цієї діяльності і регулюється кримінально-процесуальними нормами. Це таємниця досудового розслідування, таємниця наради суддів, також до цього переліку потрібно віднести і так звану таємницю свідка, яка в зв'язку із проблемами забезпечення безпеки свідка досить широко обговорюється в кримінально-процесуальній науці.

Особливе місце в цій системі відведено адвокатській таємниці. Вона має загальнопроцесуальний характер, оскільки її правове регулювання забезпечується не тільки цивільно-процесуальним та кримінально-процесуальним, а й іншим законодавством.

Таким чином, у своїй інституційній сутності таємниця опиняється в двох сферах суспільного життя: суспільній і правовій. Тому її може бути позначено як соціально-правовий інститут.

З огляду на зміст таємниці її може бути визначено як блок таємної або конфіденційної інформації, відомої, або довіреної невеликому колу суб'єктів у зв'язку з виконанням службових, професійних та інших обов'язків, або окремих доручень, що охороняються законом, і розголошення яких може призвести до настання юридичної відповідальності.

Більшість авторів висловлювалися за визнання адвокатської таємниці, відрізнялися лише її межі. Деякі дослідники по-різному обґрунтовували необхідність існування цього інституту.

Одні вказували на те, що адвокатська таємниця є неодмінним супутником правосуддя без таємниці наради немає захисту, немає правосуддя [3, с. 250], інші на перше місце ставили інтереси підсудного, треті розглядали питання з позиції захисту.

Скажімо, Е. Бенедикт, взагалі, виключив будь-які обмеження адвокатської таємниці. У зв'язку з цим він писав, що як і лікар, адвокат пов'язаний професійним обов'язком, він повинен мовчати, жодних компромісів у справі довіри, на якому заснована вся сутність захисту. За словами науковця, іноді захиснику доводиться берегти таємницю клієнта, навіть якщо від порушення її залежить виправдання власних інтересів захисника, його вчинків від брехні і наклепів. Лише клієнт може вирішити, що він вважає непорушною таємницею [4, с. 74]. П. Логоза вважав, що питання про недопустимість розголошення таємниці, довіреної клієнтом адвокату, пов'язана з тим, що клієнт сам може неправильно оцінювати наслідки викриття таємниці як для нього самого, так і для третіх осіб [5, с. 106].

Досить широко розумів адвокатську таємницю К. Міттермайер, який визнав, що захисник не має права розкривати таємницю навіть у випадку, якщо вона відноситься до спілників обвинуваченого [6, с. 48-49].

В юридичній літературі неодноразово підкреслювалося, що неодмінною умовою діяльності адвокатури є дотримання професійної таємниці адвоката, оскільки відносини адвоката і клієнта можуть будуватися лише на основі довіри.

Нерозголошення таємниці довірителя належить до основних принципів адвокатської етики, і є однією з етичних основ процесуальної діяльності адвоката.

Навряд чи можна виправдати зловживання адвокатом довіри обвинуваченого і з етичної точки зору. Ілюзорна можливість отримання інформації про злочин, через захисника, законом цілком обґрунтовано «приносьть у жертву» реальний інтерес забезпечення обвинуваченому права на захист. Цей компроміс робиться в ім'я досягнення більш високого етичного результату: кожний громадянин, який перебуває в ролі обвинуваченого, може розраховувати на допомогу професійного захисника, не хвилюючись про можливість зловживання своєю довірою. Отже, ні з погляду практичних інтересів правосуддя, ні з правового погляду, ні з погляду вимог етики захисник не може й не повинен розкривати дані, які він отримує від свого клієнта.

Якщо звернутися до закону, то в ньому немає жодної норми, яка дозволила б розголошувати адвокатську таємницю всупереч волі підзахисного, але в його інтересах.

Якщо ж обвинувачений зізнався захиснику в злочині, який йому інкриміновано, але який він перед слідчим і судом заперечує, то інформування про це захисником правоохоронних органів і суд нічого б не змінило. До інших доказів такі факти нічого б не додали: обвинувачений може відмовитися від своїх свідчень, тим більше, що розмова відбувалась віч-на-віч. Крім того, навіть офіційного визнання обвинуваченим своєї вини ще не достатньо для засудження, це може бути й самообмова. І, нарешті, інформацію, яка надійшла від захисника, неможливо процесуально зафіксувати, бо захисник не може бути допитаний як свідок стосовно свого підзахисного.

Звідси виходить, що практична користь для правосуддя позиції, що заперечує професійну таємницю захисника, нікчемна. Більше того, вона могла б заподіяти шкоду: розголошення захисником інформації, яку він отримав від підзахисного в довірчій бесіді, означало б, що підсудний залишився без права на захист, наданого йому законом.

Законодавець у ст. 9 Закону України «Про адвокатуру» в поняття «адвокатська таємниця» вкладає таке значення, що це питання, з яких громадянин або юридична особа зверталися до адвоката, суть консультацій, порад, роз'яснень та інших відомостей, одержаних адвокатом при здійсненні своїх професійних обов'язків.

Однак, предмет адвокатської таємниці складає більш широке коло інформації. З того моменту, як громадянин пересік поріг офісу адвоката, всі подальші події і є адвокатською таємницею. Крім зазначених обставин, у зміст адвокатської таємниці потрібно включити: дані про злочин; дані про особисте й сімейне життя обвинуваченого; дані про зміст листування адвоката з обвинуваченим. Сюди належать і питання адвокатського гонорару, а також причини й мотиви відмови адвоката прийняти доручення.

Розголошуючи відомості, що становлять адвокатську таємницю, захисник найчастіше неправомірно передає їх таким особам як слідчому, прокуророві та іншим учасникам процесу з боку обвинувачення, співучасникам злочину, притягнутих до кримінальної відповідальності у тій же справі, тим, хто намагається ухилитись від відповідальності, або ж їх захисникам чи представникам, своїм колегам адвокатам, членам адвокатського об'єднання, наприклад, під час обговорення обраної тактики захисту [7, с. 167-169], представникам засобів масової інформації в інтерв'ю тощо, а також у випадках, якщо підзахисний не уповноважував на те свого адвоката, таким розголошенням може бути визнана й передача даних родичам, друзям чи близьким підзахисного та іншим особам, зацікавленим в одержанні даної інформації (наприклад, представникам організованих злочинних формувань, зацікавлених в одержанні будь-яких даних про розслідування конкретної справи з метою «розвалу» справи тощо).

Як правило, найбільш суттєвим та аморальним правопорушенням з боку адвоката буде розголошення відомостей про обставини вчинених підзахисним злочинів.

Зокрема, ст. 16 Закону України «Про адвокатуру» передбачає дисциплінарні стягнення, які можуть бути застосовані до адвоката в разі порушення вимог законодавства, що регулює діяльність адвоката, а також законодавства України й міжнародних актів про права і свободи людини, Правил адвокатської етики, Присяги адвоката.

Серед згаданих норм є Присяга адвоката, яка містить такі принципи адвокатської діяльності як принциповість, чесність, повага до професії тощо [8]. Таким чином, адвокат несе відповідальність не тільки за порушення норм законодавства, але й за порушення принципів та основних правил адвокатської етики. Питання про застосування такої відповідальності вирішує дисциплінарна палата кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури (ст. 15 та розд. V Положення про кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури) та Вища кваліфікаційна комісія адвокатури (ст. 10 Положення про Вищу кваліфікаційну комісію адвокатури) [9].

Таким чином, на законодавчому рівні передбачено лише дисциплінарну відповідальність за порушення вимог нормативних документів, які регулюють діяльність адвоката. Адвокатська таємниця, як закріплений законом обов'язок та гарантія захисту своїх прав клієнтом, не є винятком із цих правил, тобто за розголошення відомостей, які становлять предмет адвокатської таємниці, не передбачено ніякої відповідальності крім дисциплінарної.

Висновки. Отже, з усього вищенаведеного можна дійти висновку, що необхідно внести зміни до законодавства, що стосуються умов збереження адвокатської таємниці і таємниці взагалі. Тобто, потрібно доповнити, а інколи і зовсім змінити норми закону до потреб адвокатури, зокрема, захисників адвокатів. Це необхідно зробити для подальшої гармонійної співпраці між особами та органами, які створюють закони і які їх використовують.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Даль Владимир*. Толковый словарь живого великорусского языка / Владимир Даль. – Т. 4., Р-У. – М. : Гос. издательство иностранных и национальных словарей. – 1956. – 779 с.

2. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка: Ок. 57000 слов. – / Под ред. Н.Ю. Шведовой / – 15-е изд. стереотип. – М. : Рус. язык, 1984. – 816 с.
3. *Розин Н.Н.* Курс уголовного судопроизводства / Н.Н. Розин. – СПб. : Юрид. книжн. склад «Право», 1914. – 350 с.
4. *Бенедикт Э.* Адвокатура нашего времени / Э. Бенедикт. – СПб. : Тип. А.Г. Розена, 1930. – С. 74.
5. *Полянский Н.Н.* Доказательства в иностранном уголовном процессе: Вопросы и тенденции нового времени / Н.Н. Полянский. – М. : Юриздат, 1946. – 142 с.
6. *Миттермайер К.* Руководство к судебной защите по уголовным делам / К. Миттермайер. – СПб. : Изд-во В. Бартенева, К. Ведрунского, 1864. – С. 48-49.
7. *Лубшев Ю.Ф.* Адвокатура в России: Учебник / Ю.Ф. Лубшев. – М., 2001. – 268 с.
8. Вища кваліфікаційна комісія адвокатури при Кабінеті Міністрів України від 01.10.1999 м. Київ Схвалено Вищою кваліфікаційною комісією адвокатури при Кабінеті Міністрів України 1 жовтня 1999 року. Протокол від 1-2 жовтня 1999 р. №6/Правила адвокатської етики.
9. Про Положення про кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури та Положення про Вищу кваліфікаційну комісію адвокатури: Указ Президента України від 05.05.1993 // Урядовий кур'єр, 08.05.1993. – №66.

Кухарук Ю.О. Проблемні аспекти визначення адвокатської таємниці

У статті проаналізовано проблеми, що стосуються поняття та меж застосування адвокатської таємниці та конфіденційної інформації, а також відповідальність за розголос адвокатом таємниці свого клієнта.

Ключові слова: таємниця, адвокатська таємниця, нерозголошення таємниці, розголошення адвокатської таємниці всупереч волі підзахисного, конфіденційна інформація.

Кухарук Ю.А. Проблемные аспекты определения адвокатской тайны

В статье проанализированы проблемы, касающиеся понятия и границ применения адвокатской тайны и конфиденциальной информации, а также ответственность за разглашение адвокатом тайны своего клиента.

Ключевые слова: тайна, адвокатская тайна, неразглашение тайны, разглашение адвокатской тайны вопреки воле подзащитного, конфиденциальная информация.

Kukharuk I.A. Problems of definition of an attorney client privilege

The article analyses the issues concerning the concept and the scope of application of an attorney client privilege and confidential information and also the responsibility for a disclosure of an attorney client privilege.

Keywords: secret, an attorney client privilege, non-disclosure of secrets, disclosure of an attorney client privilege against the will of a defendant, confidential information.

Стаття надійшла до редакції 09.07.2012.

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

В.К. Матвійчук

доктор юридичних наук,

перший проректор

ВНЗ «Національна академія управління»

О.С. Черникова

магістр права,

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Дана тема є досить актуальною на сьогоднішній день. Адже неповнолітні – це та категорія осіб, яка лише формується для того, щоб пристосуватися до життя. Дуже важливим є те, щоб ці юні особистості не стали на неправильний шлях з раннього віку.

Основними шляхами вирішення проблеми є виділення розслідування злочинів, вчинених неповнолітніми в окрему методику. Форми і методи боротьби зі злочинністю різноманітні. В числі цих форм важливе місце займає кримінально-правова діяльність, головний зміст якої полягає у високній роботі, в попередженні злочинів і ліквідації причин та умов, що породжують злочинність. Проблема боротьби зі злочинністю неповнолітніх постає на одне з перших місць загальної програми боротьби зі злочинністю в Україні. Необхідно приймати та вдосконалювати законодавчі акти, щоб більш якісно та відповідально займатися розкриттям і розслідуванням злочинів неповнолітніх, підвищити якість розслідування та судового розгляду кримінальних справ, так як дана проблема дуже серйозно впливає на майбутнє України.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Проблема характеристики злочинів, вчинених неповнолітніми була предметом дослідження в роботах таких вчених, як: П.Д. Біленчук, В.М. Ягодінський [2], М.В. Салтевський [12], Н.А. Селіванов, З.Д. Смітєнко. Окремі аспекти розслідування злочинів вчинених неповнолітніми розглядали в своїх працях Н.Г. Бритвич, О.Ф. Гельмонов, Н.И. Гуковська, А.И. Долгова [4], Н.С. Захаров, М.Д. Лисов, Г.И. Міньковский. Праці В.П. Смет'янова, А.А. Закатова, М. Фіцули пов'язані з психологічною стороною особистості неповнолітніх. Багато праць присвячено окремим слідчим діями, які проводяться з неповнолітніми: Е.Д. Лук'янчиков [9], В.В. Леоненко, Д.П. Письменний, В.В. Шимановський, В.Ю. Шепітько.

Мета дослідження. Головною метою роботи є визначення ролі та перспектив використання окремої методики в процесі боротьби зі злочинністю неповнолітніх, а також розкриття процесуального аспекту проведення слідчих дій з неповнолітніми.

Основні результати дослідження. Стан злочинності, взагалі, а неповнолітніх, особливо, – це свого роду еталон, який визначає рівень морального стану суспільства. Тому система сил та засобів, які направлені на попередження злочинів неповнолітніх та їх усунення має значні особливості. Розвиток методики розслідування нерозривно пов'язаний з узагальненням та аналізом матеріалів

слідчої практики – основного джерела розробки методичних положень та рекомендацій. Вивчення практики розслідування окремих видів злочинів дозволило встановити ряд загальних і важливих для їх розкриття ознак. З розвитком теоретичних основ методики розслідування, поглибленням аналізу слідчої практики, розробкою сучасних прийомів та засобів дослідження, сукупність загальних положень розслідування злочинів окремого виду набуває системний характер [8, с. 39]. Саме створення даної методики розслідування обумовлене соціально-психологічними особливостями злочинців, які не досягли повноліття, що мають об'єктивно-суб'єктивну природу. Об'єктивну її частину складають психофізіологічні процеси, що протікають в організмі осіб вказаної вікової групи. Суб'єктивну – специфіка формування конкретної особистості. Як об'єктивні так і суб'єктивні фактори дуже впливають на такі риси особистості неповнолітнього, як: його суспільна і правова свідомість, розуміння вимог закону і суспільного співжиття, мотиви і манера поведінки, відношення до інших осіб тощо [3, с. 52].

До числа найбільш характерних злочинів, які вчиняють неповнолітні відносяться крадіжки, викрадення транспортних засобів, хуліганство, умисне нанесення тілесних ушкоджень, грабежі, зґвалтування. Серед вищевказаних злочинів хуліганство і крадіжки займають більше 60%. У 1999 р. за вчинення крадіжок було засуджено 6,7 тисячі неповнолітніх, а у 2010 р. майже вдвічі більше – 12,9 тисячі. Зростання корисливих злочинів неповнолітніх є відображенням загального збільшення корисливих злочинів при падінні життєвого рівня населення.

Однак велике значення мають не лише види злочинів, а й способи та мотиви їх вчинення.

Причини більшої частини злочинів, вчинених неповнолітніми в багатьох випадках подібні за змістом з мотивами злочинів повнолітніх осіб, наприклад: прагнення знайти засоби на придбання спиртних напоїв, цигарок, з метою помсти, вигоди, хуліганських мотивів. Проте виділяють і такі, які є типовими виключно для підлітків. Суспільно небезпечні діяння часто вчиняють через пустощі, бажання розважитися, проявити сміливість, показати силу з метою утвердження серед своїх ровесників, друзів.

Отже, структурно всі злочинні діяння, вчинені неповнолітніми, умовно можна поділити на такі групи:

- 1) корисливі (крадіжки, незаконне заволодіння авто-мото-транспортними засобами, шахрайство);
- 2) насильницькі (умисні вбивства, тілесні ушкодження і зґвалтування);
- 3) корисливо-насильницькі (грабежі, розбійні напади, вимагання).

Досить часто неповнолітні вчиняють злочини в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, що пояснюється відносною легкістю доступу до цих речовин. Єдиною проблемою для підлітків, що мають потяг до алкоголю і наркотиків, є відсутність грошових коштів.

Слід мати на увазі, що окремі діяння неповнолітніх хоч зовні і схожі з такими складами злочинів, як крадіжка чи грабіж, за суб'єктивною стороною, нерідко не містять складу цих злочинів. У цьому випадку, якщо правопорушення має лише формальні ознаки злочину та через його малозначність не є суспільною небезпекою, то порушення кримінальної справи недопустиме. Існують рекомендації судовим органам – не застосовувати кримінальну відповідальність щодо

неповнолітніх за окремі незначні правопорушення, які носять характер дитячих пустощів, а також крадіжки у батьків чи інших спільно проживаючих з ними членів сім'ї, якщо самі потерпілі не звертались у відповідні органи з проханням про притягнення їх до кримінальної відповідальності.

Зазвичай неповнолітні вчиняють злочини без спеціальної попередньої підготовки за допомогою випадково знайдених предметів чи використовуючи свої фізичні можливості. Все це відбувається ситуативно, а інколи й раптово. Непідготовленість та відсутність чітко продуманого способу вчинення злочину дозволяє виявити на місці його вчинення достатньо велику кількість різних слідів, характерних саме неповнолітнім. Однак в окремих випадках вони вчиняють кваліфіковані злочини з особливою жорстокістю. Складність таких злочинів обумовлена впливом інформації, яку вони поглинають за допомогою сучасного телебачення, перенасиченого насильством та жорстокістю світу кіно, сучасної літератури, зокрема детективів, чи піддаються впливу оточуючого середовища, дорослих осіб, які доволі часто ведуть аморальний спосіб життя [7, с. 33].

Особливості неповнолітніх виокремлюють специфічне коло питань, які підлягають виявленню в процесі розслідування відповідно до вимог ст.433 КПК України:

- вік неповнолітнього (число, місяць, рік народження);
- стан здоров'я та загальний розвиток неповнолітнього. При наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з душевним захворюванням, повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними;
- характеристику особи неповнолітнього;
- умови життя та виховання неповнолітнього;
- обставини, що негативно впливали на виховання неповнолітнього;
- наявність дорослих підмовників та інших осіб, які втягнули неповнолітнього в злочинну діяльність.

Для встановлення зазначених обставин мають бути допитані як свідки, батьки неповнолітнього, так і інші особи, які можуть дати потрібні відомості, а також витребувати необхідні документи і провести інші слідчі дії.

До розкриття злочинів, вчинених неповнолітніми повністю застосовують рекомендації, розроблені криміналістикою, включно до часткових методик розслідування. В той же час при вирішенні питань стосовно характеру, послідовності, тактики проведення окремих слідчих дій необхідно враховувати умови конкретної слідчої ситуації, яка склалася в даному випадку, а також те, що суб'єктом протиправного діяння є неповнолітній.

Що стосується методики розслідування злочинів неповнолітніх, то вона базується на загальних цілях та принципах досудового слідства, відображаючи поряд з цим ряд особливостей, пов'язаних переважним чином з особистістю неповнолітнього.

Хибною думкою є й те, що часто злочинність неповнолітніх ми вважаємо ситуативною, імпульсивною. Більше половини злочинів бувають заздалегідь підготовлені, тобто до вчинення злочину здійснювалась попередня діяльність. Також застосовувались зброя, технічні засоби чи інші предмети, пристосовані до вчинення злочинів.

Таким чином, злочинність неповнолітніх – це: по-перше, проблема організації вільного часу підлітків після навчання та праці за місцем проживання; по-

друге, злочини вчиняються неповнолітніми в основному у ввечері; по-третє, злочинність неповнолітніх носить груповий характер і часто тісно пов'язана зі злочинністю дорослих.

Висновки. Боротьба зі злочинністю неповнолітніх служить невід'ємною частиною виховання підростаючого покоління. Тому суворе дотримання органами досудового слідства особливостей провадження у справах неповнолітніх має важливе значення. Боротьба зі злочинними проявами серед молоді може бути достатньо ефективною лише тоді, коли вона ведеться науково обґрунтованими методами і засобами. Однією з таких вимог обґрунтованості є всебічний облік специфіки суб'єкта, зокрема особливостей його соціально-психологічної характеристики. Це означає необхідність виявлення і постійного обліку соціально-психологічних компонентів, які мають значний вплив на вчинки і дії молодих людей: потреби, інтереси, життєві наміри, настрої і хвилювання, які властиві молоді, специфіки їх прояву в різних вікових і соціальних групах молоді і своєрідного перелому в духовному світі. Ефективність розслідування злочинів неповнолітніх обумовлена не тільки необхідністю своєчасного зупинення протиправної поведінки неповнолітніх, що нерідко вчиняли ряд злочинів і забезпечення покарання за суспільно-небезпечні дії, але й важливістю своєчасного морально-психологічного впливу на підлітка-правопорушника. Чим раніше буде виявлено неповнолітнього правопорушника, чим детальніше будуть вивчені його поведінка, нахили, вікові особливості, тим більше можливостей для виправлення і перевиховання підлітка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Биленчук П.Д., Роцин А.И.* Изучение личности несовершеннолетнего обвиняемого на предварительном следствии: Учебное пособие. – К., 1991. – 57 с.
2. *Биленчук П.Д., Ягодинський В.М.* Організація розслідування кримінальних справ про злочини, вчинені неповнолітніми та за їх участю: Методичний посібник. – К.: Право, 1996. – 180 с.
3. *Белкин Р.С.* Криміналістика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике: Учебник для вузов. – М.: Юрид. лит., 1988. – 304 с.
4. *Гуковская Н.И., Долгова А.И., Миньковский Г.И.* Расследование и судебное разбирательство дел о преступлениях несовершеннолетних: – М.: Юрид. лит., 1974. – 208 с.
5. *Когутич І.І.* Криміналістика: Курс лекцій. – К.: Атіка, 2008. – 888 с.
6. *Кузьмічов В.С., Прокопенко Г.І.* Криміналістика: Навчальний посібник / За заг. ред. Гончаренка В.Г., Моїсеєва Є.М. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 368 с.
7. *Лукьяничков Е.Д., Письменный Д.П.* Разрешение органами внутренних дел заявлений и сообщений о преступлениях несовершеннолетних: Учебное пособие. – К.: КВШ, 1987. – 67 с.
8. *Лукьяничков Е.Д.* Особенности расследования преступлений несовершеннолетних: Учебное пособие.- К.: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1990. – 51 с.
9. *Маркусь В.О.* Криміналістика: Навчальний підручник. – К.: Кондор, 2007. – 558 с.
10. *Росинская Е.Р.* Криміналістика. Вопросы и ответы: Учебное пособие. – М.: Юнити, 1999. – 352 с.
11. *Салтєвський М.В.* Криміналістика (у сучасному викладі): Підручник. – К.: Кондор, 2005. – 588 с.

Матвійчук В.К., Черникова О.С. Криміналістична характеристика розслідування злочинів, вчинених неповнолітніми

Стаття присвячена аналізу злочинів, що вчиняються неповнолітніми. Підрастаюче покоління, молодь, юнацтво – це наше майбутнє. Повна ліквідація злочинності неповнолітніх є однією з найважливіших умов виховання молоді. Боротьба з правопорушеннями неповнолітніх – одна з найбільш важливих сторін всього процесу викорінення злочинності.

Ключові слова: злочин, неповнолітні, боротьба зі злочинністю, правопорушення, кримінальна справа, підліток, вчинення злочину, криміналістична характеристика, розслідування злочину, слідчі дії.

Матвейчук В.К., Черникова А.С. Криминалистическая характеристика расследования преступлений, совершенных несовершеннолетними

Статья посвящена анализу преступлений, которые совершают несовершеннолетние. Подрастающее поколение, молодежь, юношество – это наше будущее. Полная ликвидация преступности несовершеннолетних является одним из важнейших условий воспитания молодежи. Борьба с правонарушениями несовершеннолетних – одна из наиболее важных сторон всего процесса искоренения преступности.

Ключевые слова: преступление, несовершеннолетние, борьба с преступностью, правонарушение, уголовное дело, подросток, совершение преступления, криминалистическая характеристика, расследование преступления, следственные действия.

Matviichuk V.K., Chernykova A.S. Forensic evaluation of investigation of crimes committed by juveniles

The article analyses the crimes committed by juveniles. The young generation, young people are our future. Total elimination of juvenile crimes is paramount for education of youth. Combating the juvenile offences is crucial within the overall process of eradicating crimes.

Keywords: crime, juvenile, combating crime, criminal, offence, criminal case, teenager, commission of crime, forensic evaluation, investigation of crime, investigation activity.

Стаття надійшла до редакції 23.05.2012.

**ФІЛОСОФІЯ ПРАВА НОВОГО ЧАСУ
ТА ДОБИ ПРОСВІТНИЦТВА**

(конспективний виклад лекції у контексті обміну досвідом викладання навчальної дисципліни «Філософія права» на юридичному факультеті ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ)

С.І. Присухін

доцент кафедри суспільних наук

ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ;

доцент кафедри філософії

*ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»*

Постановка проблеми. Досвід викладання навчальної дисципліни «Філософія права» дозволяє зробити висновок про те, що висвітлення теми «Філософія права Нового часу та доби Просвітництва» стане додатковим аргументом на користь тези щодо суттєвого і значущого внеску філософсько-правової думки цього періоду у формування сучасної системи правничих наук. Ознайомлення широкого загалу студентської молоді з філософсько-правовою думкою Нового часу та доби Просвітництва залишається актуальною проблемою і водночас складає зміст лекції, запропонованої для слухачів магістратури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема становлення і розвитку філософсько-правової думки Нового часу і доби Просвітництва представлена в працях О.В. Бабкіної, Т.В. Воєцької, О.Г. Данильяна, В.М. Денисова, К.К. Жоля, М.Л. Заїнчковського, О.М. Мироненко, В.С. Нерсесянца, Ю.С. Симова, О.В. Скрипнюк, Т.І. Тимошенко, Г.І. Іконнікової, В.П. Ляшенко та ін.

Мета статті полягає у висвітленні засадових питань становлення і розвитку філософсько-правової думки Нового часу і доби Просвітництва в межах лекційного курсу «Філософія права».

Основні результати дослідження. В лекції «Філософсько-правова думка Нового часу і доби Просвітництва» до розгляду пропонується три головних питання: 1) Особливості розвитку філософії права Нового часу і доби Просвітництва. 2) Філософія права в творчості Гуго Гроція, Френсіса Бекона, Томаса Гоббса, Бенедикта Спінози, Джона Локка. 3) Філософія права в творчості Шарля Луї Монтеск'є, Жан-Жака Руссо, Клода Адріана Гельвеція.

1. Особливості розвитку філософії права Нового часу та доби Просвітництва. При висвітленні першого питання слід зазначити, що становлення правової культури, започатковане в античному світі і продовжене епохою Відродження, відбувалося в межах філософії Нового часу XVII-XVIII ст.

Відомо, що в XVII-XVIII ст. розвиток європейської цивілізації характеризувався утвердженням буржуазних відносин. Філософія прагнула адекватно віддзеркалити цей час (період буржуазних революцій). Водночас відбувався промисловий переворот на основі машинного виробництва та наукової революції. Розпочалася ера класичної науки, яка прийшла на зміну релігійному світосприйняттю.

Саме життя в епоху буржуазних революцій вимагало філософської рефлексії сфери правової культури. Розвалювалась система феодального права, заперечувалось значення релігійних цінностей в організації правових відносин. Новому соціальному прошарку (класу буржуазії) потрібна була нова універсальна система права, що ґрунтувалась не на римському праві, а на адекватних філософських поняттях.

Під впливом філософії раціоналізму Нового часу система правової культури зробила своїм головним предметом розробку теорії природного права. Вчення про природне право отримує новий імпульс розвитку. Насамперед воно звільнилось від релігійно-богословських тлумачень, а потім відбулося його умовне розмежування з іншими формами права (загальнонародним) [7, с. 61]. У ньому виокремлюють сукупність тих ідеальних норм, які повинні стати прообразом будь-якої законодавчої системи.

2. Філософія права в творчості Гуго Гроція, Френсіса Бекона, Томаса Гоббса, Бенедикта Спінози, Джона Локка. Висвітлення другого питання розпочинається із визначення важливого місця в системі філософсько-правової думки Нового часу, яке посідає творчість нідерландського юриста, історика і політика Гуго де Гроота Гроція (1583-1645 рр.). До найвідоміших його праць належать: «Свобода морів» (1609 р.), «Три книги про право війни та миру» (1623-1624 рр.) (абсолютизація розуму в цій книзі стала підставою її внесення Папською курією до Індексу заборонених книг), «Про істину християнської релігії» (1625 р.). У цих та інших працях вчений виступив серйозним дослідником теорії природного права, проблем війни і миру, влади і державного устрою, став засновником міжнародного і кримінального права.

Філософською передумовою природно-правової теорії Г. Гроція став раціоналізм, згідно з яким усі соціально-правові конфлікти можна вирішувати за допомогою розуму, який є найвищим критерієм доцільності і сприймається як верховний суддя (на відміну від Божих істин). Позиція Гроція ґрунтувалась на «двоїтій істині» права. Він розмежовував природне право і право волі (людей або Бога). Природне право за всіх обставин знаходиться за межами впливу Бога, тому воно є завжди вищим за Божественне право. Позиція Гроція в абсолютизації природного права була віддзеркаленням секулярної культури того часу і визначалась загальним бажанням уникнути диктату церкви у вирішенні соціально-правових проблем.

Гроцій висноджував, що право – це сума соціальних вимог, які унеможливають хаос міжлюдських відносин. Воно поділяється на природне і право, встановлене волею людини. Природне право неможливо порушити, бо воно відбиває у собі закони існування природи. Право, встановлене волею людей, є змінним, а отже, постає проблема його співвідношення з ідеалами справедливості природного права.

Вчений надав класичні визначення категорій «право» і «закон». Право, на думку Гроція, полягає в тому, щоб «надати іншим те, що їм належить, і виконувати покладені на нас по відношенню до них обов'язки» [3, с. 452]. Закон – це насильницький засіб, за допомогою якого здійснюється право. Ця сила уособлена в державі, яка примушує людей дотримуватися норми права.

У праві, встановленому волею людини, Гроцій виокремлював цивільне і природне право. Цивільне право виникає історично і залежить від політичної ситуації; природне право впливає із суспільної сутності людини і є предметом не історії, а філософії. Сутність природного права зумовлюють суспільні характеристики людського співжиття, а тому виникає необхідність суспільного договору, який люди укладають між собою для забезпечення своїх інтересів у захисті від можливих форм соціального насильства. Завдячуючи суспільному договору, стає можливим створення і розвиток держави. Гроцій надає власне визначення поняття держави як «досконалого союзу вільних людей, укладеного для дотримання права і загальної користі» [1, с. 255].

Результатом суспільного договору стає не тільки виникнення окремо взятої держави, а також певної співдружності держав. Прогнозуючи можливість такої співдружності, Гроцій розробляє норми міжнародного права. Принципи права і гуманності, на його погляд, повинні регулювати відносини між народами навіть у тому випадку, коли з'являються збройні конфлікти, які не можуть бути вирішені мирним шляхом. Зміст міжнародного права, як і природного права, визначається, за Гроцієм, справедливістю.

У дослідженні права війни і миру Гроцій зазначає, що війна не суперечить природному праву. Не забороняється війна також божественними законами. Але все це не означає, що всі війни є справедливими. Необхідно розрізняти війни справедливі і несправедливі. Гроцій підкреслює, що в контексті юридичних оцінок справедливою причиною початку війни є правопорушення. До справедливих воєнних конфліктів він відносить війни оборонні, війни для збереження цілісності держави, захисту власності, до несправедливих – війни загарбницькі, війни з метою захоплення чужої власності, підкорення інших народів. Несправедливі війни мають суперечливий характер, що віддзеркалює протиправний стан (порушення вимог природного права, божественних законів, положень права народів). Організатори несправедливої війни, на думку Гроція, мають відповідати за свої дії і вчинки, повинні відшкодовувати заподіяну шкоду [3, с. 452].

Гроцій акцентує на тому, що дотримання правових норм у міжнародних відносинах визначається не тільки принципом справедливості, але й корисністю для всіх держав (як для малих і слабких, так для великих і могутніх). Підсумовуючи своє вчення про війну і мир, Гроцій писав, що війни ведуться заради укладення миру і мир є кінцевою метою війни.

В своєму вченні про право війни і миру Гроцій обґрунтував необхідність формування нового типу світового співтовариства, заснованого на раціонально-правових принципах рівності, співробітництва і взаємовигоди (взаємодії людей, народів, держав), на ідеї єдиного міжнародного правопорядку, який добровільно встановлюється і послідовно дотримується на рівні суверенних держав [3, с. 454].

У морально-етичних міркуваннях Гуго Гроція вагоме місце посідає думка про Божий гнів, який карає моральне зло. З переконання про домінування у світі

розуму як добра Гроцій робить висновок про можливість і бажання примирення між представниками різних релігійних конфесій, зокрема протестантами і католиками (свобода віровчення і принципи толерантності).

Отже, Гроцій став засновником вільної від теології системи міжнародного права (права націй), заснованої на раціональних принципах природного права і принципах права народів, створив власне вчення про міжнародне право, в якому істина переважає інтерес, з ім'ям Гроція пов'язують виникнення так званої «гроціанської» традиції, яка сприяє утвердженню в міжнародному праві гуманістичних засад.

Велику увагу філософсько-правовим питанням надавав англійський філософ і державний діяч, практикуючий юрист і теоретик права Френсіс Бекон (1561-1626 рр.). Здійснив блискучу політичну кар'єру: депутат парламенту, штатний королівський адвокат, генеральний аторней (вищий юрисконсульт) при дворі Якова I Стюарта, лорд хранитель печатки, у 1618-1821 рр. був лордом-канцлером Англії. Написав низку фундаментальних праць «Досліди, або Настанови моральні та політичні» (1597-1612, 1625 рр.), «Новий Органон» (1620 р.), «Нова Атлантида» (опублікована у 1627 р.) та ін. Особливого значення для філософії права мав розділ «Про всезагальну справедливість або джерело права у формі афоризмів», опублікований як частина запланованої Ф. Беконом праці «Велике відтворення Наук».

Ф. Бекон обстоював позицію, згідно з якою право можна аналізувати або з позиції філософії (що відриває право від практики), або з позиції юриспруденції (яка «закута в кайдани власного вчення»), догматичної за змістом, що не дозволяє зробити необхідних наукових узагальнень. А власне вивчення філософських аспектів права, на його погляд, може бути здійснене не всіма бажаними, а лише вагомими політичними діячами.

Передумовами права Ф. Бекон вважав справедливість і суспільну корисність. На його погляд, вони є не тільки джерелом права, але і важливими критеріями оцінки існуючих законів. Мислитель зазначав, що в громадянському суспільстві панує або закон, або насильство, а насильство внаслідок підступності і жорстокості самого закону породжує (відроджує) несправедливість.

Закони, на думку Ф. Бекона, виникають як наслідок необхідності людського співтовариства захистити себе від несправедливості, вони зазвичай віддзеркалюють інтереси домінуючої соціальної групи населення. Важливою рисою законодавства є необхідність його вдосконалення.

Френсіс Бекон виокремлює цивільне право, яке розповсюджується на всі сфери життєдіяльності суспільства, і приватне право, яке торкається лише правових відносин між окремими громадянами. Цивільне право стоїть вище над приватним, але мета в них спільна – щастя громадян. Засобом реалізації загальної мети виступає закон.

Закони можуть бути різними – хорошими і не дуже, посередніми, дієвими і непрацюючими тощо. Відповідно і мета права реалізується повністю або частково (або не реалізується взагалі). «Закон можна назвати хорошим у тому випадку, коли смисл є точним, якщо його вимоги є справедливими, якщо його дотримання не викликає труднощів, якщо він відповідає формі державного устрою, якщо він породжує добродійність громадян» [2, с. 28].

Френсіс Бекон наголошував на тому, що головним обов'язком суддів у їхній діяльності є мудре застосування законів, а найвищим законом для всіх має

бути благо людей. Судову та законодавчу діяльність Бекон розглядав як засоби юридичного забезпечення господарчої діяльності. Він морально виправдовував збагачення і пропагував шляхи його досягнення (підприємництво, колоніальну експансію, лихварство, торгівлю і мореплавання, монополії), що були притаманними епосі первісного нагромадження капіталу.

Особливо цікавими буди його роздуми щодо війни (війни поділяв на справедливі і несправедливі). Філософ вважав, що основою міжнародного права є сила як спосіб вирішення міжнародних проблем, а війна є крайнім способом вирішення міжнародних конфліктів.

Подальший розвиток філософії права віддзеркалює творчість англійського мислителя, теоретика права Томаса Гоббса (1588-1679 рр.), послідовника Френсіса Бекона. Відомо, що він у 1608 р. закінчив Оксфордський університет із званням бакалавра і розпочав свою професійну кар'єру як викладач логіки. З 1613 р. Гоббс працює секретарем Ф. Бекона. Головними працями, що репрезентували його філософсько-правові погляди, були «Про права громадянина» (1642 р.), «Левіафан, або Матерія, форма і влада держави церковної та цивільної» (1651 р.)¹. В цих та інших працях мислитель обґрунтував ідею, згідно з якою в основі виникнення держави лежить суспільний договір.

Проблему взаємодії держави й суспільства Гоббс вважав однією з головних у філософії, адже вирішення цієї проблеми повинно допомогти людині реалізувати її потреби та інтереси в умовах конкретного державного устрою. Форму державного устрою, на думку вченого, визначає природа людини (яка за своєю суттю є злою), бо в основі її діяльності та вчинків лежать приватний інтерес, егоїзм, біологічні потреби тощо. Людина не зупиняється в прагненні отримати все, що бажає, звідси – непримиренний конфлікт з іншими людьми («війна всіх проти всіх»). Зрештою, у процесі розвитку людства не може бути переможених і переможців, отже, пошуки гармонії співіснування між людьми є безперспективними, так само, як і сподівання на позитивний вплив суспільно-економічного прогресу [5, с. 486].

Гоббс уважав, для того щоб уникнути конфліктів між людьми, реалізувати загальну суспільну мету (спільне самозбереження), люди укладають суспільний договір. Його сутність полягає в тому, що одна людина зобов'язується не чинити перепон волі, тобто владі, якій усі підкоряються. Держава уособлює волю всіх. Носієм державної влади стає одна людина або група людей. Їхня влада є неподільною й необмеженою. Щоб виконувати свої функції, держава повинна бути сильною, агресивною, безжалісною (подібно до чудовиська Левіафана, що все знищує на своєму шляху) до всього, що загрожує її життєдіяльності, прогресивному розвитку. Найвищий обов'язок носіїв державної влади – це діяльність на благо народу. Для збереження єдності держави можуть бути використані релігія й церква, але за умови їх повного підкорення загальнодержавним інтересам [4, с. 111].

Отже, суспільний договір, за Гоббсом, віддзеркалює потреби природного розуму (згідно з природними законами) шукати миру, відмовитися від природ-

---

¹ Відомо, що у 1682 р., через три роки після смерті Гоббса, його праці «Левіафан, або Матерія, форма і влада держави церковної та цивільної» і «Про права громадянина» попали до «Індексу заборонених книг» Оксфордського університету, були вилучені з бібліотеки і спалені.

ного права як права «всіх на все», розмежувати права і обов'язки, укласти суспільний договір про утворення держави, виконувати його та інші договори й обіцянки, створити цивільні (юридичні закони). Серед природних законів Гоббс особливої ваги надавав вимогам рівності всіх перед законом і захисту приватної власності. Власність кожного і відмову від «права всіх на все» Гоббс називав необхідною умовою миру.

Бенедикт (Барух) Спіноза (1632-1677 рр.), нідерландський мислитель, розвиває філософію права з огляду на раціоналізм й насамперед механіко-математичну традицію Рене Декарта. Бенедикт Спіноза народився в Амстердамі, в єврейській родині, яка з часом перейшла в християнство. Першу освіту отримав у духовному училищі, яке готувало рабинів. За захоплення світськими науками та ідеями Декарта у 1656 р. на Спінозу наклали «харем» (велике відлучення від синагоги та прокляття). Основними працями, що репрезентують його філософсько-правові погляди, є «Основи філософії Декарта» (1663 р.), «Богословсько-політичний трактат» (1670 р.), «Етика» (опубл. у 1677 р.). У цих та інших працях (насамперед в «Етиці») Бенедикт Спіноза розвивав концепцію природного права, надаючи їй власної інтерпретації. На відміну від Гоббса, центральним положенням філософсько-правових ідей вважав не справедливість, а свободу².

Людина, на думку мислителя, є природною істотою, тобто вона є частиною природи, підкоряється її законам, що здійснюються за межами волевиявлення людини, а, з іншого боку, людині притаманне природне право, згідно з яким людина вільна в своїх вчинках і не може робити те, чого не бажають інші.

Природне право реалізується через загальний закон, який співвідноситься з природною необхідністю. Власне для впорядкованої спільної життєдіяльності люди домовляються про створення держави. За даних обставин виникають дві площини свободи: по-перше, свобода приватної особи, громадянина, і, по-друге, свобода держави. Відмінність однієї свободи від іншої є умовною, насправді вони знаходяться в певній єдності, тому що ці свободи ґрунтуються на пізнанні природної необхідності. Об'єднує їх і те, що як суб'єкти соціальних відносин (громадянин і держава) вони мають спільну мету – свободу. Громадянин прагне зберегти свої природні права, тобто свободу, а держава – забезпечити безпеку громадянина, тобто захистити його свободу.

В цей же час Спіноза підкреслював, що система державного законодавства не повинна обмежувати природні права людини (право уникнення смерті, право

---

² Вчення про свободу викладено в праці «Етика». Основою доведення можливості людської свободи в межах необхідності стала ідея про Природу-Бога. Спіноза вважав, що людина є істотою, в якій модус протяжності співпадає з модусом мислення – душею. Згідно з першим і другим модусом – людина є частиною природи, але попри все тілесне і духовне в людині існує незалежно (паралельно). Весь світ розвивається (самовдосконалюється) в силу абсолютної необхідності, а його особиста воля нічого не може змінити. Людина може лише усвідомити розвиток довольшого світу з метою адаптації до нього. Таким чином, свобода стає усвідомленою необхідністю, тобто шлях до свободи – це знаходження умов, за яких зовнішня необхідність перетворюється в внутрішню. Крім того людина повинна виконати й інші вимоги за бажання отримати більший ступінь свободи. По-перше, щонайбільше пізнавати необхідність у вигляді субстанції (Природи-Бога) як зовнішньої причини всього сущого. По-друге, звільнитися від афектів життя (радість, горя), тому що вони у свою чергу заважають повній свободі, підкоряють людину й змушують її діяти не за бажанням, а за необхідністю. Узагальнюючим кредо Бенедикта Спінози стає гасло: «Не сміятися, не плакати, не проклинати, а розуміти».

на любов, свободу віросповідання та ін.). Воно повинно враховувати інтереси більшості громадян і виконувати власні закони [2, с. 31].

Загалом Спіноза у своїх філософсько-правових поглядах виступав як прихильник суспільного договору, який він тлумачив як умовну рівновагу між владою і народом. Порушення відповідності інтересів народу з боку держави в межах суспільного договору може стати підставою ліквідації суспільного договору.

Значний внесок у розвиток філософії права здійснив англійський філософ сенсуаліст, правознавець – засновник доктрини лібералізму Джон Локк (1632-1704 рр.). Основними працями, в межах яких викладені його філософсько-правові погляди, є «Листи про віротерпимість» (1689 р.), «Дослід про людський розум» (1690 р.), «Два трактати про державне управління» (1690 р.), «Думки про виховання» (1693 р.). У цих та інших працях Дж. Локк розробив оригінальні концепції щодо миру і безпеки, поділу влади, громадянського суспільства, прав народу і людини. Особливо цікавою є його концепція про необхідність узгодження прав громадянина і прав державної влади.

Підставою такого узгодження є врахування досвіду розвитку буржуазних відносин у суспільстві. Якщо на початку епохи Нового часу було сформульоване головне завдання – філософське (ідеологічне) обґрунтування необхідності передачі влади церквою світській державі, то після буржуазної революції загроза новому класу буржуазії виходила вже не з боку церкви і дворян-феодалів, а з боку самої держави. Отже, з'являються проблема необхідності обмеження прав (суверена, правителя, держави загалом), ідея необхідності лібералізації права, розширення меж прав і свобод.

Загалом до головних відмінностей філософсько-правових ідей Дж. Локка відносять: 1) нову, «більш м'яку», порівняно з Т. Гоббсом, підставу виникнення і розвитку держави. Локк вважав, що суспільний договір виникає не через страх перед самознищенням, а в зв'язку з відсутністю інституцій для вирішення конфліктів і здійснення покарань; 2) утвердження ідеї вдосконалення як самого суспільного договору, так і влади, що його реалізує на основі принципу консенсусу; 3) здійснення невід'ємних прав особи, які не передаються державі: на життя, свободу, рівність, власність; 4) тлумачення закону як припису не тільки для громадян, але і для влади, тобто для всіх суб'єктів суспільства. Закон, згідно з Локком, має віддзеркалювати «волю суспільства», служити спільному благу, гарантувати свободу і розповсюджуватися на всіх. Свободу Локк розумів як незалежність від волі іншої людини і водночас наявність значимих для всіх загальних і постійних правил поведінки; 5) доведення необхідності розділу державної влади на законотворчу та виконавчу. Локк доводив, що тільки на умовах їхньої незалежності можна уникнути узурпації влади [3, с. 466-472].

В основу морально-правової концепції Локк поклав тезу про вигоду. В ситуації відсутності вигоди закон покликаний її захистити, повернути за допомогою насильства, примусу. Ступінь насильства (санкцій) відповідає трьом різновидам законів: закону Божому, закону держави і закону громадської думки. Акцентуючи увагу на принципі вигоди як основі моралі, Джон Локк розробив власну утилітарну концепцію дій і вчинків людини. На його погляд, людина, яка керується своєю власною вигодою, має узгоджувати її зі всіма законами і звичаями, що діють у державі.

Отже, XVII ст. дало філософсько-правове обґрунтування нової буржуазної влади і нової правової реальності, яка виникла в Англії і Нідерландах. Франція тільки підійшла до межі буржуазних трансформацій, залишалась церковно-феодальною країною. На підставі останнього філософсько-правова думка Франції мала свої особливості, а основні її досягнення з'являються в наступний історичний період – добу Просвітництва.

3. Філософія права в творчості Шарля Луї Монтеск'є, Жан-Жака Руссо, Клода Адріана Гельвеція. При висвітленні третього питання слід наголосити на тому, що кінець XVII – початок XVIII ст. увійшли в історію світової культури як період Просвітництва, а французьку філософію цього періоду загалом за аналогією називають філософією доби Просвітництва. Французькі філософи гостро й критично переосмислювали уявлення про Бога, навколишній світ, людину та кінцеву мету її існування, шукали нових кардинальних напрямів розвитку філософії, відкрито пропагували ідеї та цінності буржуазного суспільства, опосередковано готували суспільну думку до революційної трансформації французького суспільства.

Ідеї англійської раціоналістичної думки про необхідність перебудови життя на засадах розуму були підхоплені багатьма мислителями Франції. Філософів зацікавила можливість заміни старого світу (монархії) на новий (демократичний), а ідеали епохи Відродження, свободи совісті, свободи волевиявлення набували характеру практичних орієнтирів. Традиційна для епохи Відродження ідея рівності перед Богом логічно замінювалася практичною потребою соціально зрівняти всіх людей перед Законом. Ідеї та цінності епохи Відродження пропонували реалізувати шляхом поширення раціонально-практичних знань про природу й суспільство.

Філософи доби Просвітництва були залучені до аналізу кризових явищ тогочасного суспільства, які з необхідністю вели до соціального вибуху (революції). Головний предмет їх філософствування містив соціально-правову проблематику: дослідження «природного права», суспільного договору, згідно з якими будь-яка людина повинна мати гарантії на повноцінне життя й реалізацію матеріальних і духовних потреб особи. У прихильників Просвітництва виникали нові світоглядні цінності, пов'язані з упевненістю в тому, що вони живуть у найважливішу для цивілізації добу. Вся попередня історія (насамперед Середньовіччя) сприймалася ними як епоха панування зла, невігластва, релігійних забобонів.

Найбільш виразно філософсько-правові ідеї були репрезентовані в творчості Вольтера (1694-1778 рр.), справжнє ім'я Франсуа Марі Аруе, – французький філософ, письменник. Відомо, що на початку своєї професійної кар'єри він навчався в єзуїтському коледжі Людовика Великого. Згодом під впливом трирічного перебування в Англії він став переконаним прибічником деїзму, а також філософії сенсуалізму Джона Локка. Англійський досвід ученого був віддзеркалений у праці «Філософські листи» (1734 р.), яка була спалена за постановою Паризького парламенту (як книжка, що «суперечить релігії»). В ній Вольтер стверджував, що людина створена для щасливого життя лише на землі, а тому вона повинна не перейматися метафізичними розмислами, а діяти так, щоб покращити своє життя позитивними результатами.

Філософсько-правові погляди Вольтера ґрунтувалися на емпіризмі та раціоналізмі, надаючи перевагу першому. На цій основі він розробив власне соці-

ально-правове вчення про необхідність встановлення загальної свободи духу на протигагу домінуючому у Франції догматичному мисленню та залишкам феодалної культури. Перші праці Вольтера були присвячені аналізу англійського суспільства, яке, на його думку, є прикладом сприятливих умов розвитку свободи, можливості особи обирати за власним бажанням шлях до неї.

Аналізуючи розвиток світової історії, Вольтер дійшов висновку, що в основі історичного процесу лежить боротьба протилежних поглядів і думок, на протигагу наявним на той час богословським теоріям (ідеям провіденціалізму в історії). На думку Вольтера, в історії не все розвивається в бік прогресу, понад те, домінуючим стає хаос одиничних подій, які мають власні причини. Загальна тенденція історичного розвитку не піддається кінцевому аналізу (як це відбувається в провіденціалізмі), тому вчений пропонував аналізувати історію, спираючись на філософські методи дослідження. Вольтер вперше використав термін «філософія історії».

Вищим ідеалом історичного розвитку суспільства вважав абсолютну монархію на чолі з «освіченим монархом» (ідея «освіченого абсолютизму»). Безперспективно вів листування з деякими «освіченими» монархами (до яких належала також імператриця Росії Катерина II), безрезультатно давав їм поради з облаштування держави. Вольтер вважав, що лише освічений монарх може встановити рівність усіх перед законом, ліквідувати катування засуджених, гарантувати свободу слова і віросповідання, недоторканність приватної власності, публічність судових процесів тощо.

Важливо зазначити, що гіпертрофована критика релігії ще не є підставою вважати Вольтера представником «войовничого» атеїзму. У своєму ставленні до релігії він виступав як непримиримий критик релігійної свідомості й церкви як соціального інституту. Вольтер визнавав існування Бога з позицій деїзму, (вважав Бога творцем світу, але заперечував його подальше втручання в явища природи й перебіг суспільних подій). Мислитель був упевнений, що жодна теорія та практика не зможуть достеменно довести існування або відсутність Бога. Знаменною стала його теза: «Якби Бога не було, то його необхідно було б вигадати, але вся природа свідчить про те, що він існує». Напередодні смерті Вольтер сформулював своє кредо у ставленні до релігії: «Я помираю, схилиючи голову перед Богом, люблячи своїх друзів, не відчуваючи ненависті до своїх ворогів, заперечуючи марновірство» [4, с. 122-123].

На думку Вольтера, людське співтовариство потребує релігії, але не такої, яка ґрунтується на теології, а такої, що має підґрунтям державний інтерес і філософські ідеї деїзму. Вольтер твердив, що релігія, заснована на теології, є «мати фанатизму», громадянських конфліктів, ворог людини, а державна релігія навпаки покликана стати основою світового порядку й законності. Іншою причиною, яка, на думку Вольтера, позитивно характеризувала необхідність створення нової релігії, була потреба вирішення морально-етичних проблем з метою підтримання порядку в суспільстві, утримання окремих людей від антисоціальної поведінки.

В системі державного устрою Вольтер рішуче виступав за ліквідацію привілеїв церкви у вирішенні правових проблем (ліквідацію церковних судів). Священнослужителі, на його погляд, мають стати державними службовцями, отримуючи за це заробітну платню. Реєстрація актів громадянського стану повинна передаватися до компетенції органів державної влади.

Одна з найзначних заслуг мислителя – обстоювання принципу недоторканості особи, він вимагав негайної ліквідації інквізиції, заборони катувань засуджених, скасування поширених на той час у Франції прав продажу або успадкування державних посад, у тому числі і посад суддів. Вольтер виступав за дотримання відповідності покарання вчиненого злочину, необхідності пошуку аргументів до пом'якшення щонайбільше сурових вироків, негайний допуск адвокатів до судочинства, відміни системи формальних доказів, за розробку ефективних засобів запобігання злочинності [8, с. 504].

Отже, передові філософсько-правові ідеї Вольтера торкнулися більшості елементів соціального буття доби Просвітництва, включаючи релігію, державу, право, історію. Вони відіграли значну роль у формуванні нового покоління французьких просвітників, до яких належав насамперед Шарль Луї де Монтеск'є.

Шарль Луї де Монтеск'є (1689-1755 рр.) – французький філософ права й історії, президент парламенту й Академії в Бордо, член Французької академії наук. Основними творами, які репрезентують його філософсько-правові погляди, є «Перські листи» (1721 р.) і «Дух законів» (1748 р.). Остання книжка попала в «Індекс заборонених книг». До головних досягнень Монтеск'є в сфері філософії права належать розробка принципу розподілу влади як головної передумови свободи і теорії впливу оточуючого середовища на політику.

У ставленні до релігії філософ, як і інші просвітники, також обстоював позиції деїзму. Віру в Бога він вважав необхідною для того, щоб підтримувати порядок і виховувати моральність. Але водночас він відкидав ідею безсмертя душі, критикував християнство й католицьку церкву за їх претензію на отримання влади й бажання керувати суспільством, за введення в оману віруючих людей і пригнічення людської ініціативи.

У своїй головній праці «Дух законів» Монтеск'є аналізував розвиток суспільства в його історико-правових формах, використовуючи поняття природного права. На його думку, в основі природного права лежить природа речей (об'єктивні чинники), які загалом визначають дух законів, їх зміст та особливості функціонування в будь-якому суспільстві. Природне право робить неможливим розростання деструктивних конфліктів у суспільстві.

До об'єктивних чинників, на яких ґрунтується природне право, належать:

- територія – філософ вважав, що великі території вимагають розвитку демократичного устрою, а маленькі – республіканського правління;

- клімат – він може сприяти ефективному управлінню й сталому державному устрою (південні країни зі спекотним кліматом зазвичай прагнуть до деспотії, північні – з холодним кліматом схильні до демократії, середньоевропейські країни з помірним кліматом періодично переходять від деспотії до демократії й навпаки). Загалом Монтеск'є гіперболізував роль географічного середовища в формуванні системи права, але загалом його концепція викликала позитивну реакцію серед юристів і отримала назву «філософсько-правовий натуралізм»;

- до інших чинників належать соціальні та історичні, релігія та мораль, традиції, форми господарювання, принципи управління суспільством тощо [4, с. 123-124].

У вченні про державу Монтеск'є виділяв три види державного устрою: по-перше, це деспотична держава, що будується на страху й залякуванні; по-

друге, монархія, в основі якої лежать честь і гідність окремого правителя, й, потрете, республіка, засадовим принципом якої є демократія з якнайширшими гарантіями реалізації принципів добродітності. Головною добродітністю (цінністю функціонування держави) Монтеск'є вважав правову гарантію свободи. Водночас він наголошував на тому, що свобода обмежує владу держави через саму владу, завдяки її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову з метою запобігання деспотизму («ідея розділеної влади»). Духом будь-якого закону, на думку Монтеск'є, повинно стати право, тільки такі закони формують свободу [2, с. 33].

Цікаво знати, що Монтеск'є вважають засновником соціологічної науки. Соціологія Монтеск'є не закликала до радикальних змін у суспільстві, він уважав, що прогресивний розвиток історії загалом неможливий – соціум розвивається в площині постійної взаємозаміни періоду його падіння (регресу) й наступного періоду підйому (прогресу). У зв'язку з цим він з іронією зазначав, що бачить старе зло, яке існує в світі, знає, як його подолати, але водночас передбачає й нове зло, яке з необхідністю виникне на уламках старого.

Одним із найвідоміших представників філософії доби Просвітництва був французький мислитель Жан-Жак Руссо (1712-1778 рр.). За антиклерикалізм і політичний радикалізм твори Руссо «Про суспільний договір» (1762 р.) та «Еміль, або про виховання» (1762 р.) були засудженні на спалення в Парижі та Женеві. Руссо був змушений залишити Париж, спочатку він перебував у Женеві, а потім переїхав до Англії. У 1770 р. повернувся до Парижу, де вів усамітнений спосіб життя. В історії філософії права Руссо відомий низкою оригінальних концепцій свободи і рівності, рівності і нерівності, природного права, суспільного договору, політичного права і політичних законів, спільної волі та юридичних законів тощо.

Центральною проблемою, навколо якої розгорталися філософсько-правові погляди Ж.-Ж. Руссо, стала проблема існування людини в суспільстві, пошук відповіді на питання: як захистити людину від пануючої у світі соціальної несправедливості? Відповідь на нього він шукав, аналізуючи сенс людського існування в сучасних йому історичних реаліях.

Мислитель акцентував увагу на тому, що природним станом людського існування є стан свободи, у межах якої людина сприймає себе одиничною та неповторною (індивідуальністю), а це певною мірою викликає почуття самотності. Особа драматично переживає свою самотність шляхом рефлексії, останнє ускладнює її життя, створює внутрішній дискомфорт (страждання), атмосферу потреби «самозаглиблення» у власну долю, сенс життя. Вихід із такого негативного стану філософ убачав у конструктивній любові людини до самої себе. На його думку, любов стимулює появу позитивних людських рис (людських почуттів), наприклад, почуття милосердя до інших. Руссо зробив висновок, що любов людини до самої себе є основою побудови істинних взаємовідносин між людьми, що, зрештою сприятиме розвитку свободи особи [4, с. 125].

Руссо зазначав, що соціальне оточення зазвичай перетворює здорову любов особи до самої себе на егоцентризм, цьому сприяє соціальна нерівність, приватна власність і конкурентна боротьба. Право і відповідні закони виступають інструментами держави і політики, за допомогою яких відтворюється несправедливість, закріплюється майнова нерівність. Через систему несправедливого

правосуддя держава і політика підтримують позицію багатих (додаючи їм багатства), нехтуючи інтересами бідних (що робить їх ще біднішими).

Аналізуючи сучасне на той час життя, філософ одним із перших порушив проблему відчуження³ людини від результатів її праці. Держава, політика і відповідне право «консервують» відчуження, яке за певних умов стає причиною антагоністичних конфліктів між людьми, соціального насильства і агресії.

Політика і право, на думку мислителя, не тільки зумовлюють поширення відчуження в соціальних відносинах, а й деформують життя конкретної людини через утвердження в її діях і вчинках неадекватної людській суті поведінки, сприяють розповсюдженню брехні і моральної деградації людини тощо. Руссо вважав, що розгортанню відчуження сприяє одностороннє використання наукових знань і розуму, які в поєднанні з багатством і приватною власністю деформують відчуття людської свободи і рівності, роблять особу безсилою перед соціальними негараздами в житті. Деструктивному впливу «псевдо культури» Руссо пропонував протиставити (крім принципу «повноцінної любові людини до самої себе») активний захист ідеалів свободи, використовуючи для цього методи педагогічного (оптимістичного) впливу.

Основою концепції педагогічного оптимізму стала ідея впровадження ненасильства над дитиною в процесі її виховання (гармонійне поєднання внутрішнього бажання із зовнішньою необхідністю). Головною умовою виховання мала стати нейтралізація негативного впливу на людину з боку суспільства. Руссо пропагував ідею «виховання серця людини», яке мало б навчити людину правильної любові до себе і інших, водночас допомогти знайти шлях особи до самої себе через створення власного позитивного досвіду життя. В ідеалі любов людини до самої себе повинна була перерости в любов до Батьківщини.

Бажаному стану свободи сприятиме й практична філософія, яка, на думку Руссо, сприяє організації доцільної взаємодії суспільства й держави на основі суспільного договору. Підкоряючись загальній волі, кожна людина гарантує свободу волі собі та іншим людям. Мислитель уважав, що в загальну волю входить і приватна, а тому кожна людина повинна беззаперечно підкорятися їй як своєму власному закону. Суспільний договір мав стати не тільки основою розвитку держави й суспільства, а й суверенітету окремого народу, його цілісності та прогресивного розвитку. Суспільний договір – головний закон держави, до якого адаптуються і з яким узгоджуються всі інші закони. Якщо такого узгодження немає, зазначав Руссо, то закони перетворюються на прості постанови (укази). Таким чином, воля суспільства, народу фіксується в законах з метою їх реалізації в соціальній практиці виконавчою владою [4, с. 126].

Формою ідеальної держави, на думку мислителя, має стати республіка. Органом управління такої республіки покликаний бути не парламент, а народні збори (сходи), які віддзеркалювали б рівні права громадян на участь у владі. Головними соціально-політичними характеристиками республіканської влади повинні бути реальна свобода й рівність усіх громадян (з орієнтацією на встанов-

---

³ Відчуження – філософсько-соціологічна категорія, що відбиває суспільний процес, у межах якого проходить перетворення результатів і продуктів діяльності людей у незалежну від них силу, яка стає над людьми й пригнічує їх.

лення майнової рівності). Майно громадянам необхідне не для багатства, а для задоволення матеріальних і духовних потреб.

Було б помилкою вважати зазначені філософсько-правові ідеї Ж.-Ж. Руссо відзеркаленням ідей утопічного соціалізму («майнової зрівнялівки»). Тих, хто порушує принципи суспільного договору, він пропонував карати на смерть, незважаючи на те, що загалом сам проповідував принципи ненасильства. Водночас він розвивав ідею про право народу на повстання тоді, коли пригнічена частина громадян (без прав і власності) має можливість скинути паразитуючу меншість (владу) й створити те суспільство, яке вони вважають за потрібне.

В ідеальній державі Руссо знайшлося місце й релігії. Повне знищення релігії, на його думку, є безпідставним, зі скасуванням релігії можуть зникнути моральні підвалини суспільства, тому філософ пропонував створити (замість християнства) нову, штучну релігію – «громадянську» («культ великої істини»), яка була покликана освятити суспільний договір і сприяти ефективнішому дотриманню населенням країни чинного законодавства.

Загалом філософсько-правові ідеї Жан-Жака Руссо вплинули не тільки на формування загальної правової культури доби Просвітництва, а й стали практичними рекомендаціями щодо соціально-правових реформ періоду Французької революції (1789-1794 рр.). Відомо, що якобінці впроваджували свої радикальні соціальні перетворення під прапором «руссоїзму», наприклад, Якобінський Конвент законодавчо утвердив дійсничий культ (громадянську релігію) тощо. Згодом ідеї Руссо стали тією чи іншою мірою використовуватися майже всіма соціал-демократичними рухами Європи і Америки.

Розробляв філософсько-правову проблематику й інший французький просвітитель – Клод Адріан Гельвецій (1715-1771 рр.). До його основних праць належали «Про розум» (1758 р.) (згодом ця праця була заборонена і публічно спалена), «Про людину: її інтелектуальні здібності та освіту» (написана в 1767 р., а вийшла друком лише у 1773 р.). У цих та інших працях Гельвецій обстоював ідею, згідно з якою видатними людьми не народжуються, а стають унаслідок впливу з боку соціального середовища та процесу виховання. У такий спосіб він обґрунтував ідею природної рівності між людьми, що є невід'ємною від їх правової рівності як рівності всіх перед законом.

На думку Гельвеція, першим і найважливішим вихователем людини є держава, а також справедлива система законів. У ситуації, коли порушуються закони, мають місце особливі переживання людиною вчиненого злочину, такі переживання покликані утримувати особу від можливості стати злочинцем. Не дотримання людьми законів – результат недосконалості самих законів. Власне недосконале законодавство, доповнене прагненням до нездорового задоволення, стає причиною злочину.

Гельвецій зробив висновок, що природна сутність людини робить неможливим самотнє життя людини, натомість природа дає підстави до розумних форм співжиття з іншими людьми в межах суспільного договору (існування конфлікту корисності й особистої вигоди). Суспільний договір, на його думку, змушує людину робити для інших те, чого бажаємо собі. Обов'язки, що впливають з суспільного договору, мають силу по відношенню до кожної окремо взятої особи, незважаючи на те, до якої соціальної частини суспільства вони належать. Гельвецій

зробив висновок про те, що загальною передумовою істинного людського співжиття є любов [6, с. 107].

Загалом політико-правові і соціально-етичні проблеми Гельвецій пропонував вирішувати лише на основі принципу гуманізму. Він стверджував, що «закони всесильні, вони можуть усе», це спрямовує використання їх дієвості на захист і дотримання інтересів окремо взятої людини. Натомість тимчасове приниження особистого інтересу (навіть в ім'я Бога) філософ вважав неприпустимим, але водночас він пропагував ідею «верховного блага» – як єдності, гармонії особистісних і суспільних інтересів. Головним завданням етики Гельвецій вважав визнання умов, за яких особистий інтерес як необхідний стимул людської поведінки може співвідноситись з інтересом суспільства.

Висновки: творчість мислителів Нового часу та французьких просвітителів сприяла подальшому розвитку прикладного практично значущого наукового юридичного знання. У цей період історична і правова наука перетворилися на суспільну дисципліну, яка прагнула відповісти на виклики соціальної практики. Просвітителі XVIII ст. обґрунтували теоретичні засади, на основі яких до сьогодні розвиваються соціальні науки, в тому числі й філософія права. Головним інструментом політичних і суспільних доктрин Просвітництва було право як наука. Ідеї французьких просвітителів отримали широке розповсюдження в правовій культурі всього світу від Європи до Америки. Концепція суспільного договору стала візитною карткою філософсько-правової думки Нового часу і доби Просвітництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Всемирная энциклопедия: Философия / Главн. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. – М. : АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.
2. *Иконникова Г.И., Ляшенко В.П.* Основы философии права. – М. : ИНФРА-М, Изд-во «Весь мир», 2001. – 256 с. – (Высшее образование).
3. *Нерсесянц В.С.* Философия права. Учебник для вузов. – М. : Изд. группа НОРМА-ИНФРАоМ, 1999. – 652 с.
4. *Присухін С.І.* Філософія: Навч. посіб. / С.І. Присухін. – К. : КНЕУ, 2008. – 361 с.
5. *Фишер К.* История новой философии: Бенедикт Спиноза: [пер. с нем.] / Куно Фишер. – М. : АСТ: Транзиткнига, 2005. – 557 с. – (Philosophy).
6. Філософія права: Навч. посіб. / О.О. Бандура, С.А. Бублик, М.Л. Заінчковський та ін.; за заг. ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.
7. Філософія права: Підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.Г. Данильян, А.П. Дзьобань, С.І. Максимов та ін. / За ред. д-ра філос. наук, проф. О.Г. Данильяна. – Харків : Право, 2009. – 208 с.
8. Юридична енциклопедія: В 6 т. – Т. 1: А-Г / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.]. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2011. – 656 с.: іл.

Присухін С.І. Філософсько-правова думка Нового часу і доби Просвітництва (конспективний виклад лекції у контексті обміну досвідом викладання навчальної дисципліни «Філософія права»)

Стаття пропонує конспективний виклад лекції за темою «Філософсько-правова думка Нового часу і доби Просвітництва» в контексті обговорення досвіду викладання дисципліни «Філософія права» на юридичному факультеті ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ.

Ключові слова: держава, суспільний договір, природне право, міжнародне право, свобода, справедливість, закон, війна, мир.

Присухин С.И. Философско-правовая мысль Нового времени и эпохи Просвещения (конспективное изложение лекции в контексте обмена опытом преподавания дисциплины «Философия права»)

Статья предлагает конспективное изложение лекции «Философско-правовая мысль Нового времени и Просвещения» в контексте обсуждения опыта преподавания учебной дисциплины «Философия права» на юридическом факультете ВУЗ «Национальная академия управления», г. Киев.

Ключевые слова: государство, общественный договор, природное право, международное право, свобода, справедливость, закон, война, мир.

Prysuchin S.I. Philosophical and legal thought of the New Age and the Age of the Enlightenment (a lecture outline in the context of exchange of experience of teaching a «Philosophy of Law» course)

The article offers a lecture outline on the 'The philosophical and legal thought of the New Age and the Age of the Enlightenment' in the context of exchange of experience of teaching a «Philosophy of Law» course at the Faculty of Law, National Academy of Management, Kyiv.

Keywords: state, public agreement, natural law, international law, liberty, justice, law, war, peace.

Стаття надійшла до редакції 03.07.2012.

ДИСКУСІЇ ТА ОБГОВОРЕННЯ
ДИСКУССИИ И ОБСУЖДЕНИЯ
DISCUSSIONS AND DEBATE

**«НОВА СИСТЕМА ПРАВА» НА ТЕРЕНАХ КРАЇН
ВАРШАВСЬКОГО ДОГОВОРУ: КРИТИЧНИЙ НАРИС**

С.В. Петков

*Український правознавець.
Доктор юридичних наук, професор,
лауреат Державної премії України.
Спеціаліст у галузі адміністративного права.
Працює над розробкою проблем,
пов'язаних з адміністративно-правовою
реформою в Україні, управлінням
в ОВС України, профілактикою
злочинності серед неповнолітніх через
діяльність молодіжних організацій.*

*Justitia est fundamentum regni.
Правосуддя – фундамент держави.*

Рівень забезпечення прав і свобод людини, їх обсяг та характер свідчать про рівень демократизації громадянського суспільства. Сучасна законодавча база України, як й інших пострадянських країн, і досі являє собою сплетіння з юридичних казусів, породжених державною політикою радянського періоду. Наприклад, нормативні акти регулюють відносини, які в правовій системі належать до однієї галузі права, а відповідальність за їх порушення регламентована нормативним актом іншої галузі права. Водночас сфери, в яких відбувається це взаємопроникнення, настільки різні за своєю правовою природою, що така взаємодія суперечить самій суті сучасного розвитку суспільства.

Спроба створити нову систему права на теренах країн Варшавського договору перетворилась на неодавньоазійський варіант тоталітарного атипового правового нігілізму як серед населення, так і серед державних службовців усіх рівнів. На той час партійна ідеологія була вищою за закон, а держава намагалася повністю регулювати всі сфери суспільного життя. У такій тоталітарній системі право не лише втрачало своє природно-цілісне значення регулятора суспільних відносин, а й перетворювалося на інструмент впливу державної влади (точніше – групи чиновників, які узурпували владу та створили ієрархічну бюрократичну піраміду) на громадян. З одного боку, ці процеси призводили до викривлення філософії римського права, з іншого – були наслідком викривлень, які відбувалися під час рецепції римського права у Східній Європі.

Українське пострадянське законодавство базується на трьох китах:

1. У країні Рад все належало народу, а значить – нікому. В Маніфесті комуністичної партії декларувалась відмова від приватної власності, в реальності зберігалось розшарування населення за майновим критерієм.

2. Партія-народ-держава мали необмежену владу, а реально влада концентрувалась у руках лідерів партії. Керівники владної (комуністичної) партії розправлялись зі своїми опонентами.

3. Радянське право цілком відкидало надбання буржуазного права. Фактично законодавча, судова та виконавча гілки влади були підпорядковані партії і використовувались як інструмент для побудови тоталітарного суспільства.

Західноєвропейський	Східноєвропейський
Ґрунтується на плюралізмі політичних та правових думок	Ґрунтується на одній, чітко встановленій ідеологічній максимі
Має надійне методологічне підґрунтя (теоретичну базу)	Не має, як правило, глибокої, науково-теоретичної бази
Є компромісом дії різних політичних, економічних, соціальних сил. Відбувається внаслідок «ініціативи низу» (як реалізація соціальних, культурних, економічних та ін. потреб)	Проводиться „за ініціативою зверху”, не обов’язково будучи зумовленою потребами суспільства або навіть не відповідаючи його потребам
Філософія права знаходить своє втілення в законодавстві	Обмежується обранням зразків для наслідування

Аналізуючи становлення адміністративного права, вчені, які досліджували ці питання, виділили три його етапи. Так, наприкінці XIX ст. розпочався перший етап розвитку вітчизняного адміністративного права як самостійної правової галузі та юридичної науки. Різні підходи вітчизняних правників до наукових обґрунтувань адміністративного права як самостійної правової галузі обумовили появу на початку XX ст. двох вітчизняних шкіл, представники яких мали відмінні погляди на місце і роль поліцейського права у структурі адміністративної правової галузі. Одні вчені (І.Т. Тарасов, В.М. Гессен, В.В. Івановський) відстоювали позицію, відповідно до якої поліцейська діяльність, зважаючи на її специфіку, не може охоплюватися поняттям «державне управління», і тому поліцію слід визнати самостійною частиною адміністрації, а поліцейське право – частиною адміністративного права. Інші вчені-адміністративісти (В.Д. Дерожинський, А.І. Єлістратов, І.К. Сухоплюєв) розглядали поліцейське право тільки в історичному аспекті, вважаючи, що «вчення про управління замінило собою систему поліцейського права». Еволюційний розвиток вітчизняного адміністративного права фактично припинився після подій 1917 р.

З часу встановлення радянської влади починається другий етап в історії цієї правової галузі. Протягом двадцяти років (з 1917 р. до 1937 р.) адміністративне право майже постійно перебувало під заборонаю, у першу чергу, через зв’язок із поліцейським правом у минулому, легально воно існувало лише в період з 1922 до 1928 рр. Певна відлига у ставленні до адміністративно-правової галузі настала після прийняття у 1936 р. так званої сталінської Конституції СРСР, норми якої закріплювали положення про органи державного управління. Обслуговуючи владно-управлінські процеси у межах радянської системи, вітчизняне адміністративне право перебувало в жорстких ідеологічних рамках, що зумовлювало штучне звуження змісту предмета правового

регулювання цієї галузі, який обмежувався лише відносинами державного управління.

Організація державної влади в СРСР

Розпад Країни Рад призвів до появи нових держав, більшість з яких розпочали свою історію на початку 90-х рр. ХХ ст. Соціальний вибух, який викликав економічний колапс, призвів до культурного, морального, етичного занепаду і до агонії права. Хаотичне схрещення публічних та приватних правових відносин, поява інноваційних процесів у суспільстві, проникнення атипових іноземних відносин у недосконалу пострадянську систему суспільства дало юристам можливість отримувати з недосконалості правових форм максимальний зиск, як особисто для себе, так і для осіб, які у своїх руках змогли акумулювати владні важелі. За цих обставин корупція, «телефонне право», «білокомірцева злочинність» стали супротивниками всіх суспільних перетворень і, відповідно, тією «ложкою дьогтю в бочці меду», яка зводить нанівець усі інноваційні зрушення, що відповідають реаліям сьогодення.

На думку радянських вчених, адміністративне право – це фундаментальна (основна) галузь публічного права. Воно посідає найвище місце в ієрархії так званих управлінських галузей права. На щабель нижче від адміністративного права стоять дві спеціальні галузі права: земельне та фінансове право, ще нижче – комплексні галузі (або галузі законодавства), які складають вторинні утворення у структурі права: господарське, екологічне, банківське, морське, митне, податкове право та ін.

У колишній (радянській) Україні, як і в інших республіках СРСР, основного значення набувала штрафна (каральна) відповідальність. Часто виникали ситуації, коли за протиправні дії, що порушують права громадян, на працівників державних організацій і підприємств, накладались дисциплінарні стягнення замість відшкодування збитків.

Організація публічної влади за Конституцією України

Прийняття Конституції України започаткувало якісно новий етап у розвитку суспільства й держави, правової системи України, визначило необхідність

її реформування. Кожен нормативний акт, який приймається Верховною Радою України, кожен наказ, який затверджується в міністерствах та відомствах, повинен відповідати Конституції. Неухильне виконання конституції – основа для побудови громадянського суспільства в Україні.

Ідеологічні засади радянської системи права не витримали перевірки часом. Ієрархічний підхід до побудови адміністративного права як галузі права, яка охоплює всі сфери суспільного життя виявився хибним. Виродження права у жорстке управління суспільством через владні приписи та адміністративні стягнення призвело до повного колапсу та занепаду країни. Адміністративна відповідальність пересічних громадян за малозначні діяння на фоні тотального нехтування приписами законів з боку представників влади та місцевих органів самоврядування призвела до повного правового нігілізму та деградації суспільства. «Нові» способи реанімувати норми та підходи до правопорядку у сфері державного управління призводять лише до подальшого поглиблення кризових явищ у суспільстві.

Петков С.В. «Новая система права» на теренах країн Варшавського договору: критичний нарис

У статті піднімаються дискусійні проблеми, що стосуються «нової системи права» на теренах країн Варшавського договору. Автор закликає фахівців до дискусії у цьому питанні.

Ключові слова: система права, критичний нарис, сучасна законодавча база.

Петков С.В. «Новая система права» на территории стран Варшавского договора: критический очерк

В статье поднимаются дискуссионные проблемы, касающиеся «новой системы права» на территории стран Варшавского договора. Автор призывает специалистов к дискуссии в этом вопросе.

Ключевые слова: система права, критический очерк, современная законодательная база.

Pietkov S.V. «A new system of law» in the Warsaw Pact countries: a critical overview

The article raises disputable issues related to the 'new system of law' in the Warsaw Pact countries. The author calls professionals for discussion on the above matter.

Keywords: system of law, critical overview, contemporary legislative framework.

Стаття надійшла до редакції 03.07.2012.

ДО УВАГИ АВТОРІВ ЖУРНАЛУ «ЮРИДИЧНА НАУКА»

Статті, що надсилаються до редакції журналу «Юридична наука», відповідно до постанови президії Вищої атестаційної комісії України № 7D05/1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», **повинні відповідати таким вимогам:**

- наукова стаття повинна бути актуальною, з виразно окресленою проблематиною, містити наукові положення, розроблені особисто автором, висновки про наукове та практичне значення наукової розробки.

- Стаття має включати такі необхідні елементи:

- постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми, що розглядається;
- визначення окремих питань, що не вирішені в обраній для дослідження проблемі;
- формулювання цілей статті;
- виклад основних обґрунтованих результатів дослідження;
- висновки з даного дослідження;
- внутрішню структуру (розділи з назвами або виділені частини).

- Посилання на ту чи іншу роботу у тексті повинні позначатися в дужках за порядковим номером цієї роботи в списку використаних джерел з вказівкою на відповідну сторінку ([3, с. 12]).

- Список використаних джерел у кінці статті складається відповідно до вимог державного стандарту України ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання».

- Після списку використаних джерел подаються анотації та ключові слова трьома мовами (українська, російська, англійська). Анотації мають містити також прізвище та ім'я автора, назву статті відповідними мовами.

- Загальний обсяг публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотації, ключові слова) не повинен перевищувати 20-30 тис. знаків, як виняток, не більше 40 тис. знаків.

- **До наукової статті необхідно додавати:**

- електронний варіант статті у форматі Word;
- інформаційну довідку про автора українською та англійською мовами;
- прізвище, ім'я, по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, місце роботи і посада, поштова адреса, контактний телефон;
- заява з підписами автора (ів) про те, що надіслана стаття не друкувалася і не подана до будь-яких інших видань;
- фото автора (ів) у форматі jpg, tif;
- якісні ілюстративні матеріали з назвою та нумерацією, придатні для сканування;
- витяг з протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку, засвідчений належним чином (до статей аспірантів, ад'юнктів і здобувачів наукового ступеня).
- Стаття, подана до редакції без дотримання зазначених вимог, опублікуванню не підлягає.

Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей.

За достовірність поданої інформації відповідальність несе автор.

Гонорар за публікацію не сплачується.

Передрук опублікованих матеріалів журналу здійснюється тільки з дозволу автора і редакції.

Надані матеріали не повертаються.

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ ЖУРНАЛА «ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА»

Статьи, присылаемые в редакцию журнала «Юридическая наука», согласно постановлению президиума ВАК Украины № 7D05 / 1 от 15 января 2003 г. «О повышении требований к профессиональным изданиям, внесенным в перечень ВАК Украины», **должны соответствовать следующим требованиям:**

- научная статья должна быть актуальной, с отчетливо очерченной проблематикой, содержать научные положения, разработанные лично автором, научно-обоснованные выводы и предложения по практическому применению научного исследования.

- Статья должна включать такие необходимые элементы:

- постановка проблемы и ее связь с важными научными и практическими заданиями;
- анализ последних исследований и публикаций по рассматриваемой проблеме;
- определение отдельных вопросов, не решенных в выбранной для исследования проблеме;

- формулирование целей статьи;

- изложение основных обоснованных результатов исследования;

- выводы из данного исследования;

- внутреннюю структуризацию (разделы с названиями или выделенные части).

- Ссылки на ту или иную работу в тексте должны обозначаться в скобках согласно порядковому номеру цитируемой работы в библиографии с указанием на соответствующую страницу ([3, с. 12]).

- Список литературы в конце статьи должен быть составлен в соответствии с требованиями межгосударственного стандарта ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

- После списка литературы подаются аннотации и ключевые слова на трех языках (украинский, русский, английский). Аннотации должны содержать также фамилию и имя автора, название статьи соответствующими языками.

- Общий объем публикации (название статьи, сведения об авторе, текст статьи, использованные материалы, аннотации, ключевые слова) не должен превышать 20-30 тыс. знаков, в порядке исключения, не более 40 тыс. знаков.

- **К научной статье необходимо представить:**

- электронный вариант статьи в формате Word;

- информационная справка об авторе на украинском и английском языках;

- фамилия, имя, отчество (полностью), научная степень, ученое звание, место работы и должность, почтовый адрес, контактный телефон;

- заявление с подписями автора (ов) о том, что присланная статья не публиковалась и не подана в любые другие издания;

- фото автора (ов) в формате jpg, tif;

- качественные иллюстративные материалы с названием и нумерацией, пригодные для сканирования;

- выписку из протокола заседания кафедры о рекомендации статьи к печати, заверенную надлежащим образом (для статей аспирантов, адъюнктов и соискателей ученой степени).

- Статья, представленная в редакцию без соблюдения указанных требований, опубликована не будет.

Редакция оставляет за собой право на рецензирование, редактирование, сокращение и отклонение статей.

За достоверность представленной информации ответственность несет автор.

Гонорар за публикацию не оплачивается.

Перепечатка публикуемых материалов журнала осуществляется только с разрешения автора и редакции.

Предоставленные материалы не возвращаются.

GUIDELINES TO AUTHORS OF THE «JURIDICAL SCIENCE» JOURNAL

According to the decision of the Supreme Certification Commission of Ukraine № 7D05/1 of January, 15, 2003 «On the increase of requirements to professional publications, registered with VAK of Ukraine», the articles to be published in the «Juridical Science» *journal*, **have to include the structural elements below:**

- a research article has to be relevant, with the key issues clearly outlined, contain scientific provisions designed personally by the author, draw the findings of scientific and practical value of the scientific research;

- the article must include the following required elements:

- determination of the problem in its relation to the key scientific and practical tasks;
- critical review of the latest research and publications on the topic considered;
- a layout of the unresolved target issues on the given problem;
- setting up the key objectives of the article;
- reasonable presentation of the basic research results;
- conclusions and findings of the given research;
- the internal structuring / titled sections or parts underlined;

- References to the sources within the text should be marked with square brackets by the sequence number of the given paper in the list of sources indicating the appropriate page, e.g. [3, p. 12].

- A bibliography list at the bottom of the article must meet the requirements of the State Standard of Ukraine GOST 7.1:2006 «System of standards on information, librarianship and publishing. Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and arrangement rules».

- The bibliography list must be followed by the summary and the key words in three languages (Ukrainian, Russian, English). The summary should also include author's full name, title of the article in three languages respectively.

- Total size of the publication (article title, information about the author, text of the article, bibliography, summary, key words) should not exceed 20-30 thousand printing characters, no more than 40 thousand characters as an exception.

- **The submitted article should be accompanied by:**

- an electronic version of the article in a MS Word format;
- information about the author in Ukrainian and English;
- full name (family name, name and the patronymic), academic and scientific degrees, title of your position and the full name of the institution/organization you represent, contact (postal) address, telephone numbers;

- a statement signed by the author(s) confirming that the article has not been printed or submitted to any other publications;

- a recent photo of the author(s) in the JPG or TIF format;

- high quality illustrative materials titled and numbered, suitable for scanning;

- an extract from the minutes of the Chair approving the article for publication, properly certified (for articles submitted by postgraduates and degree seeking associates).

- The articles which do not meet the above requirements, will not be published.

The Editorial Board reserves the right to review, edit, make reductions and reject the articles.

The reliability of the information is the responsibility of the author.

Fees for publication are not paid.

No material published in the journal may be reproduced without the permission of the author and publisher.

The materials submitted are not to be returned.

ОГОЛОШЕННЯ

до 20 вересня 2012 року

У ВНЗ «Національна академія управління» проводиться **прийом документів до аспірантури за спеціальністю 12.00.08** – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Підготовка науково-педагогічних та наукових кадрів вищої кваліфікації здійснюється в академії на юридичному факультеті **за спеціальністю 12.00.08** – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

До аспірантури на конкурсних засадах приймаються особи, які мають повну вищу юридичну освіту освітньо- кваліфікаційного рівня спеціаліст або магістр. Терміни навчання – до 3-х років на денній формі та до 4-х років на заочній формі навчання. Навчання платне.

Документи:

- заява;
- особовий листок з обліку кадрів;
- медична довідка про стан здоров'я за формою № 086-у;
- копія диплома із зазначенням одержаної кваліфікації спеціаліста або магістра;
- 4 фото (3x4);
- список опублікованих наукових праць, вступний реферат (до 30 арк.) з обраної наукової спеціальності.

Вступні іспити:

- філософія;
- іноземна мова (англійська, німецька, французька). Іспит з іншої іноземної мови складається за спеціальним рішенням Вченої ради ВНЗ «Національна академія управління» у разі, коли знання цієї мови необхідне для роботи над дисертацією;
- спеціальність (в обсязі навчальної програми для спеціаліста або магістра, яка відповідає обраній науковій спеціальності);
- захист вступного реферату.

Результати вступних іспитів до аспірантури дійсні протягом календарного року. Вступники, які на час вступу до аспірантури склали всі або декілька кандидатських іспитів, звільняються від відповідних вступних іспитів, їм зараховуються оцінки кандидатських іспитів. На підставі результатів вступних іспитів до аспірантури приймальна комісія Академії приймає рішення щодо кожного вступника. У разі одержання однакових оцінок переважне право мають ті вступники, які рекомендовані Вченою радою Академії. Вступні іспити проводяться в жовтні за встановленим графіком.

Інформація щодо умов вступу, змісту навчальних програм і консультації здійснюються індивідуально за адресою:

м. Київ, вул. Вінницька, 10, к. 314, тел.: (044) 246 24 46

e-mail: office@nam.kiev.ua

тел.: (044) 246 24 38

e-mail: aspirant@nam.kiev.ua